KONUŞUL-MAYAN GERÇEK: ZORLA KAYBETMELER

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

AYHAN IŞIK

ÖZLEM KAYA

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ

HAFIZA MERKEZİ

KONUŞULMAYAN GERÇEK:
ZORLA KAYBETMELER

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
Tütün Deposu
Lüleci Hendek Caddesi 12
Tophane 34425 İstanbul/Türkiye
+90 212 243 32 27
info@hakikatadalethafiza.org
www.hakikatadalethafiza.org

YAZARLAR
Özgür Sevgi Göral
Ayhan Işık
Özlem Kaya

Raporun Saha Araştırmasının Ortaya Koyduğu Sonuçlar başlıklı VI. bölümünün Kayıp Yakınlarının Deneyimleri başlıklı B kısmının Arayış alt başlığı Özlem Kaya tarafından, Mezarsızlık alt başlığı Ayhan Işık tarafından yazılmıştır. Raporun geri kalan kısmının tamamı Özgür Sevgi Göral tarafından yazılmıştır.

YAYIMA HAZIRLAYANLAR
Meltem Aslan
Murat Çelikkan
Gamze Hızlı

DÜZELTİ
Asena Günal

TASARIM
Pınar Akkurt, BEK

BASKI
Sena Ofset
Litros Yolu 2.Matbaacilar Sitesi E Blok 6.Kat
4NE 20 Zeytinburnu Istanbul
T +90 212 613 38 46
http://www.senaofset.com.tr/

ANADOLU KÜLTÜR YAYINLARI
ISBN: 978-605-5276-05-8

2. BASKI

TEŞEKKÜR

Bu çalışma bizimle görüşmeyi kabul eden kayıp yakınları, hak savunucuları ve hukukçular olmasaydı gerçekleşemezdi. Cizre'de, İdil'de, Silopi'de, İstanbul'da ve Diyarbakır'da bizimle görüşmeyi kabul eden tüm kayıp yakınlarına; Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği'ne (YAKAY-DER) ve Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği'ne (MEYA-DER); İstanbul'da Diyarbakır'da ve Cizre'de bize verdikleri destekle bu çalışmayı mümkün kılan Welat Demir, Veysel Vesek, Rıdvan Dalmış, Nurşirevan Elçi, Rüya Elçi, Yusuf Uygar, Ferhat Kabaiş, Ferhan Kaplan, Veysi Altay, BDP Cizre İlçe başkanı ve yöneticileri, BDP Silopi İlçe Başkanı ve Yöneticileri, Seven Kaptan, Cihan Sarıyıldız, Abdülbasri Ekici, Ahmet Zıröğ, Naci Kültür, Zerrin Oğlağu, Sait Fındık, Tahir Elçi, Reyhan Yalçındağ, Eren Keskin, Meltem Ahıska, Hüsnü Öndül, Altan Tan, Meral Danış Beştaş, Mesut Beştaş ve Emma Sinclair Webb'e sonsuz teşekkür ederiz.

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, bu raporun yayımlanmasına ve rapora esas teşkil eden araştırmaların yapılmasına maddi ve ayni katkılarından ötürü Açık Toplum Vakfı, Anadolu Kültür, BEK, Chrest Vakfı, Global Dialogue, Heinrich Böll Stiftung Derneği, Huridocs, Mott Vakfı, Oak Vakfı, Bülent Erkmen ve Yiğit Ekmekçi'ye teşekkür eder.

KONUŞULMAYAN GERÇEK: ZORLA KAYBETMELER

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL
AYHAN IŞIK
ÖZLEM KAYA

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ
HAFIZA MERKEZİ

“Totaliter tahakkümün iyi veya kötü bütün edimleri yutan bu nisyan boşluklarını yerleştirmeye çalıştığı doğrudur. Ama Haziran 1942’den sonra katliamların izini canla başla yok etmeye çalışan Nazilerin bu girişimleri nasıl başarısızlığa mahkum olduysa, muarızlarının ‘adsız sansız, sessiz sedasız ortadan kaybolmasını’ sağlamaya yönelik çabaları da boşunaydı. İnsana özgü hiçbir şey bu kadar kusursuz değil, nisyanı mümkün hale getirebilecek çok fazla insan var bu dünyada. Ama her zaman geriye hikayeyi anlatacak biri kalacaktır. Bu nedenle, en uzun vadede, hiçbir şey ‘pratikte faydasız’ olamaz.

(...) Böyle hikayelerin verdiği ders basittir, herkes bunu anlayabilir. Siyasi bir bakış açısıyla ifade edecek olursak söz konusu hikayeler, bu dehşet ortamında insanların çoğunun boyun eğeceğini, ama bazılarının eğmeyeceğini anlatır. Keza Nihai Çözüm'ün teklif edildiği ülkelerle ilgili hikaye, aynı şey daha başka yerlerde de 'olabilirdi' der, ama her yerde olmadı. İnsani açıdan bakarsak, bu gezegenin insanların yaşamasına uygun bir yer olarak kalması için başka bir şey, daha fazlası gerekmez."

Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı, Adolf Eichmann Kudüs'te*, s. 239

İÇİNDEKİLER

8 **SUNUŞ**

10 **2. BASKIYA ÖNSÖZ**

14 **I. ZORLA KAYBETME: TANIM VE ULUSLARARASI ÇERÇEVE**

17 **II. ARKA PLAN**

25 **III. TÜRKİYE'DE ZORLA KAYBETMELER: GENEL BİR BAKIŞ**

28 **IV. ARAŞTIRMA KONUSU VE METODOLOJİ**

31 **V. MEKAN ÜZERİNE BİRKAÇ NOT**

36 **VI. SAHA ARAŞTIRMASININ ORTAYA KOYDUĞU SONUÇLAR**

A. Devletin Zorla Kaybetmeye İlişkin Repertuarı

1) İnkar
2) Tehdit
3) Kriminalize Etme
4) Kurumsal İşbirliğini Sağlama

B) Kayıp Yakınlarının Deneyimleri

1) Devlet
2) Arayış – **Özlem Kaya**
3) Adalet
4) Vatandaşlık
5) Politika
6) Mezarsızlık – **Ayhan Işık**

74 **VII. EPİLOG: "O ÇOK BAŞKA, ÇOK MÜKEMMEL BİRİYDİ"**

77 **VIII. SONUÇ VE ÖNERİLER**

81 **KAYNAKÇA**

84 **BİYOGRAFİLER**

86 **HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ'NİN KESİNLEŞTİRDİĞİ KAYBEDİLENLER LİSTESİ**

100 **ŞIRNAK İL HARİTASI**

SUNUŞ

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, geçmişte yaşanan ağır hak ihlallerine ilişkin hakikatlerin ortaya çıkması, toplumsal hafızanın güçlenmesi ve bu ihlallerden etkilenenlerin adalete erişimine katkıda bulunmak amaçlarıyla kuruldu.

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, demokratikleşme, toplumsal barış ve geçiş dönemi adaleti alanlarında sürdürdüğü çalışmaları dünyanın farklı örneklerinde kullanılmış yol ve yöntemler ile belgeleme çalışmalarına dayandırıyor. Ağır insan hakları ihlalleri, soykırımlar ve savaş suçlarına odaklanan Merkez, 3 yıldır 'Zorla Kaybetmelerin' belgelenmesi için çalışma yürütüyor.

Bu çalışma, zorla kaybedilen kişilerin yakınlarına, avukatlarına, sivil toplum örgütlerine ve adli verilere ulaşarak kaybetme olgusunun ne zaman, nasıl, ne şekilde, kim tarafından gerçekleştirildiğini, kaybedilenlerin yakınlarının bu süreçte nasıl mücadele ettiğini ortaya koymak amacıyla yapıldı. Merkez, zorla kaybetmelerle ilgili bilginin toplumsal hafızayı da yeniden oluşturacak şekilde arşiv haline getirilmesini, yargısal sürecin seyrini, yargılama mekanizmasının adalete hizmet edecek şekilde işleyip işlemediğini kayıtlara dayanarak saptamayı ve bir veritabanında (www.zorlakaybedilenler.org) toplamayı amaçlıyor.

Merkez, çalışmalarını 5 farklı program çerçevesinde yürütüyor: Hafıza Çalışmaları, Cezasızlıkla Mücadele Çalışmaları, Savunuculuk, Gençlik Programı ve İşbirliği ve Kapasite Geliştirme Çalışmaları.

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, devletin, bir 'terörle mücadele', baskı ve sindirme aracı olarak kullandığı zorla kaybetme uygulamasına, ilk yıl çalışmasının ürünü olarak topladığı verilerin, sosyolojik ve hukuki analizini yaparak birbirini tamamlayan iki rapor üzerinden bakıyor.

Bu rapor, zorla kaybetme stratejisinin hangi hukuki, siyasi ve toplumsal mekanizmalar yoluyla gerçekleştirildiğine dair bir anlama çabası. Aynı zamanda bu alanda çok uzun yıllardır devam eden toplumsal suskunluğun ve kayıtsızlığın hangi pratikler aracılığıyla kurulduğu da raporun ele aldığı meselelerden biri. Yine raporun bir diğer temel meselesi kayıp yakınlarının kaybetme öncesi ve sonrasında ne tür süreçlerden geçtiği, neler yaşadığı ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdığı. Kayıp yakınlarının kaybetme stratejisi kapsamında yaşadıkları Türkiye'de devlet, adalet ve vatandaşlık kapsamında önemli şeyler söylüyor. Bu rapor tüm bu bilginin çok daha geniş toplumsal kesimlere ulaşmasına katkı sunmak için kaleme alındı. Umarız amacına ulaşır.

2. BASKIYA ÖNSÖZ

March Nichanian felaketin hayatta kalan tanıklar tarafından anlatılamayacağını, çünkü felaketin sadece insanların imha edilmesi değil aynı zamanda tanıklığın ve dilin de yok edilmesi anlamına geldiğini söyler.[1] Nichanian'a göre 1915'in yarattığı felaket, dilin yok edilmesini ve tanığın ortadan kaldırılmasını gerçekleştirmesinden de kaynaklanır. Felaket, tek bir nefeste okunması gereken bir kavram olarak, tanığı-olmayan-olay'dır. Şüphesiz soykırım birçok açıdan biricik bir şiddet türüne işaret eder, ama yaşanan şiddetin tanıklık üzerinde yaptığı yıkıcı etki bakımından bir karşılaştırma konusu olabilir. Nitekim Nichanian'ın da atıf yaptığı başka bir sosyal bilimci, Idelber Avelar, Latin Amerika'da insanlığa karşı suçlar ve işkence pratiklerinden yola çıkarak benzer bir sonuca varır. Bu türden bir şiddet aynı zamanda tanıklığı ortadan kaldırmaya yöneliktir, işkence dilin sınırları içinde ifade edilebilecek bir deneyim değildir. İşkence aynı zamanda dilin paramparça edilmesi anlamına gelir.[2] Sistematik devlet şiddeti pratikleri tanığın ya da olası tanıklığın imhası anlamına geldiğinden hem üzerine konuşulması hem de telafi edilmesi neredeyse imkansız pratiklerdir.

Bu hakikat en çarpıcı bir biçimde 2. Dünya Savaşı sonrasının ilk kuşak tanıklıklarında karşımıza çıkar. Türkiye'de en bilineni Primo Levi olmak üzere Nazi şiddetiyle karşı karşıya kalmış ve Holocaust'u yaşamış bu 'tanık'lar, belki 'melankolik hatırlama' diyebileceğimiz bir üslupla yaşadıkları şiddet ve yıkımı kağıda dökerler. Büyük bir kısmı intihar ederek yaşamına son veren yazarların ortaya koyduğu melankolik hatırlama iki şeye işaret eder: 'Birincisi yaşananları söze dökmenin kırık döküklüğüne; ikincisi ise ne yazılırsa yazılsın yaşananların uyandırdığı dehşeti anlatmaya yetmeyeceğine'.[3] Deneyimin ürettiği dehşetin, değil telafi edilmesi, söze dökülmesi bile epeyce zordur.

Söze dökmesi bu kadar zor, neredeyse imkansız bir deneyimler bütünüyle nasıl ve hangi temelde hesaplaşmak mümkün? Cevabın önemli bir kısmı Nichanian'ın aynı metninde var. Tüm bu yoğun şiddet ve yıkım deneyimini yaşamış kişilerin kaybettiklerini geri getirecek ya da geçmişte olup bitenlerle sıkı sıkıya ve birebir ödeşme sonucunu doğuracak bir telafi mümkün olmasa da mümkün olan bir şey var: Siyasi barış. Siyasi barış, içerdiği 'tanıklık tiyatrosuna' dönüştürme ihtimaline, yası gasp veya manipüle etme gücüne ve yeni tahakküm biçimleri yaratma eğilimine rağmen toptan mahkum edilebilecek bir ihtimal değil.[4]

1 N chan an, M. *Edebiyat ve Felaket*. 2011:27.

2 Avelar, I. *The Letter of Violence. Essays on Narrative, Ethics, and Politics*. 2004:47.

3 Göral, Ö. S. "Geç ş Dönem Adalet nde Hatırlamanın Önem ". 2013:40.

4 N chan an, M. 2011:210.

Bu raporun ikinci baskısı tam da bu siyasi barış ihtimalinin ortaya çıktığı ve bütün boyutlarıyla konuşulmaya başlandığı bir dönemde yapılıyor. Kürt meselesi olarak ifade edilen etno-politik mesele barışçıl ve demokratik yollarla çözülme iradesiyle müzakere konusu olmuş durumda. Bu rapor çerçevesinde topladığımız tanıklıklar, bu tanıklıkların ortaya koyduğu şiddeti yaratan yapısal ilişkiler ve yine tanıklıkların ileri sürdüğü siyasi talepler tam da bu siyasi barış çerçevesinin içeriğine dair çok önemli şeyler söylüyor. Zorla kaybetme, raporda farklı boyutlarıyla etraflıca dile getirmeye çalıştığımız gibi, muazzam bir dehşet yaratıyor, hem kaybedileni hem de kaybedilenin yakınlarını çok boyutlu, sürekli ve sistematik bir şiddete maruz bırakıyor. Topladığımız tanıklıklar hikayenin sadece bundan ibaret olmadığını da ortaya koyuyor. Zorla kaybedilenlerin yakınlarının, tıpkı kaybedilenler gibi, belirli hak talepleri, somut adalet arayışları ve devletin, toplumun ve vatandaşlığın doğasına ve işleyişine dair siyasi itirazları var. Dolayısıyla bu rapor hem zorla kaybetme suçunun anatomisini ve hangi örüntülerle ortaya çıktığını hem de bu taleplerin neler olduğunu ortaya koyma çabası. Bu anlamıyla, bu rapordaki tanıklıklar, aynı zamanda siyasi barış sürecine dair hak talepleri anlamına da gelir.

Barışın hayata geçirilmesi ile adaletin tesisi arasındaki sancılı ilişki Türkiye'de yaşanan barış sürecine de has değil üstelik. Tabandan gelen siyasi haklar talebinin ve adalet arayışının 'yukarıda' kısmen duyulmaz hale gelmesi dünyanın diğer yerlerinde de tartışmalı geçen, belirli sınırlar içeren ve kimi sorun alanları üreten bir süreç. Dünyanın diğer örneklerine bakarsak, adaletin tesisi, yargılamalar, insanlığa karşı suç işlemiş olanların görevlerinden el çektirilmesi, kurumsal ırkçılık/ayrımcılık uygulamalarının tasfiyesi gibi somut hak taleplerinin hayata geçtiği oranda görece daha başarılı bir 'siyasi barış' ve 'geçiş' sürecinden söz edilebilir. Bu somut taleplerin üstü 'uzlaşma, barışma, ortak acılar' gibi muğlak retoriklerle ne kadar örtülür ise o kadar zayıf bir geçiş dönemi söz konusu olur. Örneğin Türkiye'de sıklıkla olumlu bir örnek olarak anlatılan Güney Afrika Hakikat Komisyonu, faillerin ifadelerini af karşılığı aldığı için çok sert eleştirilere maruz kalır ve 'geçiş' dönemi, siyahlar ve toplumun alt sınıfları açısından güçlü bir biçimde ekonomik olarak da tezahür eden yapısal şiddeti dikkate almadığı için, sonrasında hayal kırıklığı yaratır.[5]

Dolayısıyla bu rapor süren barış sürecinin kalıcılaştırılması ve farklı toplumsal kesimler için daha doyurucu hale getirilmesi için de kimi imkanlar yaratan bir metin olarak görülebilir. Topladığımız tanıklıklar, tanıklık toplama işinin

---

5 Zyl, P. V. "Hak kat ve Uzlaşma Kom syonu'nun Aparthe d Sonrası Güney Afr kasında Adalet n Tes s ne Katkısı: Tamamlanmamış B r İş", http://www.hak katadalethaf za.org/Cust/UserF les/Documents/Ed tor/Zyl_ZAF_HUKTamamlanmamışİş_2002.pdf

kendisinden kaynaklanan tüm yapısal engeller saklı kalmak kaydıyla, devlet aygıtının işleyişinin yarattığı dehşete dair önemli ipuçları ortaya koyuyor ve önemli hak taleplerini dile getiriyor. Kalıcı bir barış bu hak taleplerinin ne kadar duyulacağıyla çok yakından ilişkili. Rapor bu talepleri daha görülür ve duyulur hale getirdiği oranda barış sürecinde mütevazı bir katkı anlamına gelecek.

I.

ZORLA KAYBETME: TANIM VE ULUSLARARASI ÇERÇEVE

Uluslararası literatürde *enforced disappearance* veya *enforced or involuntary disappearance* terimleriyle zorla kaybetme/kaybedilme olarak ifade edilen suç, Türkiye'de genellikle 'kayıp' veya 'gözaltında kayıp' olarak kullanılıyor. Bunun çeşitli sebepleri üzerine düşünülebilir: Türkiye örneğinde kaybedilenler genellikle evlerinden, işyerlerinden veya kamuya açık alanlardan tanıkların huzurunda resmi görevliler tarafından gözaltına alınarak ve gözaltına alındıkları açıkça ifade edilerek kaybedildi.[1] Keza kaybedilen kişinin, resmi görevli oldukları kıyafetlerinden ilk anda anlaşılmayan kişiler, bir başka deyişle sivil giyimli kişiler tarafından alındığı durumlarda bile, alınırken çoğunlukla "ifadeleri alınmak üzere Emniyet'e/Jandarma'ya" götürüleceklerinin açıkça söylenmesi de 'gözaltında kayıp' teriminin yaygın kullanımını güçlendiren faktörlerden. Tüm bu gerekçelerle, Türkiye örneğinde hem kayıp yakınları hem de bu alanda çalışan hak örgütleri tarafından uzun bir süre 'kayıp' veya 'gözaltında kayıp' teriminin kullanıldığını görürüz.[2]

Zorla kaybetme/kaybedilme terimi ise hem eylemin içerdiği zor unsurunu tanımda içermesi, hem kaybedilme eyleminin sadece resmi olarak 'gözaltına alınarak' gerçekleşmesi gerekmediğini, hem de eylemin kendisini diğer kaybolma biçimlerinden ayrıştırması bakımından eylemin kendisine çok daha uygun bir terim. Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme'ye göre 'zorla kaybetme' terimi, "(...) devlet görevlilerinin ya da devletin yetkilendirmesi, desteği veya göz yummasıyla hareket eden kişilerin ya da kişi gruplarının gözaltına alma, tutuklama, kaçırma ya da diğer herhangi bir biçimde özgürlükten yoksun bırakması ve bu durumdaki bir kimseyi, özgürlükten yoksun bırakmayı kabul etmenin reddedilmesi veya kaybedilen kişinin akıbetinin ya da nerede olduğunun gizlenmesiyle, hukukun koruması dışına çıkarması(...)" durumunu ifade eder.[3] Sözleşme'deki tanım sadece 'devlet görevlileri'nin değil, devletin desteği veya bilgisi veya rızasıyla hareket edenlerin eylemlerini de zorla kaybetme olarak tanımlar. Bu eylemlerin sıklıkla paramiliter güçler ya da kontrgerilla aygıtının çalışanları tarafından yerine getirildiğini düşünürsek bu geniş tanımlamanın ne kadar işlevsel olduğu anlaşılır. Tanımın organik bir parçası da yine zorla kaybetmelerin tipik unsuru diyebileceğimiz, sonrasında faillerin fiillerini reddetmeleri veya kaybolan kişinin nerede olduğunu gizlemeleridir. Bu, bilgi vermenin reddedilmesi şeklinde olabileceği gibi yanlış bilgi vermeyi de içerir.

Zorla kaybetme stratejisinin yaygın kullanımına ilişkin bilinen ilk uygulamalardan biri Nazi rejiminin 1941'de yürürlüğe koyduğu *Nacht und Nebel Erlass*'dır (Gece ve Sis Kararnamesi); bu politika doğrultusunda işgal edilmiş ülkelerde, özellikle de Fransa, Belçika ve Hollanda'da yaşayan direnişçiler gece geç vakitlerde tutuklanıp Almanya'ya gönderilmişler, burada özel mahkemelerce yargılanarak ölüme ya da hapse mahkum edilmişlerdir. Sayısı hiçbir zaman bilinmemekle birlikte aşağı yukarı 5.200 kişinin bu kararnameyle yok edildiği tahmin ediliyor. İnsanların gece karanlığında kaçırıldığı ve bir daha kendilerinden hiçbir şekilde haber alınamadığı bu sistematik uygulamanın "Gece ve Sis Kararnamesi" olarak adlandırılmış olması manidar. "Kullanılan tekniğe göre, kayıpların yargılaması ve infazı tam bir gizlilik içinde yapılmakta, kendi ülkelerindeki ailelerine ve yakınlarına hiçbir şekilde bilgi ulaştırılmamaktadır. Böylece kaybedilen kişilerin yakınlarında ve kamuoyunda yaygın panik ve korku yaratarak direniş eylemlerinin engellenmesi amaçlanmıştır."[4]

---

1 Alpkaya, G. "Kayıplar Sorunu ve Türk ye". 1995:40-41. http://www.pol t cs.ankara.edu.tr/derg /pdf/50/3/8_gokcen_alpkaya.pdf

2 Bu kullanım son yıllarda değ şm ş durumda, başta İnsan Hakları Derneğ ve Türk ye İnsan Hakları Vakfı g b bu alanda öncü n tel ğ nde şler yapmış hak örgütler , 'zorla kaybetme/kaybed lme' ter m n kullanıyorlar.

3 Sözleşmen n yürürlüğe g rme tar h : 23 Aralık 2010. http://www. hop.org.tr/ ndex.php?opt on=com_content&v ew=art cle & d=404:buetuen-k ler n-zorla-kaybed lmeden-korunmasna-da r-uluslararas-soezleme&cat d=33:cev r ler&Item d=114

4 D nçer, H. "Kayıpları Görünür Kılmak: B rleşm ş M lletler Zorla Kaybed lmeye Karşı Herkes n Korunmasına Da r Sözleşme" 2011:2. http://www.hak katadalethaf za.org/Cust/UserF les/Documents/Ed tor/H%C3%BClyaD n%C3%A7er_Kay%C4%B1plar%C4%B1G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCrK%C4%B1lmak.pdf

Zorla kaybetme stratejisi, 1960'lardan sonra tarihinde darbeler, etnik çatışmalar ve iç savaşlar olan Güney Amerika ülkelerinde siyasi muhalifleri etkisizleştirmek amacıyla sistematik olarak uygulandı. 'İç düşman' olarak kodlanan ve toplumsal adalet arayışıyla örgütlenerek 1960 sonrası Güney Amerika'nın farklı ülkelerinde kendilerini siyasi özne olarak ortaya koymuş, işçiler, köylüler, öğrenciler, sendikacılar gibi farklı kesimler, kaybetme stratejisiyle karşı karşıya kaldı. Brezilya'da, Uruguay'da, Şili'de, Peru'da, Guatemala'da ve Arjantin'de darbe sonrasının militarist iktidarları ya da çatışma ortamında devletin farklı kurumları, farklı toplumsal gruplara ve farklı 'iç düşman' kategorilerine karşı mücadele ederken bu stratejiye sıklıkla başvurdu.[5] Özellikle Arjantin'de *desaparecidos* olarak anılan kaybedilenler darbe sonrasının en önemli kıyım politikalarının mağdurları olarak anılıyor. Zorla Kaybetmelerle İlgili Ulusal Arjantin Komisyonu'na (CONADEP) göre çoğu sakinleştirici ilaçlar verildikten sonra uçaklarla okyanusa atılarak yok edilen tahminen 30 bin kadar kaybedilen kişiden sadece 8.960 kişinin ismi bulunarak tanımlanabildi. El Salvador, Kolombiya, Ekvador ve Honduras bu stratejinin ortaya çıktığı diğer Latin Amerika ülkeleriydi.[6]

Zorla kaybetme uygulaması, 1980'lerden itibaren tekrar artış göstererek dünyanın pek çok bölgesine yayılmış durumda. Birleşmiş Milletler Zorla ya da İrade Dışı Kaybetmeler Hakkında Çalışma Grubu'nun yıllık raporlarına göre, iç çatışmaların ve iç savaşların yoğun olduğu bölgelerde zorla kaybetme, ayrılıkçı ve muhalif güçlere uygulanan sistematik bir bastırma yöntemi haline geldi. "1980-2010 yılları arasında yapılan istatistiklere göre, bazılarında kitlesel boyutlara ulaşan, en çok kayıp vakasının görüldüğü Sri Lanka, Filipinler, Peru, Nepal, Irak, İran, Guatemala, El Salvador, Şili, Arjantin, Cezayir gibi ülkelerde kayıp olaylarının büyük çoğunluğu aydınlatılabilmiş değil."[7] Üstelik 11 Eylül sonrası dünyada 'terörizme karşı savaş' politikasının hayata geçirilmesinin yeni zorla kaybetme vakalarının ortaya çıkmasına ne kadar uygun bir zemin sunduğu ortada. "Amnesty International ve Human Rights Watch'un raporlarına göre Amerika Birleşik Devletleri'nin elindeki 39 tutuklunun akıbeti belirsiz. 2007 yılında 6 insan hakları örgütü ortak bir rapor yayımlayarak ABD'nin elinde bulunan Mısır, Kenya, Libya, Fas, Pakistan ve İspanya uyruklu kayıp tutukluların isimlerini açıkladı."[8]

Zorla kaybetmenin tanımı ve hangi ülkelerde ne şekilde uygulandığının tespit edilmesi, Türkiye'de yürütülen zorla kaybetme stratejisini anlamak için önemli bir başlangıç noktası teşkil ediyor. Zorla kaybetmenin tanımı, devletin sadece rızasının olmasının bile kayıptan sorumlu tutulması için yeterli olduğunu ortaya koyuyor. Kaybedilmeden sonra bilgi vermeme ve inkar etme pratikleri ise eylemin gerçekleşmesinde devletin dahli olduğunu göstermek bakımından son derece önemli. Zorla kaybetme stratejisi, diğer pek çok hak ihlalinde olduğu gibi, devletlerin birbirinden etkilenerek ve örnek alarak oluşturdukları bir yöntem. Dolayısıyla nasıl ki bu stratejiler dünya çapında üretilmiş ve birçok devlet tarafından kullanılmış stratejiler ise bunlara karşı direniş ve mücadele biçimleri de olabildiğince uluslararası olmalı ve diğer deneyimlerden ders çıkarabilmelidir. Arjantinli kayıp yakınları *Las Madres de Plaza de Mayo* ile Türkiyeli kayıp yakınları *Cumartesi Anneleri/İnsanları* arasındaki işbirliği bunun ilk örneği olarak görülebilir. Ancak Türkiye'deki zorla kaybetme pratiklerini anlamak için sadece eylemin tanımı ve uluslararası örnekler yeterli olmaz. Özellikle zorla kaybetmelerin yaygın bir politika olarak uygulandığı 1990'lı yıllara, 12 Eylül 1980 darbesinden itibaren hızla göz atmak, zorla kaybetme stratejisini anlamak bakımından elzem.

5 Vermeulen, M.L. *Enforced Disappearance, Determining State Responsibility under the International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance.* 2012:8.

6 B rleşm ş M lletler Genel Kurulu (2011), *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances.* http://www2.ohchr.org/engl sh/bod es/hrcounc l/docs/16sess on/A.HRC.16.48_en.pdf

7 D nçer, H. 2011:4.

8 D nçer, H. 2011:5.

II.

ARKA PLAN

Türkiye'de zorla kaybetmelerin nasıl ortaya çıktığını, nasıl sistematik bir politika haline geldiğini ve bu devlet stratejisinin ne tür taktiklerle hayata geçirildiğini anlamak için Türkiye'nin yakın tarihine kısaca göz atmak gerek. Zira Hakikat Adalet Hafıza Merkezi olarak 12 Eylül 1980'deki askeri darbeyi çalışmamızın başlangıç noktası olarak kabul ettik. Zorla kaybetmeler Türkiye tarihinde 12 Eylül askeri darbesiyle başlamış bir politika değil. Ermeni soykırımı bağlamında düşünürsek 24 Nisan 1915 tarihinde 234 Ermeni entelektüelin kaybedilmesine kadar geri gidebiliriz.[9] Keza erken dönem cumhuriyet tarihinde de devlet, en bilineni Sabahattin Ali olmak üzere, muhaliflerine yönelik zorla kaybetme politikasını kimi tekil örnekler üzerinden uyguladı. Ancak bu kadar uzun bir dönemi bir yıl içinde incelemenin imkansız olacağını düşünerek metodoloji bölümünde de anlattığımız gibi 12 Eylül 1980'den sonraki zorla kaybetmeleri çalışma alanımız olarak belirledik. Özellikle de 90'lar boyunca zorla kaybetmelerin OHAL bölgesinde nasıl sistematik bir uygulama olarak hayata geçirildiğini anlama çabası çalışmanın temel çıkış noktalarından biri oldu.

12 Eylül askeri darbesi sonrasında ve 1990'larda OHAL bölgesinde zorla kaybetmelerin yaygın ve sistematik olarak uygulanmasının nasıl mümkün olduğunu anlamak için 1990'larda Türkiye'nin içinde bulunduğu özgül tarihsel ve siyasal momenti anlamak da şarttır. 12 Eylül darbesinin bakiyesini sayılar başta olmak üzere bazı önemli olaylarıyla hatırlamak gerekirse: TBMM kapatıldı, anayasa lağvedildi, siyasi partilerin kapısına kilit vuruldu ve mallarına el kondu, 650 bin kişi gözaltına alındı, 1 milyon 683 bin kişi fişlendi, 230 bin kişi yargılandı, 7 bin kişi için idam cezası istendi, 517 kişiye idam cezası verildi, haklarında idam cezası verilen 50 kişi asıldı, 14 bin kişi vatandaşlıktan çıkarıldı, 171 kişinin işkence sonucunda öldüğü belgelendi, cezaevlerinde toplam 299 kişi yaşamını yitirdi ve 23 bin 677 derneğin faaliyeti durduruldu.[10] Darbe, sayıların anlatabileceğinin çok ötesinde bir tahribat yarattı: Militarizmin ve askeri vesayetin anayasa eliyle yapısallaşması, demokratik muhalefetin ezilerek bastırılması, devletin toplumu sürekli denetimi altında tutmasına dayalı bir siyasi yaklaşımın sürekli hale gelmesi ve Türk milliyetçiliğine dayalı, merkeziyetçi ve tekçi bir siyasi yapının ve "Türk'ün Türk'ten başka dostu yok" mottosunun sonucu olarak boğucu ve taşralaşan bir siyasi iklimin tahkim edilerek mutlaklaştırılması.[11]

1980'lerin başından itibaren, Kürt meselesi olarak andığımız ve Türkiye'nin son 30 yılını şekillendirmiş etno-politik mesele tarih sahnesine çıktı: 15 Ağustos 1984 tarihinde PKK (Partîya Karkerên Kurdîstan-Kürdistan İşçi Partisi) Eruh ve Şemdinli baskınlarıyla kendisini askeri olarak ortaya koydu. Bu ilk dönemde, PKK olgusu ve Kürt meselesinin karmaşık siyasal ve toplumsal tezahürlerinin devletin farklı kurumlarının pek de farkında olmadığı ya da pek de ciddiye almadığı meseleler olduğu söylenebilir. Resmi söylem PKK ile olan çatışmayı 'küçültmek' ve olduğundan daha önemsiz göstermek üzerine kuruludur: PKK genel olarak 'üç beş çapulcu' ya da 'üç buçuk eşkıya' olarak nitelendirilir ve en kısa zamanda başının ezileceği ifade edilir. Hasan Cemal o dönemde üst düzey komutanlık yapmış birinin 'üç buçuk eşkıya' yaklaşımının hakim olduğunu kendisine 90'larda yakınarak anlattığından söz eder.[12]

1980'lerin sonuna ve 1990'ların başına geldiğimizde meseleyi 'üç beş çapulcu' yaklaşımıyla ele almanın pek de mümkün olmadığı artık açıktı. PKK eksenli tezlerin legal siyasi alanda Kürt entelektüellerin ve Kürt

9 Ermen soykırımı ve soykırımın s yas , toplumsal, kt sad ve ahlak bak yes son derece öneml ve gen ş b r alan olarak hafıza ve geçm şle hesaplaşma çalışmalarının önünde durmaktadır. Bu konuda çok öneml b r uluslararası l teratür de mevcuttur. Konuyla lg l Türkçe'de daha ayrıntılı b r tartışma ç n bkz. Fuat Dündar, *Modern Türkiye'nin Şifresi,* İlet ş m Yayınları, İstanbul, 2010; Taner Akçam, Üm t Kurt, *Kanunların Ruhu,* İlet ş m Yayınları, İstanbul, 2012 ve Raymond H. Kevork an, Paul B. Papoudj an, *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler,* Aras Yayınları, İstanbul, 2012.

10 " Rakamlarla 12 Eylül Darbes ", *Ntvmsnbc,* 04 N san 2012. http://www.ntvmsnbc.com/ d/24999286/

11 Belge, M. *Türkiye Dünyanın Neresinde?,* 1997:113.

12 Cemal, H. *Kürtler,* 2003:77.

kamuoyunun önemli isimlerinin bir bölümü tarafından yüksek sesle dile getirilir olması, daha önce Sosyal Demokrat Halkçı Parti'den ayrılan 10 milletvekili tarafından ve Fehmi Işıklar başkanlığında 1990 yılında Halkın Emek Partisi'nin kurulmasıyla Kürtçe eğitim ve yayın, Kürt meselesinin özgürce tartışılacağı demokratik bir ortam gibi taleplerle siyasi arenaya girmesi ve gerillanın sahip olduğu kitle desteği tabloyu önemli ölçüde değiştirmişti. Üstelik silahlı çatışma ilk başta beklenenin üstünde bir şiddette ve yaygınlıkta devam ediyordu. Hem hükümetler, hem ordu, hem de istihbarat yapıları nezdinde 'üç beş çapulcu' yaklaşımı yerini yeni savaş stratejileri arayışına bıraktı.

Tam da bu noktada iki önemli uygulama ve dönüşümün altını çizmek gerekir: Birincisi olağanüstü hal uygulamaları, ikincisi ise yeni 'düşman' anlayışına uygun askeri, siyasi ve idari dönüşümün gerçekleştirilmesi. Olağanüstü hal, 1982 Anayasası'nın 119-121. maddelerine ve Bakanlar Kurulu'nun 01.03.1984 tarih ve 84/7781 sayılı kararına dayanarak 8 ilde geçerli olmak üzere ilan edildi. 90'lı yıllar boyunca OHAL bölgesi olarak bilinecek olan bölge ise o sırada sıkıyönetim altındaydı. 19 Temmuz 1987 tarihinde Diyarbakır, Hakkari, Siirt ve Van illerindeki sıkıyönetimin kaldırılmasıyla Olağanüstü Hal Bölge Valiliği oluşturuldu. Olağanüstü hal ilk olarak 8 ilde uygulanmaya başlandı: Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkari, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van. Daha sonra Adıyaman, Bitlis ve Muş mücavir (komşu) il olarak dahil oldu. 1990'da Batman ve Şırnak'ın il olmasıyla bu sayı 13'e yükseldi. Bitlis, 1994'te mücavir il yerine olağanüstü hal kapsamına alındı. Olağanüstü hal ve sıkıyönetim, bazı illerin 23 yıl süreyle aralıksız yönetim usulü oldu ve her 4 ayda bir olmak üzere toplam 46 kez uzatıldı.[13] Olağanüstü Hal Bölge Valiliği bu yasal çerçeve içinde çok geniş yetkilerle donatıldı. Bunların içinde belirli yerleşim yerlerini boşaltmak veya yerleşimi yasaklamak ve giriş çıkışları sınırlamak, her derecedeki eğitim kurumunun öğrenimine ara vermek, gıda maddelerinin ve hayvan yemleri ile ürünlerinin bölgeye giriş çıkışını sınırlamak ya da durdurmak, bölge sınırları içindeki tüm haberleşme araç ve gereçlerinden yararlanmak ve gerekirse bunlara el koymak gibi yetkiler de vardı. Üstelik Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne ilişkin kanun hükmünde kararnameler aracılığıyla da bu kurumun statüsü ve pratikleri tamamen hukukun dışına taşındı. Olağanüstü Hal Bölge Valisi olarak sırasıyla Hayri Kozakçıoğlu (1987-1991), Mehmet Necati Çetinkaya (1991-1992), Ünal Erkan (1992-1996), Necati Bilican (1996-1998), Aydın Arslan (1998-1999) ve Gökhan Aydıner (1999-2002) görev yaptılar. Olağanüstü hal uygulaması, en son Diyarbakır ve Şırnak illerinde 30.11.2002 tarihine kadar uzatılmasının ardından sona erdi.[14]

İkinci önemli uygulama ise yeni bir 'düşman' anlayışı inşa edilerek buna uygun askeri, siyasi ve idari dönüşümün gerçekleştirilmesi oldu. 90'lı yıllara gelindiğinde ordunun konvansiyonel savaş yöntemleriyle gerilla güçleri karşısında üstünlük sağlamasının mümkün olmadığı, dolayısıyla 'gayri nizami harp' ilkelerine uygun bütünlüklü bir yeniden yapılandırma stratejisine gitmek gerektiği yönünde bir eğilim oluştu. Buna bağlı olarak, İstanbul'da bulunan Birinci Ordu Komutanlığı yerine 1993 yılından itibaren Malatya'da üslenmiş İkinci Ordu Komutanlığı güçlendirilmeye başlandı. TSK kendi tabiriyle 'düşük yoğunluklu savaş' konseptine uygun olarak yeniden yapılandırıldı ve Özel Harp Dairesi 1993 yılında Özel Kuvvetler Komutanlığı adını aldı. Yine düşük yoğunluklu savaş stratejisine uygun olarak gerillayla mücadelede hızı ve hareket yeteneğini artırma amaçlı olarak tümene dayalı yapı değiştirilerek, kolordu-tugay-tabur yapısına geçildi.[15]

---

13 "23 yıl sonra resmen 'olağan hal'", *Hürriyet*, 30 Kasım 2002. http://hurars v.hurr yet.com.tr/goster/ShowNew.aspx? d=112742

14 Tanrıkulu, S., Yavuz, S. "İnsan Hakları Açısından Olağanüstü Hal' n B lançosu", 2005: 493-521. Bu konuda daha etraflı b r tartışma ç n bkz. Kemal Gözler, *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi*, Ek n K tabev Yayınları, Bursa, 2000; Mehmet Sem h Gemalmaz, *Olağanüstü Rejim Standartları*, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1994.

15 Balta Paker, E. "Dış Tehd tten İç Tehd de: Türk ye'de Doksanlarda Ulusal Güvenl ğ n Yen den İnşası", 2010:413-414.

Bu dönüşümün bir diğer boyutu ise 1985 yılında uygulamaya sokulan geçici köy koruculuğu kurumuna insan alımlarının artırılması ve korucuların fiili hareket alanlarının 90'lar boyunca sürekli olarak genişletilmesi oldu. Geçici köy koruculuğu sistemi, 26 Mart 1985 tarihinde 442 sayılı Köy Kanunu'nun 74. maddesinde 3175 sayılı kanun ile değişiklik yapılarak yürürlüğe sokuldu. Devletten düzenli olarak maaş alan geçici köy korucularının yanı sıra, bölgede Köy Kanunu'na dayanarak göreve alınan gönüllü köy korucuları da zaman içinde aktif rol almaya başladı. Gönüllü korucular, geçici köy korucuları gibi devlet tarafından silahlandırıldı ve PKK ile mücadelede görevlendirildi. Ancak, Bakanlar Kurulu kararıyla göreve alınan geçici köy korucularının aksine, gönüllü korucular mülki amirlerin kararıyla işe alınmaktaydılar ve merkezi devletin denetiminden muaftılar. Gönüllü köy korucusu olabilmek için bir kişinin kaymakamlığa müracaat etmesi, güvenliğinden endişe duyduğunu belirtmesi ve sicilinin temiz olması gerekiyordu. Bu durumda, kaymakam jandarmanın da onayını alarak o kişiyi gönüllü köy korucusu olarak atayabiliyordu.[16] 90'lı yıllar boyunca köy korucularının sayısı hem sistematik olarak artırıldı hem de korucuların görev alanları giderek daha esnek ve daha geniş tanımlandı. Köy korucularının askeri harekatlara katılmaları, sınır ötesi operasyonlar da dahil askerlere iz sürücülük yapmaları ve bulundukları mıntıkada operasyonların bir parçası olmaları yaygın pratikler haline geldi.[17] Geçici köy korucularının 20 Haziran 2003 ve gönüllü köy korucularının Aralık 2003 itibariyle illere göre dağılımı yandaki gibidir:

GEÇİCİ KÖY KORUCULARININ İLLERE GÖRE DAĞILIMI[18]

Diyarbakır	5.274
Şırnak	6.835
Batman	2.943
Bingöl	2.533
Bitlis	3.796
Mardin	3.360
Muş	1.918
Siirt	4.680
Van	7.365
Hakkari	7.643
Tunceli	386
Adıyaman	1.510
Ağrı	1.881
Ardahan	96
Elazığ	2.115
Gaziantep	565
Iğdır	374
Kahramanmaraş	2.267
Kars	578
Kilis	34
Malatya	1.392
Şanlıurfa	966
Toplam	**58.511**

16 Balta Paker, E., Akça, İ. "Askerler, Köylüler ve Param l ter Güçler: Türk ye'de Köy Koruculuğu S stem ", 2013:13-14.

17 Balta Paker, E., Akça, İ. 2013:16.

18 Tablo D lek Kurban'ın makales nden alınmıştır, bkz. Kurban, D. "B r 'Güvenl k' Pol t kası Olarak Koruculuk S stem ", 2009:255.

GÖNÜLLÜ KÖY KORUCULARININ OHAL İLLERİNE GÖRE DAĞILIMI[19]

Diyarbakır	1.141
Şırnak	2.330
Batman	1.019
Bingöl	69
Bitlis	2.984
Mardin	1.226
Muş	2.375
Siirt	460
Van	189
Hakkari	5
Tunceli	89
Elazığ	392
Toplam	**12.279**

Bir bütün olarak bakıldığında tüm bu yapısal dönüşüm aslında Soğuk Savaş sonrası dönemde silahlı kuvvetlerin 'dış düşman' algısından 'iç düşman' algısına geçişini gösterir. Artık 'üç beş çapulcu' değil, güçlü bir gerilla hareketiyle karşı karşıya olduğunu anlayan devletin farklı kurumları bununla uyumlu kimi stratejiler oluşturmaya çalışır. Burada kritik olan husus, bu yeni 'iç düşman'ın gerilla taktikleriyle savaşarak kitle desteğini gittikçe artırması ve devlet kurumlarının gerillaya destek veren kişilerin kim olduğunu tespit etmesinin zor olmasıydı. Dolayısıyla vatandaşların hangilerinin gerilla hareketine destek olduğunu hangilerinin ise devleti desteklediğini anlamak temel önem teşkil etmeye başladı. Hem köy koruculuğunun hayata geçirilmesi hem de diğer gayri nizami harp teknikleri esas olarak iç çatışma ortamının en kritik unsuru olan 'sadık vatandaşlarla' diğerlerini ayrıştırmak üzere tasarlanmış uygulamalardı.[20]

Düşük yoğunluklu savaş döneminde sadece TSK'nın resmi yapısı değil devletin farklı birçok kurumu da yaşanan çatışmayla şekillendi, kendisini yeniden yapılandırdı ve farklı pratikler ortaya koydu. 1993 yılından itibaren dönemin Başbakanı Tansu Çiller ve Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ekibi tarafından 'Alan Hakimiyeti ve PKK'yı Bölgede Barındırmama' konsepti ile özel bir güvenlik stratejisi yürürlüğe konuldu. Bu güvenlik stratejisi esas olarak, gerilla güçlerine sivil halk tarafından verilen desteğin kesilmesi yoluyla alan hakimiyetinin yeniden ele geçirilmesi anlamına geliyordu. Köylerin ve diğer yerleşim birimlerinin zorla boşaltılması, 'faili meçhul' cinayetler ve sivil infazlar ile zorla kaybetmelerin gözle görünür bir biçimde artması tam da yeni 'alan hakimiyeti' stratejisi sonrasında oldu.[21] Örneğin, elimizdeki kesin olmayan verilere göre[22] 1993 yılında 103 olan zorla kaybedilen kişi sayısı 1994 yılında 518'e çıkmıştı. Bu muazzam artış, zorla göç verileriyle ve yasadışı ve keyfi infazlarla[23] tutarlı bir bütünlük arz ediyor. Özellikle Süleyman Demirel'in Cumhurbaşkanı, Tansu Çiller'in Başbakan, sırasıyla Doğan Güreş ve İsmail Hakkı Karadayı'nın Genelkurmay Başkanı olduğu 93-95 yılları arasında 'Alan Hakimiyeti ve PKK'yı Bölgede Barındırmama' konsepti uyarınca sivillere yönelik sistematik, çeşitli ve bütünlük oluşturan insan hakkı ihlalleri gerçekleştirildi.

Zorla kaybetme, yasadışı ve keyfi infazlar ve işkenceden kaynaklanan ölüm vakalarını da içeren sistematik insan hakkı ihlallerinin

19 Tablo D lek Kurban'ın makales nden alınmıştır, bkz. Kurban, D. 2009:256.

20 Balta Paker, E. 2010:422.

21 Üstel, F. *Zorunlu İç Göç Sonrası Köye Dönüş*, 2004:4.

22 Hak kat Adalet Hafıza Merkez olarak hak örgütler n n ve bağımsız araştırmacıların yayınlarından yola çıkarak zorla kaybetme sayısına da r l steler oluşturduk. Ancak bu l stelerdek s mler n tamamı henüz kes nleşt r lemed ğ ç n bu ver ye referans yaptığımızda "kes n olmayan sayılar" fades n kullanıyoruz. Bu konuda ayrıntılı b lg ç n *Türkiye'de Zorla Kaybetmeler: Genel Bir Bakış ve Araştırma Konusu ve Metodoloji* bölümler ne bakılab l r.

23 Yasadışı ve keyf nfaz ter m , *extrajudicial, summary and arbitrary executions* ter m n n çev r s olarak kullanıldı. Kamuoyunda 'yargısız nfaz' olarak yaygın b ç mde kullanılan bu ter m, d ğer hak örgütler tarafından da çoğunlukla bu şek lde kullanılıyor.

devletin resmen içinde olmayan ama esasen içinde olan kimi paramiliter/kontrgerilla yapıları tarafından işlendiği uzun süredir dile getiriliyor. Bu yapıların 'düşük yoğunluklu savaş' stratejisine uygun olarak işleyen, sınırsız yetkilerle donatılmış, elemanları suç işlese de cezasızlık zırhıyla korunan ve devlet içinde başka hiçbir kuruma hesap vermeyen yapılar olduğu da sır değil. Özellikle JİTEM adıyla bilinen ve varlığı neredeyse hiçbir zaman devlet tarafından kabullenilmeyen Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele Birimi bu konuda konuşan az sayıda itirafçının ve daha da az sayıda ordu mensubunun anlatımlarının merkezini oluşturuyor. Konuşan az sayıda ordu mensubundan biri olan ve 4 Kasım 1993'te, ordudan istifa ettikten 5 ay sonra, elleri önden bağlanmış, kafasına iki el ateş edilmiş bedeni, Ankara Elmadağ ilçesi çıkışında bulunan Binbaşı Cem Ersever'e göre, "JİTEM adı yanlıştır. Öyle bir teşkilat yok. Tam adı Jandarma İstihbarat Grup Komutanlığı'dır. JİTEM 'Jandarma İstihbarat ve Terörle Mücadele' demek. Böyle bir örgüt yok. Böyle bir organizasyon hiç olmadı."[24] Ersever gibi bölgede uzun yıllar görev yapmış Albay Arif Doğan ise aksine JİTEM diye bir yapının var olduğunu, kurucusunun kendisi olduğunu ve 1990 yılında lağvettiğini anlatıyor.[25] Arif Doğan'ın bu açıklamaları üzerine Terör ve Organize Suçlar'a bakmakla görevli Cumhuriyet Savcısı Hakan Yüksel soruşturma başlattı ve "JİTEM adlı bir oluşumun var olup olmadığı" konusunda, İçişleri Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı, Jandarma Genel Komutanlığı, MİT Müsteşarlığı ve Emniyet Genel Müdürlüğü'ne yazılar yazdı. Aldığı cevaplarda JİTEM'in varlığı kabul edilerek "Bu birimin terörle mücadele kapsamında faaliyet yürüten bir oluşum" olduğu belirtildi. Öte yandan, Jandarma Genel Komutanlığı'ndan verilen cevapta ise JİTEM adlı oluşumun 1990 yılında sonlandırıldığı ifade edildi. Belki de en ilginci, soruşturması sırasında Hakan Yüksel'e gelen cevaplarda JİTEM'in kuruluş biçimi hakkında verilen bilgilerdi. Buna göre, "JİTEM adlı oluşumun, İçişleri Bakanlığı'nın onayı olmadan ve Genelkurmay Başkanlığı'nın görüşü alınmadan, Jandarma Genel Komutanlığı'nın kendi inisiyatifiyle kurulduğu tespit edildi".[26]

JİTEM yerine her zaman JİT (Jandarma İstihbarat Teşkilatı) terimini kullanan Ersever'in itirafları özellikle Jandarma İstihbarat Grup Komutanlığı'na ve onun OHAL bölgesindeki grup komutanlıklarına göre dağılmış yetki alanına ilişkindi. Buna göre, itirafçılar, korucular, jandarma istihbaratının sivil unsurları ve ordu mensuplarından oluşan karma timler PKK ile ilişkisi olduğu ya da milis olduğu iddia edilen kişileri alarak kaybediyor, işkenceyle öldürüyor, suikastler düzenliyordu. Bölge üç gruba ayrılmıştı; birinci grup Diyarbakır, Bitlis, Bingöl, Elazığ, Tunceli hattı; ikinci grup Şırnak, Cizre, Uludere, Şenoba hattı ve üçüncü grup da Nusaybin, Midyat, Mardin ve Kızıltepe hattıydı. Ersever'e göre ikinci grupta 80'lerin sonundan 90'ların başına kadar etkin olan korucu Babatlar ve aşiretin başı Hazım Babat'tır. "İkinci bölge korucu Babatlardan sorulur. Bu bölgedeki tüm faili meçhul olayların tetikçisi korucu Babatlardır. Babat aşiretinin reisi Hazım Babat aynı zamanda korucu başıdır. Devlete yaranmak için çekinmeden adam öldürürler."[27] Ersever'in itiraflarının bir diğer ilginç boyutuysa PKK itirafçılarının rolü üzerine anlattıkları. Ersever'e göre TSK'nın en önemli sorunu, hem Kürt meselesi hem de OHAL bölgesi ve Kürt toplumu hakkındaki bilgisizliği. İtirafçılar, bu bilgi açığını gideren 'yerel ve içeriden' unsurlar olarak çok önemli bir işlev görüyor. Polisin itirafçısı-jandarmanın itirafçısı olarak ikiye ayrılan itirafçılar, güvenlik güçleriyle birlikte operasyonlara katılıyor, onlara yer gösteriyor, PKK ile ilgili sahip oldukları içeriden bilgiyi paylaşıyor. İtirafçılar çoğu zaman mahkumiyetleri olmasına rağmen hapiste kalmıyor ve serbestçe dışarıda gezerek operasyonlara katılıyor.[28]

24 Yalçın, S. *Binbaşı Cem Ersever'in İtirafları*, 2003:90.

25 Doğan, A. *JİTEM'i Ben Kurdum*, 2011:56

26 "Ve devlet JİTEM' resmen kabul ett ", *Radikal*, 09 Temmuz 2011. http://www.rad kal.com.tr/rad kal.aspx?aType=Rad kalDet ayV3&Art cleID=1055684&CategoryID=77

27 Yalçın, S. 2003:136.

28 Yalçın, S. 2003:94-97.

İsim tartışması bir yana, hem jandarma hem de emniyet güçleri içinde korucular, itirafçılar ve güvenlik görevlilerinden oluşan kimi karma grupların, hiçbir yasal engel tanımadan insan öldürme dahil sistematik insan hakkı ihlallerini hayata geçirdiği, tam bir cezasızlık zırhıyla kuşatıldıkları, 'PKK örgütüne destek vermesinden şüphelenilenler'e yönelik baskılar başta olmak üzere OHAL bölgesinde hiçbir kural tanımadan iş gördükleri bilinen bir gerçek. Genellikle Jandarma İstihbarat Komutanlığı ile ilişkili birçok asker, itirafçı ve korucu bu tür faaliyetlerin içinde olmakla, organize etmekle ya da bunlara göz yummakla suçlanıyor. Bir kısmı Balyoz davası kapsamında bir kısmı Ergenekon davası kapsamında yargılanan, bir kısmı hayatını kaybetmiş bir kısmı ise hiç yargılanmamış olan bu ekip arasında Cem Ersever, Veli Küçük, Mahmut Yıldırım (Yeşil), Arif Doğan, Cemal Temizöz, Cahit Aydın, Eşref Bitlis, Mete Sayar, Necati Özgen, Hulusi Sayın ve Hasan Kundakçı'nın ismi sayılıyor.[29] Asker personelin en dikkat çekici ortak özelliği hayatlarının bir döneminde mutlaka Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde görev yapmış olmaları.

Devletin yürüttüğü özel harp konsepti çerçevesinde kullandığı, eğittiği ve hatta bizzat kurduğu söylenen gizli savaş örgütlerinden birisi de Hizbullah oldu. Hizbullah adı, özellikle OHAL bölgesinde, birçok kişinin kaçırılması ve işkenceyle öldürülmesi olayında ve infazlarda geçiyordu. 3 Nisan 1997 tarihli ve kamuoyunda Susurluk Raporu olarak bilinen TBMM Araştırma Komisyonu'nun hazırladığı raporda Hizbullah'ın Batman'da askeri birimlerden siyasi ve askeri eğitim aldığından söz ediliyor.[30]

JİTEM'in kurucusu olduğunu söyleyen Albay Arif Doğan ise 17 Ocak 2011'de Ergenekon davaları kapsamında mahkemede ifade verirken; Hizbullah'ı, PKK ile savaşması için, Hizbul-Kontr (Kontralar Partisi) ismiyle kendisinin kurduğunu anlatır.[31]

Tüm bu dönüşüm ve yeniden yapılandırma politikaları hayata geçirilirken, özellikle OHAL bölgesinde yaşanan 'fail-i meçhuller' bir anda arttı ve bölgede ciddi bir şiddet iklimi hüküm sürmeye başladı. 90'lı yılların ilk yarısında, toplum nezdinde siyasi önder kabul edilen Kürt siyasetçileri, gazetecileri, yazarları ve hak savunucuları katledilmeye başlandı. Bu 'istikrarsızlaştırılmış' ortam hem tipik kontrgerilla yöntemleriyle oluşturuldu hem de kontrgerilla yapılarının çok daha kolaylıkla iş görmelerini sağladı. Halkın Emek Partisi Diyarbakır İl Başkanı Vedat Aydın, 5 Temmuz 1991'de Emniyet'ten geldiğini söyleyen telsizli kişilerce gözaltına alındı ve 7 Temmuz'da Diyarbakır-Elazığ karayolunda, Maden yakınlarında işkence yapılmış cansız bedeni bulundu. On binlerce insanın katıldığı cenaze törenine ateş açıldı; 7 kişi öldü ve yüzlerce kişi yaralandı; aralarında Ahmet Türk ve Fehmi Işıklar'ın da bulunduğu HEP yöneticileri ve milletvekilleri kalaslarla dövüldü.[32] 20 Eylül 1992'de Diyarbakır'ın Seyrantepe mahallesinde uğradığı silahlı saldırı sonucunda Musa Anter

---

29 Kılıç, E. *JİTEM Türkiye'nin Faili Meçhul Tarihi,* 2011:43.

30 "Ankara M lletvek l Eşref Erdem ve 23 Arkadaşı, Batman M lletvek l Ataullah Ham d ve 22 Arkadaşı, İçel M lletvek l Oya Araslı ve 20 Arkadaşı, İstanbul M lletvek l Hal t Dumankaya ve 23 Arkadaşı le İstanbul M lletvek l Mehmet Cevdet Selv ve 21 Arkadaşının, Yasadışı Örgütler n Devletle Olan Bağlantıları le Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındak İl şk ler n Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Anayasanın 98., çtüzüğün 104. ve 105. Maddeler Uyarınca B rer Mecl s Araştırması Açılmasına İl şk n Önergeler ve (10/89,110,124,125 ve 126) Esas Numaralı Mecl s Araştırması Kom syonu Raporu", 3 N san 1997, s. 358 http://www.tbmm.gov.tr/s rasay /donem20/y l01/ss301.pdf

31 Benjam n Harvey, "Turkey Off cer Says He Created Local Hezboullah Group, Star Says", *Bloomberg,* 18 Ocak 2011, http://www.bloomberg.com/news/2011-01-18/turkey-off cer-says-he-created-local-hezbollah-group-star-says.html

32 Kılıç, E. 2011:89-95. İt rafçı Mehmet Dem r ve t rafçı Abdülkad r Aygan fadeler nde Vedat Aydın'ın öldürülüşünü Cem Ersever ek b n n gerçekleşt rd ğ n söylüyor ve Mehmet Dem r, Vedat Aydın'ın öldürülmes n şöyle anlatıyor: "O dönem D yarbakır Alay Komutanı olan İsma l Yed yıldız, Cem Ersever'le b rl kte b ze 'Arkadaşlar, Vedat Aydın'ı alıp sorgulayacağız,' ded . O zaman öldürüleceğ n anladım. Bu ş ç n Özel Harekat'tan bazı arkadaşları seçt ler. (...) Sorguyu kameraya dah aldılar. Sabaha kadar f z k şkence sürdü ama tek b r b lg vermed . Sabah 06.00'da Cem Ersever geld . Yemek get rm şlerd , Vedat Aydın'a da verd ler. Ancak o 'Alçaklar! S z n yemeğ n z de yem yorum,' d yordu. O gün y ne uğraştılar, akşama kadar. Konuşmayacağını anlayınca, akşam 24.00 g b yd , Vedat Aydın'ı aynı ek p Maden tarafına götürdü. İk araçla g tt k. Vedat Aydın öndek araçtaydı. B r yerde durduk. Vedat Aydın'ı götürüp, b r köprünün altında nfaz ett ler. Tet ğ Hasan Adak çekm şt ." Kılıç, E. 2011:95.

hayatını kaybetti. Dönemin JİTEM elemanı Abdülkadir Aygan, Anter'in, kendisinin de içinde bulunduğu tim tarafından öldürüldüğünü söylüyor.[33]

Halkın Emek Partisi kurucularından ve bu parti kapatıldıktan sonra yerine kurulan Demokrasi Partisi (DEP) milletvekili olan Mehmet Sincar, faili meçhul cinayetleri soruşturmak üzere gittiği Batman'da uğradığı silahlı saldırı sonucu hayatını kaybetti. Sincar yolda yürürken arkadan ateş açılmış, ensesine ve kafasına sıkılan kurşunlarla öldürülmüştü. Sincar ile birlikte DEP Batman İl Yönetim Kurulu üyesi Metin Özdemir de aynı saldırıda hayatını kaybetti. İnsan Hakları Derneği Elazığ Şube Başkanı avukat Metin Can ve doktor Hasan Kaya, 21 Şubat 1993 akşamı kaçırıldı, ailesi ve yakınları Can'ı ve Kaya'yı aramaya başladı. Onlarca insan Elazığ SHP il binasında açlık grevi yaparak Can ve Kaya'nın bulunmasını istedi. Can ve Kaya'yı kaçıranlar ailelerini arayarak işkence seslerini dinletiyordu. 27 Şubat 1993'te, SHP il binasının önüne Can ve Kaya'nın ayakkabıları bırakıldıktan bir gün sonra, ikisinin de işkence görmüş bedeni Tunceli yakınlarındaki Dinar Köprüsü'nün altında bulundu. İkisi de kafalarına bir kurşun sıkılarak öldürülmüştü.[34] 3 Kasım 1993'te Başbakan Tansu Çiller, MGK toplantısının ardından "Elimizde PKK'ya yardım eden 60 Kürt işadamının listesi var," açıklamasını yaptı ve ardından 14 Ocak 1994 günü işadamı Behçet Cantürk şoförüyle birlikte kaçırıldı. 15 Ocak günü ikisinin de işkence edilmiş bedeni Sapanca yakınlarında bulundu. 2 Haziran 1994 günü Kürt işadamı Savaş Buldan yanında bulunan Hacı Karay ve Adnan Yıldırım ile birlikte kaçırıldı, 4 Haziran günü üçünün işkence edilmiş bedenleri Bolu civarında bulundu, üçü de kafalarına sıkılan bir kurşunla hayatlarını kaybetmişti. Bu sırada, daha önceden Jandarma İstihbarat Gruplar Komutanı olarak görev yapan Albay Veli Küçük 19 Ağustos 1993 itibariyle Kocaeli Jandarma Komutanı olarak yeni görevine başlamış durumdaydı.[35] Bölge çok ciddi bir çatışma ortamının içindeydi ve zorla kaybetmelerin sistematik olarak kullanılması tam da böyle bir çatışma ortamında devreye sokuldu.

Özetle söylemek gerekirse, zorla kaybetmeler, 12 Eylül 1980 darbesinden sonraki boğucu ve faşizan iklimde devlet tarafından yeniden kullanılmaya başlandı ve 90'lı yılların başında böyle bir siyasi ve tarihsel momentte hız kazandı. Devlet yapısı içinde karmaşık, birbiriyle rekabet eden ve Kürt meselesinin ancak 'gözükara' yöntemlerle çözülebileceğine inanan farklı yapılanmalar vardı. Bu yapılanmalar hukuki hiçbir denetim altında olmaksızın iş görüyor ve 'gerillanın kitle desteğini kesmek' için her yolu mubah sayıyordu. Darbe sonrasının militarist iklimi böylesi yapılanmaların iş görmesini kolaylaştırırken düşük yoğunluklu savaş meşruiyetini ve hareket alanını iyice genişletti. Soğuk Savaş döneminde komünizm tehdidiyle mücadele etmek için NATO nezdindeki tüm ülkelerde kurulan kontrgerilla yapıları, Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte Avrupa ülkelerinin çoğunda kısmen tasfiye edilirken Türkiye'de yeniden yapılandırılıyor ve tahkim ediliyordu. Savaş, 'düşük yoğunluklu' da olsa, kontrgerilla örgütlenmeleri için bulunmaz bir iklim yaratıyordu.

33 "Babamın kat l yle buluşmaya nasıl karar verd m?", *Hürriyet*, 21 Ocak 2006. http://www.hurr yet.com.tr/pazar/3825189.asp

34 Kılıç, E. 2011:150.

35 Kılıç, E.2011:163-169, "O MGK'da 1200 k ş l k l ste vardı", *Radikal*, 13 Aralık 2011. http://www.rad kal.com.tr/rad kal.aspx?aType=Rad kalDetayV3&Art cleID=1072339&Category ID=78

III.

TÜRKİYE'DE ZORLA KAYBETMELER: GENEL BİR BAKIŞ

Türkiye'de 12 Eylül 1980 darbesinden bugüne toplam kaç kişinin zorla kaybedildiğine ilişkin kesin ve net bir rakam henüz ortaya koyulmadı. Bu alanda çok önemli çalışmalar yapan, İnsan Hakları Derneği (İHD), Türkiye İnsan Hakları Vakfı (TİHV), Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği (YAKAY-DER) başta olmak üzere birçok hak örgütü ve araştırmacının yayımladığı çeşitli listeler şüphesiz mevcut. Ancak bu listelerde birbiriyle örtüşen sayısal veriler olduğu söylenemez. Üstelik kaybedilmiş kişilerin hangi kriterlere göre tanımlanacağı üzerinde bir anlaşmanın henüz olmaması sayılar sorununu iyice karmaşıklaştırıyor: Bedeni bulunan kişi artık kaybedilen kişi olmaktan çıkıyor mu? Peki alındıktan birkaç saat sonra infaz edilenler yasadışı ve keyfi infaz mı yoksa zorla kaybedilen kişi midir? Genel olarak, hak örgütlerinin eğilimi kaybedilen kişinin bedeni bulunduktan sonra o ismi kaybedilenler listesinden çıkarmak yönünde.[36] Bu yaklaşım kaybetme eyleminin bir parçası olan belirsizlik durumunu temel alması bakımından son derece isabetli, ancak biz Hakikat Adalet Hafıza Merkezi olarak bu yaklaşımı benimsemedik.

Kaybedilen kişinin bedeni bulunduktan sonra fiilin bir zorla kaybetme olmaktan çıkıp çıkmayacağı birkaç açıdan tartışmalı: Kaybedilenin yakınları açısından arayış süresince kaybedilme fiili oluşmuş durumda; kaybedilen kişi devlet güçleri tarafından ya da onlar adına alındığından bedeni bulunsa bile aslında hayatını nasıl kaybettiği, yani akıbeti, hâlâ belirsiz ve yok etme esas olarak kaybedilme şeklinde gerçekleşiyor. Dolayısıyla biz kaybedilenlerle ilgili genel listeleme çalışmasını yaparken bedeni bulunmuş olanlar ile bedeni bulunmamış olanlar arasında ayrım yapmadık. Kaybedilenlerle ilgili kesin bir rakam olmadığından bu alanda çalışmış tüm kurumların listelerini inceledik ve İHD ve TİHV raporlarına, YAKAY-DER'in *Sımsıcaktı Elleri* kitabına ve Ferhat Parlak'ın *Şehitler Şehri Silvan*, Nihat Ekinci'nin *Akan Katran Değil Kandı*, Saadet Yıldız'ın *Ölü mü Denir Şimdi Onlara?* kitaplarına, Mazlum-Der verilerine, Helmut Oberdiek'in internette yayımladığı listeye, 2008'de *Radikal Gazetesi*'nde İHD kayıp listesi olarak yayımlanan listeye, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi başvurularına dayanarak kesin olmayan bir kayıplar listesi oluşturduk. Bu listenin kesin olmadığını ve doğrulanması gerektiğini göz önünde tutmak gerektiğini bir kez daha belirtelim. Listeye göre 12 Eylül 1980 tarihinden bugüne toplam kaybedilen kişi sayısı 1.353'tür.

KAYBEDİLENLERİN SAYISININ YILLARA GÖRE DAĞILIMI

1980-1990	33
1991	18
1992	22
1993	103
1994	518
1995	232
1996	170
1997	94
1998	50
1999	76
2000 sonrası	33
Tarihi bilinmiyor	4
TOPLAM	**1353**

Tablodan da son derece net biçimde görüldüğü gibi, zorla kaybetme 90'lı yıllar boyunca sistematik olarak kullanılmış bir strateji; en yaygın haliyle de 93-99 arasında uygulanmış. Kaybedilenlerin illere göre dağılımına bakmak da Türkiye'de kaybetme stratejisinin nitelikleri konusunda önemli eğilimleri yansıtıyor.

36 Alpkaya, G. 1995:41.

KAYBEDİLENLERİN İLLERE VE YILLARA GÖRE DAĞILIMI[37]

	1980-1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000 VE SONRASI	TARİH BİLİNMİYOR	İL TOPLAMI
Diyarbakır	2	3	3	27	141	53	63	41	16	17	16	0	**382**
Şırnak	14	6	5	42	84	29	11	5	3	2	7	3	**211**
Mardin	1	4	4	6	68	43	15	11	3	27	2	0	**184**
Batman	0	1	0	7	30	11	7	5	5	10	1	0	**77**
İstanbul	4	2	4	5	15	14	22	4	5	6	1	0	**82**
Hakkari	2	0	1	0	34	22	9	1	0	0	0	0	**69**
Tunceli	0	0	1	0	31	6	6	2	1	0	0	0	**47**
Şanlıurfa	1	0	0	7	10	8	2	3	0	1	1	0	**33**
Adana	0	1	0	0	21	1	4	1	0	0	0	0	**28**
Bitlis	0	0	0	5	8	5	5	1	0	2	0	0	**26**

Zorla kaybedilenlerle ilgili kesin olmayan verilerin gösterdiği iki eğilim çok net: Birincisi zorla kaybetmeler 1993 - 1996 arasında en yoğun haliyle olmak üzere esasen 1991 - 1999 yılları arasında meydana gelmiş. İkincisi de 1990'lı yıllar boyunca esasen ve en yoğun olarak OHAL bölgesinde yaşanmış. İstanbul ve Adana, OHAL bölgesinin dışında öne çıkan diğer iki il olarak göze çarpıyor. Üstelik, yine kesin olmayan listemize dayanarak, bu iki ildeki kayıpların da sıklıkla Kürt toplumunun siyasetçileri, önde gelen isimleri ve yerel önderleri olduğunu söyleyebiliriz. Ancak, özellikle OHAL bölgesi dışında kalan alanlar bakımından sol siyasetle ilişkili üniversite öğrencileri, farklı sol siyasetlerle ilişkili olan militanlar, yerel demokratik kamuoyunun farklı isimleri, kısaca muhalefetin tamamından insanlar 90'lı yıllar boyunca kaybedilmiş.

37 L ste, en çok zorla kaybetme vakasının yaşandığı 10 l temel alınarak hazırlanmıştır.

IV.
ARAŞTIRMA KONUSU VE METODOLOJİ

Bu rapor, bir yıl süren, 'Konuşulmayan Gerçek: Zorla Kaybetmeler' başlıklı araştırmanın ürünüdür. Araştırmanın konusunu ve amacını, 12 Eylül 1980 sonrası Türkiye'de zorla kaybetme pratiklerinin hem sosyolojik hem de hukuki olarak nasıl mümkün kılındığına ve sonrasında kayıp yakınlarının yaşadıklarına ilişkin genel örüntüleri ortaya koymak ve değerlendirmek oluşturuyor. Cevap aradığımız sorular şöyle özetlenebilir: Zorla kaybetme stratejisi hangi hukuki, siyasi ve toplumsal mekanizmalar yoluyla gerçekleştirildi? Bu konuda çok uzun yıllar devam edecek genel toplumsal suskunluk ve kayıtsızlık hangi pratikler aracılığıyla kuruldu? Kayıp yakınları kaybetme sonrasında ne tür süreçlerden geçti, neler yaşadı ve bu deneyimleri nasıl anlamlandırdı? Zorla kaybetme stratejisi bize devlet, adalet, vatandaşlık bağlamlarında ne söylüyor?

Tüm bu sorulara, Türkiye'nin bütünü ve kaybedilme vakalarının geneli için bir yıl içinde somut ve kesin yanıtlar üretmenin imkansızlığı ortada. Bu nedenle ilk sene için bir mekan seçerek araştırmamızı o mekanda yürütmenin ve o mekanda gerçekleştirilen zorla kaybetmelerin bize ne söylediğini ortaya koymanın daha doğru olacağına karar verdik. 1.353 kaybedilen kişinin geneli hakkında konuşacak kadar veriyi bir yılda toplayamayacağımız için bir yer seçerek orayı temsil edebilir sayıda görüşmeyle anlamaya çalışmayı amaçladık.

Mekan olarak Şırnak'ı seçtik. Şırnak birkaç açıdan çok önemli bir mekan: Birincisi Şırnak, kesin olmayan listemize göre Diyarbakır'dan sonra Türkiye'de en çok sayıda insanın zorla kaybedildiği yer; burada toplam 211 kişi zorla kaybedilmiş. İkincisi son dönemde, özellikle Temizöz ve Diğerleri dosyası kapsamında zorla kaybetmelerin ve asker-itirafçı-korucu gruplarının işleyişiyle ilgili önemli bilgilerin açığa çıktığı bir mekan. Üçüncüsü de Şırnak, burada görev yapmış birçok üst düzey askeri görevlinin Temizöz ve Diğerleri dosyası yanı sıra Ergenekon ve Balyoz dosyalarında yargılandığı, ceza aldığı, haklarında çeşitli ifadelerin ve tanıklıkların ortaya çıktığı bir mekan. Dördüncüsü, hem coğrafi konumu gereği Habur sınır kapısına yakınlığıyla sınır ticaretinin kalbi olması hem de siyasal hareketliliğin yüksek olması nedeniyle çatışma dönemi boyunca direniş pratikleri oluşturmuş ve baskı/zulüm politikalarına maruz kalmış bir mekan.

Dolayısıyla saha araştırmamızı esasen Şırnak'ta gerçekleştirdik. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi'nin ofisi İstanbul'da olduğu için bir yandan İstanbul'da yaşayan kayıp yakınlarıyla da görüştük. Saha araştırması kapsamında toplam üç kez Şırnak'ı ziyaret ettik. Saha araştırmasının birincisini 1-7 Eylül 2012, ikincisini 12-18 Ekim 2012 ve üçüncüsünü de 30 Kasım-6 Aralık 2012 tarihleri arasında gerçekleştirdik. Hem İstanbul görüşmeleri için hem de Şırnak saha araştırması için YAKAY-DER'in desteğinin ve yardımının hayati olduğunun altını çizmek isteriz. Kayıp yakınlarıyla ilişki kurmamızda ve Mezopotamya Yakınlarını Kaybedenlerle Dayanışma Derneği (MEYA-DER) aktivistleriyle ilişkiler kurmamızda YAKAY-DER bize projenin ilk gününden itibaren çok destek oldu. Ayrıca Şırnak'ta MEYA-DER'in katkısı kayıp yakınlarıyla tanışmamız ve onları çalışmaya katılmaya ikna etmemiz açısından çok önemliydi. Yanı sıra hem Şırnak'ta hem İstanbul'da insan hakları savunucuları, bu alanda çalışan hukukçular, belediye çalışanları ve farklı sivil toplum kuruluşlarının bu alanda çalışmış temsilcileri hem araştırmanın sorularını oluşturmamıza hem de kayıp yakınlarıyla ilişki kurmamıza destek oldu, bizimle birikimlerini paylaştı ve çalışmaya her aşamasında destek verdi.

Saha çalışmasında, 69 kayıpla ilgili olarak toplam 86 kayıp yakınıyla yarı yapılandırılmış görüşme gerçekleştirildi. Kayıp yakınlarının yanı sıra avukatlar ve hak örgütü temsilcileriyle de görüşüldü. Bölge hakkında bilgi almak üzere bölgede yaşayan ve uzun yıllardır gelişmeleri izleyen önce altı kişilik bir grupla sonra da iki kişiyle toplu görüşme yapıldı. Görüşmelerin çok büyük bir kısmı bire bir görüşmeler olarak yapıldı ama kimi toplu görüşmeler de gerçekleştirildi. Görüşmeler Cizre, Silopi, İdil, Diyarbakır ve İstanbul'da gerçekleştirildi. 45 kayıpla ilgili

görüşmeler Kürtçe, 21 kayıpla ilgili görüşmeler Türkçe, 3 kayıpla ilgili görüşmeler hem Türkçe hem Kürtçe yapıldı. Kayıp yakınlarının dışında yaptığımız görüşmeleri Türkçe yaptık. Saha araştırması ekibi Özgür Sevgi Göral, Gamze Hızlı, Özlem Kaya, Ayhan Işık, Berivan Hicret Turhan ve Zeynep Ekmekci'den oluşuyor.

V.

MEKAN ÜZERİNE BİRKAÇ NOT

Metodoloji kısmında da belirtildiği gibi Şırnak'ı seçmemizin birkaç nedeni var ama belki de en önemlisi 1990'lı yıllara ilişkin olarak Şırnak'ın toplumsal hafızadaki yeri. Şırnak'ı, Güçlükonak baskınıyla, Yeşilyurt köyüyle, Cizre Newroz'uyla, Silopi infazlarıyla, kısacası Levent Ersöz'ün sözleriyle ifade edersek 'Şırnak Cumhuriyeti' olarak hatırlıyoruz. Olağanüstü halin en son kalktığı iki ilden biri olan Şırnak'ın tarihi aynı zamanda Türkiye'de istisnai rejimlerin olağanlaşmasının, yapısallaşmasının da tarihi.

Şırnak, 1913 yılından 1990 yılına kadar Siirt'e bağlı bir ilçe konumunda. 1990 yılında ise il yapılıyor.[38] Şırnaklılar il olmasında en önemli gerekçenin askeri olduğuna, ilçenin jandarma taburunu yerleştirmek üzere il yapıldığına inanıyor. Şırnak'ın Merkez, Beytüşşebap, Cizre, Güçlükonak, İdil, Silopi ve Uludere olmak üzere toplam 7 ilçesi var; toplam nüfusu 2011 nüfus sayımı verilerine göre 290.307. Yüz bine varan nüfusuyla Cizre, Şırnak'ın en büyük ilçesi, ardından seksen bin dolayında nüfusuyla Silopi geliyor.[39]

Şırnak'ın her bir ilçesi 1990'lı yılların politik ikliminin belirlediği ve şekillendirdiği ilçeler. 1989 yılında ortaya çıkan, Yeşilyurt köylülerine dışkı yedirme olayı; 1992 Newroz'unda Cizre'de halkın üzerine ateş açılarak resmi kaynaklara göre 57, Cizre'de görüştüğümüz kişilere göre ise yüzlerce kişinin öldürülmesi; 19 Ağustos 1992'de "PKK Şırnak'ı bastı" iddiasıyla kentin haftalarca abluka altına alınarak kapatılması; 15 Ocak 1996'da Güçlükonak Katliamı'nda 11 köy korucusunun öldürülmüş ve yakılmış bedeninin bulunması; 25 Ocak 2001'de yeni açılmış olan Halkın Demokrasi Partisi Silopi İlçe Başkanlığı'nın biri başkan biri ilçe yöneticisi olan iki yöneticisinin, Serdar Tanış ve Ebubekir Deniz'in zorla kaybedilmesi, 80'lerin sonundan 2000'lerin başına kadar kentin hafızasına kazınmış deneyimleri oluşturuyor.[40] Şırnak 1990'lı yıllar boyunca zorla kaybetmelerle, sokak ortasında insanların infaz edilmesiyle, helikopterden atılan insan bedenleriyle, akşamüstü saat dörtten sonra çıkılmayan sokaklarıyla, içine alınan insanların akıbetinin ne olduğu bilinmeyen beyaz Renault Toros'larıyla anılıyor. Bu dönemin ruhunu belki de en iyi, uzun yıllar Şırnak'ta Tuğgeneral rütbesiyle görev yapmış ve özellikle Silopi kayıp yakınlarının anlatımlarında ismi çok geçen Mete Sayar'ın 1992 yılında kendisini ziyaret eden bir gazeteci grubuna Şırnak'a ilişkin söylediği şu sözler karakterize ediyor: "Ben burada güzel bir tablo yapmaya çalışıyorum. Bu tabloya küçük bir leke yapmaya kalkarlarsa o tabloyu Şırnaklıların başına geçiririm. Nitekim geçirdim de..."[41]

Şırnak ve ilçelerinde görev yapan askerler, Cem Ersever, Veli Küçük, Arif Doğan, Levent Ersöz, Mete Sayar ve Cemal Temizöz gibi isimlerin de içinde olduğu ilginç bir liste oluşturuyor. Neredeyse tamamı belirli suçlardan hüküm giymiş Şırnak korucularının en bilinenleriyse Kamil Atak, Bahattin Aktuğ ve Hazım Babat. Askerler ve korucularla birlikte çalışmış olan itirafçıların en bilinenleri de Bedran kod isimli Adem Yakın, Ferit kod isimli Fırat Altın (Abdülhakim Güven), ve Tayfun kod isimli Hıdır Altuğ. Cemal Temizöz, Kamil Atak, Kukel Atak, Temer Atak, Adem Yakın,[42] Hıdır Altuğ ve Fırat Altın aynı zamanda Temizöz ve Diğerleri dosyasının sanıkları.[43] Bu isimlerin

38 "Şırnak tar h ", *Zaman,* 1 Temmuz 2007. http://www.zaman.com.tr/seh r_s rnak-tar h _565263.html

39 2011 nüfus sayımına göre Şırnak'ın nüfusunun lçelere göre dağılımı ç n bkz. http://www.webc tat on.org/6BuHL C8t

40 Başlangıç, C. *Korku İmparatorluğu,* 2001; "21 Mart 1992: C zre'de Newroz kutlamalarında kontrger lla katl am yaptı", *Marksist.org,* http://www.marks st.org/tar hte-bugun/3270-21-mart-1992-c zrede-newroz-kutlamalar nda-kontrger lla-katl am-yapt

41 Başlangıç, C. "Burası Şırnak cumhur yet ", *Radikal,* 05.05.2011, http://www.rad kal.com.tr/haber.php?haberno=1603

42 Adem Yakın aynı zamanda 80'ler n sonunda bölgede görev yapmış Cem Ersever' n ek b n n öneml b r üyes olan t rafçı olarak geç yor, bkz. Yalçın, S. 2003:42, 160-162, 170.

43 D yarbakır Cumhur yet Başsavcılığı'nın 2009/972 No'lu İdd anames . Bu dd anameye dayanarak D yarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemes 'nde B nbaşı Tem zöz ve d ğer sanıklar hakkında açılan dava 2009/470 esas numarası le görülmeye devam ed yor. Kamuoyunda bu dava Tem zöz ve D ğerler Davası olarak b l n yor.

büyük bölümü görüştüğümüz bütün kayıp yakınlarının anlatımlarında tek tek geçti; kayıp yakınları askerlerin, korucuların ve itirafçıların aralarındaki işbölümünü ve ortaya koydukları politikaları ayrıntılarıyla anlattı.

Kaybedilme rakamlarına Şırnak özelinde göz atmak gerekirse, elimizdeki kesin olmayan verilere göre Şırnak ili ve ilçelerinde 12 Eylül 1980'den bugüne kadar toplam 211 kişi zorla kaybedilmiş; Cizre 79 kişiyle en çok zorla kaybetmenin olduğu ilçe, Silopi ise 69 kişiyle ikinci sırada. Güçlükonak'ta 22 kişi, Şırnak merkez ve köylerinde 21 kişi, İdil'de 11 kişi, Beytüşşebap'ta 3 kişi, Uludere'de ise 6 kişi kaybedilmiş. Kaybedilenler çok büyük oranda 1993-1997 yılları arasında kaybedilmiş ama kaybetmeler 2001'de dahi devam ediyor. Keza Şırnak'ta, sınırlı sayıda da olsa, 1993 öncesinde de zorla kaybetmeler olduğunu görüyoruz. Ancak eklemek gerekir ki Şırnak sadece zorla kaybetmelerin görüldüğü bir yer değil. Arka plan bölümünde sözünü ettiğimiz 1990'ların başında yürürlüğe sokulan 'alan hakimiyetini kurmak' konsepti çerçevesinde görülen diğer iki sistematik hak ihlali de Şırnak'ta karşımıza çıkıyor: Zorla göç ettirme ile yasadışı ve keyfi infazlar. Kayıp yakınlarının anlatımlarına göre, Şırnak'ın neredeyse tüm köyleri, 1990'lı yılların başında korucu olmaya zorlanıyor ve olmayı kabul etmeyenler boşaltılarak yakılıyor. Zorla göç ettirme pratiği sadece Şırnak'ın köyleriyle sınırlı değil. Cizre merkezde bulunan Cudi mahallesinde yaşayan, bir görüşmeye göre 7 bin aile bir başka görüşmeye göre ise bin aile, 1992 yılının başında zorla göç ettiriliyor. Bu ailelerin, görüşmecilerin deyişiyle 'yurtsever aileler' olduğu, Cudi mahallesinin de Cizre'nin 'en yurtsever mahallesi' olarak anlatıldığı düşünülünce, göç ettirilenlerin Kürt siyasetine yakınlığıyla bilinen kişiler olduğu anlaşılıyor. Cudi mahallesindeki bu zorla göçten sonra gidenlerin evlerine geçici köy korucuları yerleştiriliyor. Keza havan toplarıyla parçalanan evler, askerlerin silah atışları sonucu hayatını kaybeden siviller ve sokak ortasında 'kimliği belirsiz kişilerce' infaz edilen kişilerin hikayeleri Şırnak tarihinin bir parçası. Dolayısıyla Şırnaklılar sadece zorla kaybetmelerden değil, 90'lı yıllar boyunca zorla kaybetmeler ile her zaman birlikte görülen diğer iki pratik olan zorla göç ettirme ve yasadışı ve keyfi infazlardan da payına düşeni alıyor.

Özellikle Cizre'nin zorla kaybedilenleri üzerine çok önemli bilgiler sağlayan 14.07.2009 tarihli Temizöz ve Diğerleri dosyasının 2009/972 No'lu iddianamesi, Kamil Atak'ın kardeşi Mehmet Nuri Binzet ve geçici köy koruculuğu yapmış bir kişiyle, Sokak Lambası ve Tükenmez Kalem ismi verilen iki gizli tanığın ifadelerine dayanarak yazıldı. Bu tanıkların anlattıkları hem birbiriyle tutarlı bir bütün oluşturuyor hem de cinayetlere ve suçlara ilişkin izler tanıkların anlattıklarını bütünüyle doğruluyor. Buna göre kaybedilen veya infaz edilenler arasından bedeni bulunanların üzerinden hiçbir zaman kimlik belgesi çıkmıyor çünkü gizli tanıkların ve Binzet'in ifadesine göre, failler aldıkları kişilere önce en az birkaç gün işkence yaparak onları konuşturmaya, bölgede kimlerin PKK güçlerini desteklediğini öğrenmek amacıyla isim verdirmeye ve yer göstermeye zorluyorlar; sorgulama ve işkence zaman zaman Kamil Atak'ın ve Kukel Atak'ın evlerinin altındaki sığınakta yapılıyor; kimlikleri alınan kişi veya kişiler infaz edildikten sonra kimlikler Cemal Temizöz'e teslim ediliyor; itirafçılar ve kimi askerlerden oluşan ve 'sorgu ekibi' olarak adlandırılan ekip jandarma komutanlığında kullanılan silahları değil, kalaşnikofları kullanıyor;[44] infaz ettikleri kişileri ya çok üstünkörü bir şekilde taşların altına koyuyor ya da infaz ettikleri yerde olduğu gibi bırakıyorlar; infazlarda Hizbullah köyü olan ve Kürtçe adı Basîsk, Türkçe adı Kuştepe olan köy özellikle tercih ediliyor ve köydeki Hizbullahçılarla işbirliği içinde çalışılıyor. İddianameye göre 'sorgu ekibi' Yavuz isimli uzman çavuş, itirafçılar Bedran kod isimli Adem Yakın ve Tayfun kod isimli Hıdır Altuğ, Selim Hoca ve Tuna kod adlı iki askeri personelden oluşuyor. Geçici köy korucuları olan

44 Y ne oluşturulan özel kontrger lla ek b n n jandarma komutanlığında genel olarak kullanılan s lahları değ l de, sıklıkla çatışmada öldürülmüş PKK ger llalarının üzer nde bulunan kalaşn kofları kullandığı ve bu s lahlara 'p s s lah' adı vererek yaptıkları nfazlardan sonra olay yer ne bunları bıraktıkları hem Ersever' n anlatımlarında hem de farklı t rafçı fadeler nde geç yor, bkz. Yalçın, S.2003:144, Kılıç, E. 2011:126.

Kukel Atak ve Temer Atak da hem sorgulama sürecinde hem de infazlarda bu ekibe katılıyor. Cemal Temizöz ve Kamil Atak ise ekibin başı rolündeler, özellikle Cemal Temizöz talimatları veren ve her infazdan sonra nüfus cüzdanlarının teslim edildiği otorite konumunda. İddianameye göre:

"*(...) Yukarda anlatılan eylemlerde; maktullerin gözaltına alınmaları, alan kişilerin aynı kişiler olması, beyaz renkli Renault marka bir araç ile alınmaları, kalaşnikof tüfeği ya da tabanca ile öldürülmeleri, benzer yerlerde öldürülmeleri, öldürüldükten sonra birçoğunun özensiz 8-10 cm toprak altına üzerine taş koyulmak suretiyle gömülmeleri, üzerlerinden kimlik belgelerinin çıkmaması gibi verilerin benzerlik arz ettikleri,*

Yukarda anlatılan öldürme eylemlerinden birçoğunun adli evraklarının eylemden kısa bir süre sonra görevsizlik kararı ile Diyarbakır DGM Cumhuriyet Başsavcılığına gönderilmesine rağmen, gizli tanık beyanları ile birebir uyumlu olduğu. Yer, zaman, kişi, olay şekli, olayda kullanılan silah ve sonuçları itibariyle eylem içerisinde olmayan bir kişinin bu bilgileri bilmesinin mümkün olmadığı, bundan dolayı gizli tanıklar SOKAK LAMBASI ve TÜKENMEZ KALEM ile tanık Mehmet Nuri BİNZET'in beyanlarının doğruluk arz ettiğinin değerlendirildiği,

Talimatımız üzerine, 1990-2000 yılları arasında Cizre ilçesinde meydana gelen faili meçhul olaylara ilişkin Cizre Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından düzenlettirilen tabloya göre; 1993-1994-1995 yıllarında toplam 48 adet faili meçhul adam öldürme dosyasının varlığından bahsedilip, 1996-1997 yıllarında ise toplam faili meçhul adam öldürme dosya sayısının 7 olduğunun dikkat çekici olduğu,

Böylece tüm değerlendirmeler ışığında şüpheli Cemal TEMİZÖZ'ün liderliğinde 1993 yılından itibaren Cizre ilçesinde suç işleyen bir teşekkül meydana getirdiği, bu teşekkülün mensuplarının şüpheli Cemal TEMİZÖZ'ün talimatı ile kasten öldürme de dahil olmak üzere birçok suç işledikleri, bu teşekkülün amaçladıkları suçların işlenmesi sırasında terörle mücadele edilmesi amacıyla devlet tarafından kendilerine sağlanan her türlü imkanı da kullandıklarının mevcut delillerden anlaşıldığı, (...)".[45]

'Sorgu ekibi'nde korucular ve itirafçılar çok özel bir rol oynuyor: Ölüm mekanizmasının 'yerelleşmesi' ve yerel ilişkilerin, toplumsal dokunun ve bunun bilgisinin kontrgerilla faaliyetlerine aktarılması esasen korucular ve itirafçılar üzerinden yürüyor. İtirafçılar daha çok PKK ile ilişkili konularda rol alıyor: Örgütün ilişkileri nasıl kurulur, kimler nasıl roller oynar, PKK milisleri kent bölgesinde nasıl tanınır, kır ve kent arasındaki ilişkiler nasıl ve kimler aracılığıyla yürür gibi soruların cevaplarını, kendi örgütsel deneyimlerini de kullanarak, itirafçılar veriyor ve bu alanın bilgisini üretiyor. Korucular ise daha çok aşiretler arası ilişkiler, bu ilişkilerin kontrgerilla faaliyetlerinde ne şekilde mobilize edileceği, hangi aile ile nasıl ilişkiler kurularak yakınlaşılacağı, aileler ve aşiretler arasındaki husumetlerin nasıl düşük yoğunluklu savaş stratejilerinin bir parçası haline getirileceğinin bilgisini üretiyor. Tabii ki çok daha yüzeysel katmanda ayrıca kimin 'PKK ile içli dışlı' olduğunun, kimin 'örgütü desteklediğinin' ve kimin 'devletin yanında' olduğunun da tasnifini yapıyorlar.[46] Ancak 'ölüm mekanizmasının yerelleşmesi' bundan çok daha fazlasını içeriyor: Mekanın, mekanda kurulu olan siyasal ve toplumsal ilişkilerin, mekanın demografik yapısının ve bunun siyasi sonuçlarının, aileler ve aşiretler arası ilişkilerin ve husumetlerin bilgisinin 'sorgu ekibi'ne katılması aynı zamanda sorgu ekibinin imha pratiklerinin ve belki bizzat kendisinin yerelleşmesi, mekana gömülmesi anlamına geliyor. Dolayısıyla 'sorgu ekibi' sadece mekanın bilgisini edinmiyor, aynı zamanda kendi pratiklerini mekana gömüyor, kendisini mekanın içkin bir parçası haline getiriyor.

---

45 Tem zöz ve D ğerler İdd anames , s. 79. Alıntı dd anamedek tam met n alınarak kullanılmıştır.

46 Balta Paker, E.; Akça, İ., 2013:13.

Kaybedilenlerin yakınlarının anlatıları aşağıda daha ayrıntılı biçimde tartışılacak fakat şimdilik şu kadarını söylemek gerek: Hem basındaki itirafçı ifadeleri, hem de Temizöz ve Diğerleri dosyasındaki tanıkların ve gizli tanıkların ifadeleri kaybedilenlerin yakınlarıyla yaptığımız görüşmelerde onların anlattıklarıyla birebir örtüşüyor. 1990'lı yıllar boyunca, özellikle OHAL sisteminin yapısının ve 'düşük yoğunluklu savaş' stratejisine uygun olarak oluşturulmuş kontrgerilla yapılanmasının sağladığı imkanlardan yararlanarak Şırnak, bir ölüm ve yıkım mekanına dönüştürülüyor. Dünyanın, özellikle de iç savaş veya etnik çatışma yaşayan diğer ülkelerinde de gördüğümüz bu dönüşüm, mekanın sistematik bir şekilde ölümle, şiddetle, işkenceyle ve yok etmeyle özdeş bir hale dönüştürülme çabasıyla mümkün oluyor. Bir mekanı ölüm ve yıkım mekanına dönüştürmek için sadece fiziksel şiddet yeterli değil, fiziksel şiddet işin olmazsa olmaz başlangıç noktası. Ancak, Endonezya devletinin Doğu Timor'daki nüfusa karşı izlediği baş eğdirme politikalarını incelerken söylendiği gibi mekanın ölüm ve yıkım mekanına dönüştürülmesi bundan çok daha fazlasını içeriyor. Buna göre ilk taktik muazzam geniş bir işkence repertuarıyla birlikte insan öldürmek ve fiziksel şiddetin kendisi. İkinci taktik devletin karşı karşıya geldiği gücün tüm pratiklerini, sembollerini, dilini ve örgütlenme biçimlerini bir bütün olarak hedef alan sembolik şiddet. Özellikle sorgulamalarda kullanılan dil ve çatışma bölgelerinde yürütülen askeri kampanyaların üslubu buna örnek olarak verilebilir. Üçüncüsü ise 'düşmanın şeytanlaştırılması' diyebileceğimiz süreç; yani, çatışmanın diğer tarafının sürekli 'şeytani' birtakım kötücül pratiklere referans vererek söylemsel olarak yeniden kurulması ve devletin farklı aktörlerinin kendi hukuk-dışı pratiklerini bu şeytanlaştırmaya dayanarak meşrulaştırmaları. Son taktik ise zorla göç ettirme gibi pratiklerle çatışmaya konu olan bölgenin nüfusunu sürekli olarak denetleme ve dönüştürme çabası.[47]

Bir ölüm ve yıkım mekanına dönüştürülen Şırnak'ta, devletin farklı aktörleri ve temsilcileri tarafından hayata geçirilmiş tüm bu taktikleri ve yarattıkları tahribatı görmek hiç de zor değil.

---

47 Ad tjondro, G.J. "N njas, Nanggalas, Monuments, and Mossad Manuals: An Anthropology of Indones an State Terror n East T mor", 2000:176.

VI.
SAHA ARAŞTIRMASININ ORTAYA KOYDUĞU SONUÇLAR

Şırnak'ta ve İstanbul'da, 69 kayıpla ilgili 86 kayıp yakınıyla ve ayrıca bölgenin ileri gelenleri, insan hakları savunucuları ve avukatlarla gerçekleştirdiğimiz görüşmelerin ortaya koyduklarını iki bölüm halinde paylaşacağız. Birinci bölümde devletin zorla kaybetmeye ilişkin repertuarını, bu stratejinin hangi taktiklerle hayata geçirildiğini görüşmelere dayanarak anlatmaya çalışacağız. Bu bölümde, önce devletin yaklaşımına ilişkin genel bir tartışma yapılacak sonra da tek tek hangi tekniklerle zorla kaybetme stratejisinin hayata geçirildiği incelenecek.[48] İkinci bölümde ise kayıp yakınlarının zorla kaybetme sürecini öncesi ve sonrasıyla nasıl yaşadığını ve bu deneyimden ne tür sonuçlar çıkarılabileceğini tartışacağız. Her iki bölüm de esas olarak kayıp yakınlarıyla yapılan görüşmelerden yola çıkarak kaleme alındı.

Şüphesiz ki zorla kaybetmeler üzerine yapılan görüşmelerin yorumlanması birçok epistemolojik sorunu beraberinde getiriyor. Telafisi mümkün olmayan bir kaybı kelimelere dökmek, bu son derece acı verici deneyimi paylaşmak aynı zamanda bu deneyimin her bir kaybedilen için çok güçlü bir tekillik ve biriciklik içeren yönünü kısmen kaybetmek anlamına geliyor. Bir yandan "tanıklık" konumunun kendisi oldukça tartışmalı, bu türden bir şiddet deneyiminde kaybedilenin yakınının nasıl "tanıklık" edebileceğine ve bunun mümkün olup olmadığına dair önemli felsefi ve ahlaki sorgulamalar var. Keza, görüşmelerin çok büyük bir bölümünün Kürtçeden Türkçeye çevrilmesi aynı zamanda çeviriden doğan başka bir dolayımı daha anlatıya katıyor. Çeviri faaliyetinin kendisi başka etik ve epistemolojik evrenleri kabul edilebilir ve tanıdık formlara sokma anlamına da geliyor.[49] Ancak geçmişle hesaplaşma literatürüne ve bellek çalışmalarına ilişkin bütün bu meseleler uzun zamandır dile getiriliyor ve tartışılıyor. Bu tartışma devam ettiği gibi bu çalışmanın tüm bu meseleleri çözmesini beklemek de rapora yerine getirebileceğinden fazlasını yüklemek anlamına gelir. Dolayısıyla bu rapor, tüm bu gerilim alanlarının farkında olarak belirli kategorizasyonlar, çıkarımlar ve örüntüler ortaya koyarak zorla kaybetme pratiklerini belirli bir mekan üzerinden anlama çabası olarak okunmalı.

48 Bu tekn kler n en öneml ler nden olan fa ller n cezasızlığı ve zamanaşımı, Hak kat Adalet Hafıza Merkez 'n n *Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu* başlıklı raporunda farklı boyutlarıyla değerlend r ld ğ ç n bu raporda ele alınmayacak.

49 Pov nell , E. "Rad cal Worlds: the Anthropology of Incommensurab l ty and Inconce vab l ty." 2001:327.

A) Devlet n Zorla Kaybetmeye İl şk n Repertuarı

Öncelikle devlet terimiyle neyi kastettiğimizi açmakta fayda var. Sosyal bilimlerde son yirmi yıldır devlet antropolojisi alanı ve devletin niteliği üzerine yürütülen tarihsel ve sosyolojik çalışmalar, devlet dediğimiz şeyin yekpare, bütün eylemleri ve pratikleri mutlak bir tutarlılık içinde olan ve her bir kurumu ve birimi aynı şekilde hareket eden bir yapı olmadığını gösteriyor. Aksine, bu çalışmalar gösteriyor ki devlet dediğimiz yapı farklı kurumların birbiriyle belirli çelişkiler içerdiği, farklı aktörlerin farklı süreçler inşa ederek hareket ettiği ve yekpare bir türdeşlik değil birbiriyle çelişen, benzeşen ve birbirine eklemlenen pratikler bütünü. Bu pratikler bütünü hem maddi pratikleri hem de sembolik evrende oluşan imge ve değerleri içeriyor. Keza devletin merkezi yapısı ile yerel birimleri arasındaki gerilim de sıklıkla vurgulanıyor.[50]

Bu gerilim sistematik insan hakları ihlalleri üzerine yapılan çalışmalarda da ele alınıyor. Örneğin Gökçen Alpkaya zorla kaybetme pratiğinin uygulanmasında bir 'başıbozukluk' unsuru olduğunu vurguluyor: "Bu uygulamaların planlı ve eşgüdümlü olduğunu düşündürecek pek fazla veri yoktu, aksine keyfi ve 'başıbozuk' olduklarına dair ipuçları vardı."[51] Zorla kaybetmeler üzerine değil ama 90'ların güvenlik pratikleri üzerine yapılan çalışmalarda da yerel yapı ile merkezi yapı arasındaki gerilimler gündeme getiriliyor.[52] Burada kastedilen, sistematik insan hakları ihlallerinin ve özel harp stratejilerinin, yukarıdan gelen emirlere göre harfiyen yerine getirilmiş, bütünlüklü ve keyfilikten uzak süreçler olmadığı.

Oysa bu türden faaliyetler doğası gereği keyfilik, 'başıbozukluk' ve yukarıdan aşağıya harfiyen işleyen süreçlerin dışında bir emprovizasyon içeren faaliyetler. Zira kontrgerilla faaliyeti, çoğunlukla sistematik işkence, sivil infazlar, zorla kaybetmeler ve 'tedhiş' hareketleri gibi niteliksel olarak keyfiyet ve belirli ölçüde yerel inisiyatif kullanımı barındıran ve hatta bunu gerektiren bir faaliyet türü. Bu türden faaliyetler, her ne kadar fikri olarak merkezi devletler tarafından tasarlanmış olsa da, her zaman tasarlayanlar ile yürütücüler arasında bir gerilim hattını zorunlu kılıyor. Tanıl Bora, merkezi devlet ile şiddeti üreten birimler arasındaki gerilimin belki de en düşük olduğu rejim olan Alman faşizmi örneğinde bile, aynı türden bir gerilimin bulunduğunu belirtir. "Devletin hükümranlığının temeli olan olağanüstü hal 'yaratma' erki ile, aslında yine bu erkin harekete geçirdiği aşağıdan yukarıya olağanüstü hal dinamiği arasındaki sürtüşmeler"e dikkat çeker.[53] Buna göre sokak kıyımlarını örgütleyen SA ile Alman devletinin merkezi kurumları arasında bir gerilim vardır, dolayısıyla Alman devletinin merkezi kurumlarına göre SA'nın siyasi ve bilhassa iktisadi yaşamı istikrarsızlaştıracak 'disiplinsizliklerden' kaçınması gerekir.[54] Yine Alman faşizmi üzerine yazan Arendt, rejimin ölüm mekanizmasının çoğulluğundan, yereller ile merkezi kurumlar arasındaki gerilimden ve karmaşık bürokratik yapıdan söz eder. Arendt, bu çoğul aktörler arasındaki rekabetin de altını çizer.[55]

Dolayısıyla bu 'başıbozukluk' kontrgerilla faaliyetlerinin doğasına içkin. Görüşmecilerden birinin söylediği gibi, bu yerel inisiyatifleri ve devletin merkezi kurumlarının konumunu

50 Bu konuda etraflı b r tartışma ç n bkz. Thomas Blom Hansen ve F nn Stepputat (der). *Sovereign Bodies: Citizens, Migrants and States in the Postcolonial World*, Pr nceton Un vers ty Press, Pr nceton ve Oxford, 2005; Aradhana Sharma ve Akh l Gupta (der). *The Anthropology of the State - A Reader*, Blackwell Publ sh ng, Padstow, Cornwall, Great Br ta n, 2006; Thomas Blom Hansen ve F nn Stepputat (der). *States of Imagination: Ethnographic Explorations of the Postcolonial State*, Duke Un vers ty Press, USA, 2001.

51 Alpkaya, G. "Kayıplarımız", 2009:102.

52 Balta Paker, E.; Akça, İ., 2013:12.

53 Bora, T. *Türkiye'nin Linç Rejimi*, 2008:33.

54 Bora, T. 2008:34.

55 Arendt, H. *Kötülüğün Sıradanlığı-Adolf Eichmann Kudüs'te*, 2012:81.

birbiriyle ilişki içinde değerlendirmek gerek: Burada merkezi düzeyde tasarlanmış 'konsept' ve yerelde icracılara ilişkin olarak 'özerklik' birarada bulunuyor. Bir yandan merkezi konsept olan 'alan hakimiyeti' kavramı ve bunun pratik sonucu olan PKK ile onu destekleyen/desteklediği kabul edilen halk kesimlerinin bağlantısını kesme stratejisi yürürlüğe konuluyor. Bunun yapılması için hukukun olağan sınırlarının dışına çıkılması meşru görülüyor. Ama bir yandan da bu alanın dışına çıkacak olan ekiplerin her birinin kendi bölgesinde özgün bir çalışma tarzı, yordamı ve yerel ilişkilerden doğan farklı yaklaşımları var. Örneğin Şırnak ekibi, kentin Habur sınır kapısına yakın konumundan ötürü, Habur ticaretini de kontrol altına almak peşinde. Ya da Kamil Atak ve korucu ekibi oradaki yerel hasımlarıyla olan meselelerini de özel harp stratejisi altında halletme yoluna gidiyor.

Bunun en tipik örneklerinden biri Abdullah Efelti'nin kaybedilmesi. Hem yaptığımız görüşmelerde anlatıldığına göre hem de Temizöz iddianamesindeki tanık ifadelerine göre Abdullah Efelti'nin kaybedilmesinin sebebi sadece, Cemal Temizöz ve Kamil Atak'ın ekmesini istemediği bir araziyi ekiyor olması. Arazi, belediye başkanlığı seçimlerinde aday olmak isteyen ama Kamil Atak aday olacağı için aday olmaması yönünde tehdit edilen ve adaylıktan çekilmek zorunda kalan Salih Şık'ın mülkü.[56] Şık'ın oğlunun verdiği ifadeye göre Cemal Temizöz önce "Adaylıktan çekilmezsen oğlunu, yeğenini öldürürüm," diyerek Şık'ın adaylığını geri çekmesini sağlıyor. Şık'ın oğlu, bu olaydan sonra Cemal binbaşının husumetinin arttığını, bahsedilen araziyi ekmemeleri için tehditlerde bulunduğunu, 'ekerseniz ben bir bahanesini bulup panzerlerle girer, ekinleri mahvederim,' dediğini, hatta o dönemde, Ankara'da iki daire satıp satın aldıkları su motorlarının çalındığını, motorların çalınmasında da Cemal yüzbaşının parmağı olduğundan şüphelendiklerini, o yıl bu arazilerini ekemediklerini, arazinin boş kaldığını, ertesi yıl Abdullah Efelti'ye araziyi kiraladıklarını, Abdullah Efelti'nin araziyi kiraladıktan sonra yanına geldiğini, "jandarmadan Cemal binbaşı beni tehdit ediyor, araziyi ekmememi istiyor, ne yapacağım," diye sorduğunu, "bizi de tehdit ediyordu, bilmiyorum," dediğini belirtir.[57] Görüşmeciler ise bu süreci şöyle ifade etti:

"*Ya burada, 3.000 dönüm ekili alan normalde sulu arazi pamuk ekiyorlardı, her sene. Orayı da hatta ektirmedi. Orayı, bir adam, Abdullah Efelti adında bir adam, orayı ekecekti diye adam mani oldu hatta adamı da öldürdü orada. Yani burayı ekmeyeceksin, bu araziyi ekmeyeceksin. 3.000, düşün 3.000 dönüm az bir yer değil. 3.000 dönüm eksen nereden baksan dünyanın parası çıkar. E adam gitti, icarını vermişti sahibine, kirasını da vermişti. Ya adam dedi ben buranın icarını vermişim, kirasını vermişim. Zararım baya olmuş burada, benim ekmem lazım burada, çoluk çocuğumun şeyini görmem için. Yok, burayı ekmeyeceksin. Burası, bir bahane uydurup burası Suriye sınırıdır efendim, buraya geliş-geçiş oluyor diye burayı ekmeyeceksin dedi Cemal Temizöz. Bahane! Ondan önce ekiliyordu, ondan sonra da ekildi. Sadece o tarihte mi ekilmeyecek? Hatta adamı öldürdü.*"[58]

'Konsept' ve 'özerklik', Şırnak'ın bütününde devletin farklı temsilcilerinin tutumlarının hem özgüllüğünü hem de bütünlüğünü ifade etmek için çok yerinde kavramlar. Bu bütünlük belli oranda emprovizasyonu, belli oranda kişisel hasımların hesabını görmeyi ve belli oranda yerel

56 Kam l Atak 27 Mart 1994 yerel seç mler önces , Doğru Yol Part s 'nden beled ye başkan adayı oldu. Seç mlerden b r ay önce S lop İlçe M ll Eğ t m Müdürlüğü'ne başvurdu. İlkokulu b - t rd ğ n , ancak belges olmadığını açıkladı ve lkokulu okuduğu- na da r k tanık gösterd . Bu seç mlerde beled ye başkanı seç len Atak, beled ye başkanlığı dönem nde DYP'den ayrıldı ve sırasıyla Refah Part s , Anavatan Part s ve M ll yetç Hareket Part s le şb rl ğ ç ne g rd . 18 N san 1999 tar h nde yapılan yerel se- ç mlerde tekrar aday oldu ve yen den beled ye başkanı olarak seç ld . Seç mlerden hemen sonra Atak'ın Van'da k çobanın öldürülmes suçundan yıllardır arandığı haberler basına yansı- yınca C zre'y terk ett ve ardından Van Ağır Ceza Mahkemes 'nde yargılanmaya başladı. Yargılama sürec nde Atak'ın lkokul mezunu olmadığı kes nleş nce Kam l Atak'ın beled ye başkanlığı geçers z sayıldı ve C zre'de seç mler yen lend . bkz. "Devlet n derebey : Korucu Kam l Atak", *Birgün*, 19 Mart 2009. http://www.b rgun.net/actuel_ ndex.php?news_code=1237456473&day=19&month=03&year=2009

57 Tem zöz ve D ğerler İdd anames , 2009:30.

58 Görüşme: Şırnak-S lop / 14.10.2012

inisiyatif kullanmayı içeriyor ama zaten konsept tüm bunlara izin vermek üzerine kurulu. Ne de olsa "devlet Kamil Atak'ın arkadaşıydı".[59]

1) İnkar

Devletin farklı temsilcilerinin ve kurumlarının birleştiği ve zorla kaybetme stratejisini mümkün kılan en önemli ve belki de ilk teknik, inkar. Bu tavrın merkezi düzeydeki en önemli ifadesi, "dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in, kendisinden yakınlarının bulunmasını isteyen 'kayıp' ailelerine verdiği 'Çocuğun cebimde mi çıkarıp vereyim?' yanıtı."[60]

Merkezi iktidarın bu tavrı yerel düzeyde de benimsenmiş ve yaygın bir şekilde kullanılmışa benziyor. Kişinin jandarma ya da emniyet güçleri tarafından kaybedildiğinin apaçık belli olduğu durumlarda bile inkar edilmesi, Şırnak pratiğinin en temel özelliklerinden biri. Silopi'de Doruklu Köyü'nde aynı gece kaybedilen üç kişi bunun en tipik örneklerinden. Köy muhtarı Mehmet Fındık, kardeşi Ömer Fındık ve amcaoğulları Ömer Kartal yılbaşı gecesi, 31 Aralık 1995'te, hindi isteyen askerlere, Silopi İlçe Jandarma Merkez Karakolu'na hindiyi kendi arabalarıyla götürür. Sonra da köye geri gelmezler. Merak eden akrabaları ve köylüleri jandarma karakoluna giderler, karakoldan Emniyet'e gittikleri cevabını alırlar. Emniyet'e giden ailelere polis üç kişinin de binadan 10 dakika önce çıktıklarını söyler. Mehmet Kartal olanları şöyle anlatıyor:

"*Önce jandarma karakoluna sonra Emniyet'in önüne gittik. Adamımızı görmek istediğimizi söyledik, gelmediğini ve burada olmadığını söylediler. 'On dakika önce çıktılar,' dediler. 'Bu on dakika olmadı biz gideli ve onu yolda göremedik,' dedik (...) Çünkü on dakikada köye gidip geldik fakat bir şey göremedik, köye gelmemişlerdi. İnsanlar kaybolmuştu."*[61]

Bir diğer örnek 1994 yılında Silopi'de kaybedilen Mursal Zeyrek. Bölük komutanı üsteğmen Kenan Topçu'nun çağrısı üzerine Mursal Zeyrek, ağabeyi İslam Zeyrek'le birlikte Habur Sınır Jandarma Bölüğü'ne gider. Kenan Üsteğmen iki kardeşi birlikte sorguladıktan sonra komutanlarının ve misafirlerinin geleceğini ve eğer iki kardeşi yan yana otururken görürlerse kızacaklarını söyleyerek iki kardeşi ayrı odalara yerleştirmek gerektiğini söyler. İslam Zeyrek bundan sonrasını şöyle anlatıyor:

"'Sizi birer odaya alalım, yan yana olmayın,' dedi. Beni yan tarafa, yan odaya aldılar. Odalar yan yanaymış, böyle hemen kapı yan yanaymış. Beni öbür odaya aldılar. Onbaşı kapıyı kapatırken kapıyı kilitlenmeden açık bıraktı gitti, bulunduğum odada. Ben saatime baktım tam altı dakika ben o odada kaldım. Yedinci dakika girmeden ben kapıyı yavaşça açtım, dedim 'ben bi kardeşime bakayım, yav bu adam bizi buraya bırakıp gitmiş, nere gitmiş, biz böyle ne yapıyoruz burda'. Baktım kardeşimin bulunduğu odanın kapısı açıktır, adam odada yoktur. Kardeşim yok. Bak altı dakika içerisinde. Ne bi arabanın sesi geldi ne bi insanın sesi geldi. Ne sizin ne yaptığınızı soranlar vardı, ne 'niye sizi gözaltına alıyoruz,' diye soranlar vardı. O günden bugüne kadar bu adam yoktur."[62]

Bazı kayıp yakınları defalarca jandarma karakoluna, tabura veya bizzat Cemal Temizöz'ün kendisine gittiklerini anlatıyor. Ancak her seferinde benzer bir yanıt alıyorlar, görüştükleri kişi, yakınlarının başına ne geldiğinden hiçbir şekilde haberi olmadığını söylüyor. Yine Temizöz iddianamesinde Cemal Temizöz ve sorgu ekibinin, özellikle bedeni bulunmuş zorla kaybetme vakalarına ilişkin olarak, "PKK ile olan çatışmada öldürüldüğü" yönünde tutanaklar düzenlendiğine ilişkin örnekler veriliyor.

Dolayısıyla inkar hem merkezi hem de yerel düzeyde birbiriyle örtüşen ve son derece sık kullanılan bir strateji. Özellikle kaybedilenleri arayanlara yönelik, hiçbir inandırıcılığı olmasa da inkar ve kişinin akıbetinin ne olduğunun bilindiğini

59 Görüşme: Şırnak-C zre / 03.09.2012

60 Aktaran Alpkaya, G., 1995:56.

61 Görüşme: Şırnak-S lop / 14.10.2012

62 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

reddetmek sistematik olarak kullanılıyor. Açıkça gözaltına alınan kişiler için gözaltına alınanların çoktan serbest bırakıldığı, gözaltından başka bir şekilde jandarma karakolu veya emniyet binasına girdiği görülen kişiler için de binadan ayrıldığı söyleniyor. Zorla kaybedilen kişilerin çoğunun ya evleri basılarak ailelerin gözü önünde evlerinden ya da sokak, işyeri, köy meydanı gibi kamuya açık yerlerden yine tanıkların gözü önünde alındığını düşünürsek inkar stratejisinin ortaya koyduğu en önemli şey açığa çıkıyor: Sorgu timi istediği kişileri herkesin gözü önünde almaya ve sonra da alınan kişinin elinde olduğunu reddetmeye muktedirdir.

2) Tehdit

Tehdit ve korkutma Şırnak'taki neredeyse tüm kayıp yakınlarının başına gelmiş. Görüşme yaptığımız Şırnaklılar Temizöz ve Diğerleri dosyasında 'sorgu ekibi' olarak geçen grubu 'tim', 'özel tim' veya 'JİTEM' olarak adlandırdı. Bu ekibin, Cemal Temizöz ve Kamil Atak'ın liderliğinde, yakınını arayan herkesi tehdit ettiğini ve bir şekilde sindirmeye çalıştığını anlattı. Şevkiye Arslan'ın tabiriyle 'özel tim' eşi İhsan Arslan'ı sabahın erken saatlerinde evlerini basarak alıyor. Eşinin peşinden koşan Şevkiye Arslan, timin İhsan Arslan'ı başka biriyle, Ali Karagöz'le birbirine bağlayarak götürdüğünü ve iki kişiyi Kukel Atak'ın evinin altındaki sığınağa soktuğunu görüyor. Bu Ali Karagöz'ü de İhsan Arslan'ı da son görüşü oluyor, bir daha ikisinden de haber alınamıyor. Şevkiye Arslan, Kamil Atak'ın evine iki kere giderek eşinin akıbetini soruyor, ikincisinde aralarında şu diyalog geçiyor:

"*Yine gittim, gelip oraya oturdu. 'Kamil Dayı, senin ocağına düştüm,' dedim, 'sen de Allahın aşkına İhsan'ı bırak,' dedim. 'Dayıcım git,' dedi. 'Vallahi billahi bir saat daha burada kalırsan seni öldürürüm,' dedi. Öncesinde yemek getirdiler ona, 'gel benimle yemek ye,' demişti. Ben öyle deyince artık 'bir saat daha kalsan seni öldürürüm,' dedi.*"[63]

Yakınlarını arayanlar için en tipik tehdit, öldürülme tehdidi oluyor. Bazen kayıp yakınını öldürme tehdidi, aynı zamanda kaybedilene ne yaptığını söyleyerek yapılıyor. Bu durumlarda inkar yerini açıkça ikrara bırakıyor ve kayıp yakınına eğer bu işin peşini bırakmazsa başına aynı şeyin gelebileceği söyleniyor. Atike Tanrıverdi, eşi Abdülhakim Tanrıverdi ile Kürtçe adı Basîsk, Türkçe adı Kuştepe olan, kısa bir süre sonra boşaltılacak ve Hizbullah köyüne dönüşecek olan köyde yaşıyor. 1993 yılında bir sabah eşi, gelen askeri tim tarafından evinden çıkarılarak gözaltına alınıyor. Timi görünce korkan ve evden çıkıp çıkmamak konusunda tereddüde düşen aileyi dışarı çıkarmak için askerler evin içine bomba atmakla tehdit ediyor. Bunun üzerine dışarı çıkan Abdülhakim Tanrıverdi gözaltına alınıyor ve 10 gün sonra İdil yolunda elleri arkadan bağlı ve ağır işkence izleri taşıyan bedeni bulunuyor. Cenaze bulunduktan sonra olayı soruşturmak için İlçe Jandarma Komutanlığı'na giden köy muhtarı ve Abdülhakim Tanrıverdi'nin amcasına "bir rütbeli 'biz yaptık ne oldu,' demiş. 'Aramayın artık biz öldürdük,' demiş. Cemal Temizöz'ün dönemiydi ama o değil başka bir rütbeli demiş."[64] İdil'de 8 Nisan 1992 tarihinde kaybedilen Nezir Acar'ın babası Halil Acar'a ise oğlunun akıbetini sormak için jandarma taburuna gittiğinde "artık yüzbaşı mıydı, binbaşı mıydı konuya girdi, 'vallahi bak, oğlunu nasıl öldürdüysek seni de öyle öldürürüz," diyor.[65] Yine Cizre'de Nisan 1994'te, çarşıdaki bir pasajda bulunan elektrik tamirat dükkanından gözaltına alınarak kaybedilen Ahmet Bulmuş'un evine gözaltına alındıktan üç gün sonra Cemal Temizöz geliyor. Evi yanındaki askerlerle birlikte arıyorlar ve Temizöz Ahmet Bulmuş'un eşine dönerek "Eşini biz götürdük, misafirimiz oldu, üç dört güne bırakacağız," diyor.[66]

Tıpkı inkar gibi, ne yaptığını sadece kaybedilenin yakınları önünde kabul ederek, eğer aramaya veya hukuki yollara başvurmaya kalkarsa arayan kişiye de aynısını yapacağını ima etmek de diğer

63 Görüşme: Şırnak-C zre / 03.09.2012

64 Görüşme: Şırnak-C zre / 13.10.2012

65 Görüşme: Şırnak-İd l / 01.12.2012

66 Görüşme: Şırnak-C zre / 12.10.2012

bir taktik olarak iş görüyor. Kaybedilenlerin yakınlarının anlatıları bazen Kamil Atak'ın, bazen timdeki itirafçılar olan Bedran ve Tayfun'un, bazen jandarma karakolundaki başka 'rütbelilerin' bazen de bizzat Cemal Temizöz'ün kaybedilen yakınının akıbetini öğrenmeye çalışanları açıkça tehdit ettiğini ortaya koyuyor.

Dolayısıyla Şırnak'taki devlet görevlileri kaybedilenlerin varlığını sadece inkar etmiyor aynı zamanda bazen de kabul ediyor. İnkar etmek ve tehdit ederek/korkutarak kabul etmek, zorla kaybetme stratejisini hayata geçirmek için eşzamanlı olarak uygulanan iki farklı teknik. Ortak noktaları ise kaybedenin mutlak muktedirliğine vurgu yapmaları. İki durumda da hukuk normlarını tanımayarak öldürme veya sağ bırakma iktidarı timin elinde; sonrasında bunu paylaşmak veya paylaşmamak seçeneğine de yine tim kendi mutlak iktidarına göre karar veriyor. Dolayısıyla, hem bir sır ve söylenmeyenler var hem de tuhaf bir açıklık, neredeyse bir gösteriş var. Herkesin önünde yapılan tehditler, kaybedilen kişiyi öldürdüğünü söylemek ve gerekirse yakınına da aynı şeyi yapacağının altını çizmek, köy meydanında bütün köy halkını işkenceden geçirmek, jandarma karakoluna yakınlarını aramaya gelenlerin üzerine elektrikleri kestikten sonra çatışma çıktığını söyleyerek ateş açmak... Sır ve gösteriş birarada var oluyor; ikisi de farklı biçimlerde aynı şeyi vurguluyor: Tim mensuplarının insan hayatı üzerinde son sözü söyleme hakkına sahip olduklarını.

3) Kriminalize etme

Kriminalizasyon, sadece Türkiye'de değil, zorla kaybetmelerin görüldüğü birçok ülkede kullanılan ve kaybetmenin meşrulaştırılması için iş gören bir teknik. Örneğin Arjantin'de zorla kaybetmenin devlet katında meşrulaştırılması en çok iç ya da dış tehditlere yapılan vurguyla oluyor.[67] Şırnak örneğinde zorla kaybetmenin meşrulaştırılması için sorgu ekibi sıklıkla kaybedilenlerin PKK milisi olduğunu iddia ediyor. Yaptığımız görüşmelerin yarısından fazlasında, bölgedeki Özel Harp ekiplerinin kaybedilen kişinin PKK milisi olduğunu iddia ettikleri anlatıldı. 13 Ağustos 1994 günü Güçlükonak'ın Fındık köyünden kalkan bir askeri helikoptere bindirilerek kaybedilen Ahmet Özer, Ahmet Özdemir, Bahri Esenboğa, İlhan İbak, Fikri Şen ve Mehmet Dayan,[68] PKK için milislik yaptıkları gerekçesiyle gözaltına alınıyor. Aralarında iki gözü de görmeyen Ahmet Özdemir'in olduğu bu grubun evlerinden gözaltına alınma gerekçesi milislik yapmaları. İlhan İbak'ın babası İsmet İbak şöyle anlatıyor:

"*Onlar için 'milistir, milistir,' diyorlardı. 'PKK'nin milisleridir,' diyorlardı (...) Evet, geldiler akşam üzeri saat altıydı, askeriyenin, komutanın evinin önüne geldiler askerler. Aldılar, 'neden aldınız, ne oluyor,' diye sorduk. 'Bunlar PKK'li,' dediler. Üç gün boyunca sadece üzeri açık olan çukur bir yere girmişlerdi. Battaniye vardı altlarında. Gece orada kalıyorlardı gündüz ise yanımıza geliyorlardı. Dördüncü gün helikoptere koydular ve götürdüler Fındık'a. Gitti ve bir daha göremedik. (...) Daha da görmedik. 'Götürüp ifadelerini alacağız,' dedi. 'Öyle mi olacak,' diye sorduk. Götürdüler hey allahım, hâlâ göreceğiz, hâlâ göreceğiz, hâlâ göreceğiz...*"[69]

Milis olma iddiasının yanında çok sık ileri sürülen ikinci iddia ise kaybedilenlerin PKK lehine siyasi faaliyet yürüttükleri, PKK gerillalarına 'lojistik' destek sağladıkları ya da gerillaya katılmak için 'kırsala' gidecek kişilere yardım ettikleri. Kaybedilenler bu gerekçelerle gözaltına alınıyor. Böylece kaybedilenlerin 'masum yurttaş' olmadıkları, PKK ile ilişkili oldukları ve yaşadıkları vahşeti bir biçimiyle hak ettikleri ima edilmiş oluyor. Üstelik PKK ile ilişkili olma iddiası, sonrasında kaybedilenlerin akıbetleri araştırılırken de faillerin çok işine yarıyor. Temizöz ve Diğerleri İddianamesi'nde ifade veren Kamil Atak'ın kardeşi Mehmet Nuri Binzet'in ifadesine göre Kamil Atak'ı 1987 yılında geçici köy korucusu olmaya

67 İpekyüz, N. "Arjant n'de Pol t k Ş ddet ve Travma", 2009:107.

68 Bu gruptan sadece Mehmet Dayan yaklaşık 35 gün kend s n-den haber alınamadıktan sonra serbest bırakılır.

69 Görüşme: Şırnak-C zre / 12.10.2012

ikna eden Cem Ersever[70] PKK yapısını şöyle tarif ediyor: "Örgüt yapısını bir de şöyle ele alalım: Bir, PKK'nın eli silahlı gerillası, dağa çıkmış, kim olduğu biliniyor ya da bilinmiyor. Yüzde 90'ı biliniyor. Bunların kim oldukları devletin arşivlerinde var. Diğer kısım şehir gerillası. Üçüncüsü; milis dediğimiz kesim. Milis kesim, hem kırsal kesimlerde hem de şehirlerde var. Sonra sempatizanlar geliyor. Halk burada kimin ne olduğunu biliyor. Kim gerilla, kim milis."[71]

Tam da Ersever'in yaptığı tasnife uygun bir biçimde kaybedilenlerin çoğunun 'milis' veya 'sempatizan' olduğu iddia ediliyor. Temizöz iddianamesindeki birçok örneğin gösterdiği gibi kaybedilenlerin, bedeni bulunmamış olanlar için "PKK örgütüne katıldıkları", bedeni bulunanlar için de "PKK içinde oluşan bir iç hesaplaşma nedeniyle yaşanan iç çatışmada" öldürüldükleri ya da "PKK ile girilen çatışmada PKK güçleri tarafından" öldürüldükleri iddia ediliyor. Buna uygun tutanaklar düzenleniyor ve kaybedilenlerin veya sivil infazların dosyaları bu şekilde kapatılıyor.[72] PKK ile ilişki iddiası bir yandan kaybetmeyi devlet katında meşrulaştırıyor, gözaltına alınanların bedenlerini ve yaşamlarını değersizleştiriyor, bir yandan da akıbetleri sorulduğu zaman açıklama imal edilecek bir merci yaratıyor. Dolayısıyla kaybedilenlerin çok büyük bir kısmı için, milislik, PKK faaliyetlerine katılım veya en azından PKK ile bir düzeyde ilişki iddiasında bulunuluyor.

Kriminalize etme tekniği sadece kaybedilenler açısından değil yakınlarının akıbetini bilmek isteyen kayıp yakınları açısından da önemli ölçüde iş görüyor.

Yakınlarını arayanların önemli bir kısmı Cemal Temizöz, Kamil Atak veya timin diğer üyeleri tarafından tehdit edildiklerini söylüyor. Tehdidin yanı sıra yakınlarının akıbetini soranlar aynı zamanda PKK üyesi, sempatizanı veya milisi olmakla suçlanıyor. Cizre'de kaybedilenlerden Ahmet Bulmuş'un oğlu Vedat Bulmuş, Cemal Temizöz ve ekibinin babası kaybedildikten birkaç gün sonra arama yapmak için eve geldiklerini, önce eve el bombası attıklarını sonra da kollarından tutup "bunlar da PKK'li, bunlar da terörist, bunları da götürüp öldürün," dediğini anlatıyor.[73] Birçok kayıp yakını gözaltına alınıyor ve kötü muamele görüyor. Ahmet Özdemir'in oğlu babasını aradığı ve sorduğu için, özellikle de bedenini görmek istediği için gözaltına alınıyor.[74] Gözaltına alınanlar da, neredeyse her örnekte, "PKK örgütüne yardım ve yataklık" suçlamasıyla alınıyor.

Kriminalize etme, kayıp yakınlarının başına gelen en kötü teknik değil şüphesiz. Yakınlarının akıbetini araştıranlar arasında belki de en trajik örneklerden biri Ramazan Bilir. Ramazan Bilir'in kardeşi İlhan Bilir, 1992 yılında Şırnak'ta kaybedilir. Bunun üzerine Ramazan Bilir kardeşini aramaya başlar. Ramazan Bilir'in eşi Güllü Bilir arayış sürecini şöyle anlatıyor:

"*Şöyle, mesela insanlara soruyordu 'kardeşime ne oldu,' diye. Yaya olarak soruyordu, onu arıyordu. Öyle uzak bir yere gitmedi, evden oraya buraya soruyordu, Cizre'den Silopi'ye kadar. Oraya gidiyordu, şuraya gidiyordu, kardeşinin uğrayabileceğini düşündüğü her yere gidiyordu. 'Kardeşim buraya gelmiş mi, siz kardeşime ne olduğunu biliyor musunuz,' diye soruyordu. 'Durmayacağım,' diyordu. 'Kardeşimin durumunu açığa çıkarmalıyım,' diyordu.*"[75]

Üç yıl süren bu arayıştan sonra bir gün eve biri gelir ve Ramazan Bilir'e "beraber Silopi'ye kadar gidelim, işimiz var, kardeşinin nerede olduğunu biliyorum, sana kardeşini göstereceğim," der. Ramazan Bilir bu bilgileri veren kişiyle birlikte

70 "1987 yılında ağabey m Kam l ATAK S lop bölges nde görev yapan Cem ERSEVER s ml jandarma görevl s le b raraya gelm ş ve Cem ERSEVER ağabey m ve a le büyükler m toplayarak s z korucu olun PKK'nın bölgede faal yetler çok onlarla mücadele ed n dem ş bunun üzer ne Kam l ağabey m ve a ledek b rçok k ş GKK olup terörle mücadele konusunda devlette görev yapmaya başladılar." Tem zöz ve D ğerler İdd anames , s. 7.

71 Yalçın, S. 2003:57.

72 Tem zöz ve D ğerler İdd anames , 2009:8, 17, 35.

73 Görüşme: Şırnak-C zre / 12.10.2012

74 Görüşme: Şırnak-C zre / 02.09.2012

75 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.09.2012

Silopi'ye gitmek üzere evden çıkar ve bir daha kendisinden haber alınamaz. Kaybedilen kardeşi İlhan Bilir'i arayan Ramazan Bilir, kardeşinden üç yıl sonra, 1995 yılında kaybedilir.[76]

Kaybedilenlerin bedenleri, Temizöz ve Diğerleri iddianamesine ve yaptığımız görüşmelere dayanarak söylemek gerekirse, işkence edilmiş, dövülmüş, elektrik verilmiş, yakılmış, jiletlenmiş ve kemikleri kırılmış bedenler. Devletin iktidarının ve egemenliğinin cisimleştiği bedenler aynı zamanda. Devletin egemenliği, OHAL bölgesinin ürettiği gündelik hayatta yurttaşlarının bedeni üzerinde bu şekilde bir performansla üretilmiş durumda.[77] Bu bedenlerin PKK ile ilişkisi ise hem devletin yerel düzeydeki aktörleri hem de devletin merkezi temsilcileri bakımından aynı şeye işaret ediyor: Kolaylıkla imha edilebilir nitelikte olmalarına.

4) Kurumsal işbirliğini sağlama

Zorla kaybetme stratejisinin sürdürülmesi bakımından devletin farklı kurumları arasındaki işbirliği çok önemli. Zira stratejinin sürdürülebilmesi için, faillerinin mutlak bir cezasızlık zırhıyla korunması gerekli ama yeterli değil. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi'nin *Zorla Kaybetmeler ve Yargının Tutumu* başlıklı raporunda cezasızlık meselesi etraflıca ele alındığı için burada bu tartışmaya girilmeyecek. Zorla kaybetmelerin bir strateji olarak sürdürülmesi için farklı toplumsal kesimlerin gündemine gelmemesi veya gelecekse bile belirli bir şekilde, üretilmiş bir dille ve belirli bir üslup içinde gelmesi gerekiyor. Burada en önemli rolü basın oynuyor. Basında bu genel yaklaşımın tersine çalışmalar üreten sınırlı sayıda gazetecinin olmasına rağmen anaakım medyanın genel yaklaşımı kendisine biçilen rolü hakkıyla yerine getirmek oldu.

Yine zorla kaybetme stratejisinin devam etmesi için konunun etrafında 'bilimsel bir sessizlik' yaratılması şart. 1990'lı yıllar boyunca zorla kaybetme stratejisi, kimi çok önemli istisnalar dışında, akademik olarak bir ölüm sessizliğiyle karşılandı. Başta İnsan Hakları Derneği, sonrasında Türkiye İnsan Hakları Vakfı'nın çabaları olmak üzere hak örgütlerinin yıllık raporları dışında bu konu hak ettiği ilgiyi sivil toplum alanındaki örgütlerden de görmedi.[78] Yine de eklemek gerekir ki bu alanda en çok bilgiyi hak örgütleri ve daha genel anlamda sivil toplum kuruluşları üretti, bu alanda en çok çabayı onlar gösterdi. Böylece devletin farklı kurumları tarafından üstü örtülen bu pratiğin sürdürülmesi, farklı toplumsal kesimlerin, en iyi örnekte suskun kalması, en kötü örnekte ise meşru bulmasıyla mümkün oldu.

Şırnak'ta görüşme yaptığımız kayıp yakınlarıyla basından *Özgür Gündem* gazetesi ve *Dicle Haber Ajansı* dışında neredeyse hiçbir gazeteci konuşmamıştı. Çok az sayıda kayıp yakını Türkiye'den gazetecilerin geldiğini ve kendileriyle görüştüğünü söyledi. Görüşme yapılanların çoğunluğu ile de ya Abdülkadir Aygan'ın itiraflarından sonra ya da 2007'den sonra Ergenekon yargılamaları kapsamında veya 2009'da Botaş kuyuları açılarak kemikler arandıktan sonra konuşulmuştu. Kayıp yakınlarının ezici çoğunluğu ise basınla hiçbir ilişki kurmamıştı.[79]

Devletin farklı kurumları arasındaki işbirliğinin sağlanmasında en temel önemdeki bir diğer mesele de savcıların tutumu. Zira yakınlarının

76 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.09.2012

77 Hansen, T. B. ve Stepputat, F. "Introduct on", 2005:7.

78 1990'lı yıllardak suskunluktan sonra, 2000'l yıllarda bu alanda yapılan çalışmalar görel olarak arttı. Burada İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2012'de yayımladığı Adalet Vakt raporu (http://www.hrw.org/s tes/default/f les/reports/turkey0912tu-webwcover.pdf), TESEV' n Tem zöz ve D ğerler davasını zlemek ç n ve genel olarak cezasızlığı kırmak ç n yürüttüğü çalışmalar, başta D yarbakır Barosu olmak üzere bölge barolarının çabaları ve çalışmaları mutlaka akılda tutulmalıdır. YAKAY-DER ve MEYA-DER' n kaybed lenler n yakınları olarak örgütlenme ve dayanışma çalışmaları da başka b r koldan çok öneml çalışmalar. Ancak YAKAY-DER ve MEYA-DER b zzat kayıp yakınlarının kurduğu dernekler olarak sadece kaybed lenler mücadeles ne odaklandıklarından Türk ye'dek s v l toplum örgütler n n daha gen ş anlamda fade ed len suskunluklarını geçers z kılacak n tel kte değ ld rler.

79 Kayıp yakınları görüşmelerde gazetec lerden Saadet Yıldız, Gülç çek Günel Tek n, İnc Hek moğlu ve *Özgür Gündem*'de çalışan veya DİHA'da çalışan ama adlarını hatırlayamadıkları gazetec lerden söz ett ler.

akıbetini öğrenmek için kaybedilenlerin akrabaları savcıya gidiyor ve şikayet dilekçesi yazıyor. Leyla Gasyak da bu kayıp yakınlarından biri.

1994 yılında birlikte seyahat eden Ömer Candoruk, Abdülaziz Gasyak, Süleyman Gasyak ve Yahya Akman, BOTAŞ arama noktasında, bulundukları taksiye sivil ekiplerin el koymasından sonra gözaltına alınırlar. Leyla Gasyak, eşi Süleyman Gasyak'ın sivil ekiplerce alındığını öğrendikten hemen sonra savcılığa gider:

"*Ben savcılığa gittim. Ben yalnız gittim, gittim nöbetçisi kapısının önündeydi. Kalktım dilekçemi eline verdim, içeri götürdü. Ben Kürtçe sordum, dedim 'savcı burada mı,' diye; 'evet,' dedi. Dilekçemi içeri götürdü, yarım saat, bir saat dilekçem içerde kaldı (...) ben kapının önünde kaldım. Bir saat geçtikten sonra bir adam geldi, 'içeri gir,' dedi. İçeri girdim. Savcı dedi, 'kocan nasıl gitti?' Dedim 'dün gitti, dünden beri kayıptır.' Dilekçemi buruşturup top yapıp elime sıkıştırdı; direkt 'jandarmaya git,' dedi. 'Jandarmaya git,' dedi, 'orada kocanı sor.'*"[80]

Kaybedilenlerin yakınları kaybedilme zamanını anlatırken her zaman JİTEM veya Tim dedikleri ekibin olağanüstü gücüne ve devletin diğer kurumlarının ya da farklı bir şeyler yapmak isteyen toplumsal kesimlerin güçsüzlüğüne vurgu yapıyor. 22 Şubat 1995'te babası Mehmet Dansık ve ağabeyi Ahmet Dansık'ın Silopi'de zorla kaybedilmesi hakkında görüştüğümüz Abdullah Dansık bu durumu şöyle anlattı:

"O zaman bu JİTEM vardı. JİTEM vardı bölgede, yani yirmi dört saat cadde üstünde, şey üstünde geziyorlardı. Yani çok soranı da götürüyorlardı, böyle bir korku vardı. (...) Kimse fazla sormaya cesaret edemiyordu. Yani bazıları gidip sorduklarında diyorlardı, 'fazla sormayın, fazla sorarsanız siz de gidersiniz'. (...) Senin anlayacağın bu insanlar suçsuz, 'bu insanlar niye götürüldü,' diye sorabileceğin bir kişi, bir kurum ya da savcı, ya da mahkeme, öyle bir şey yok. Kimse sahip çıkmıyor. Kime sorsan diyor, ben bilmem." [81]

80 Görüşme: Şırnak-C zre / 16.10.2012

81 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

Kurumsal işbirliği aynı zamanda faillerin pervasızlığını sağlayan en önemli unsurlardan biri. Hiçbir zaman yargılanmayacağını düşünen, PKK ile savaşta yaptığı her şeyin meşru kabul edileceğini bilen ve kaybedilmeler etrafındaki sessizlikten güç alan failler, hareket ettikleri bölgede her tür hukuki normun üstünde olduklarını düşünüyor. Formel askeri hiyerarşinin dışında, itirafçı-asker-korucudan oluşan yapıları, üstlerine hesap vermek yükümlülüğünün dışında olmaları ve çoğunlukla sivil gezmeleri, askeri hiyerarşinin dahi ötesindeki özel yapılarının altını çiziyor. Temizöz ve Diğerleri dosyasında tanık Tükenmez Kalem hareket alanlarının 'genişliğini' şöyle ifade ediyor: "Bizim gözaltına aldığımız kişilerle ilgili üç şey yapılıyordu: Kişi ya haber elemanı/ajan olmayı kabul ediyor ve serbest bırakıyorduk ya öldürüyorduk ya da sorgusunu yapıp evraklarıyla birlikte adliyeye sevk ediyorduk."[82]

Kısacası devlet yekpare ve monolitik bir yapı değil ama 1990'lı yıllar boyunca zorla kaybetmeler üzerinde hem kurumsal bir bütünlük oluşturmayı hem de basın, akademi ve sivil toplum gibi farklı bilgi üretim alanlarının büyük bir bölümünü bu bütünlüğün gerekleri doğrultusunda hareket etmeye ikna etmeyi başarmış görünüyor. Bütünlük, yerel timlerin kendi çıkarlarına uygun veya kişisel husumetlerini halletmeye müsait veya ekonomik çıkarlarını artırıcı eylemler yapmalarına izin vermeyi ve belirli bir özerkliğin tanınmasını gerektiriyor. Ama konsept ortak: 'Teröre karşı mücadele' başlığı altında OHAL bölgesindeki yurttaşların 'PKK yanlısı ve karşıtı' şeklinde sınıflandırılarak PKK destekçilerinin en sert şekilde cezalandırılması, gerektiği zaman bedenlerinin imhası. Bu konsept altında yerel timler diledikleri gibi emprovizasyon yapabilir, yeter ki alan hakimiyeti başarılı bir şekilde kurulsun. 'Alan hakimiyeti' kimilerinin cesaretlendirilmelerini, kışkırtılmalarını ve hareketlerinin önündeki bütün engellerin kaldırılmasını, kimilerinin de yakılmalarını, parçalanmalarını ve imha edilmelerini gerektirse bile.

82 Aktaran Elç , T. "Türk ye'de Gözaltında Kayıplar", 2009:92.

B) Kayıp Yakınlarının Deney mler

Profesör Gökçen Alpkaya, zorla kaybetmeler üzerine çok erken bir tarihte yazdığı ve bu alanda yapılmış ilk çalışmalardan biri olma niteliği taşıyan makalesinde kaybedilen kişilerin bütününe bakarak kaybedilenleri üç gruba ayırıyor. Birinci grupta silahlı mücadele yürüten sol örgütlerin militanları; ikinci grupta kentlerde yaşayan ve muhalif kimliklerini açıkça dışa vuran, sıklıkla da Halkın Emek Partisi ve devamcısı siyasi partilerin il ve ilçe yöneticileri, *Özgür Gündem* gazetesinin çalışanları, sendikacılar ve İnsan Hakları Derneği üyeleri olmak kaydıyla, Kürt kamuoyunun yakından tanıdığı yerel önderler ve üçüncü grupta da OHAL bölgesinde yaşayan Kürtler yer alıyor.[83]

Şırnak'ta hakkında görüşme yaptığımız kaybedilenler, ağırlıklı olarak, Alpkaya'nın kategorizasyonuna göre işte bu üçüncü grubun üyesi olanlar. Her yaştan ve her meslek grubundan Kürtler farklı biçimlerde zorla kaybedilmiş. Kaybedilenlerin yakınlarıyla yaptığımız yarı yapılandırılmış görüşmelerde hem yakınlarının kaybedilme hikayesini hem de kayıp yakınlarının sonraki süreçte yaşadıklarını açığa çıkarmaya çalıştık. Zira kişinin kaybedilme hikayesi ile yakınlarının kaybedilenin akıbetini bulmaya çalışırken yaşadıkları aslında birbiriyle yakından ilişkili.

Dolayısıyla bu bölüm kaybedilenlerin yakınlarının deneyimlerini anlatıyor. Bu deneyim hem kaybı hem de kaybedilmeden sonra yaşananları içeriyor. Bu deneyimi görüşmelerde en fazla tekrar eden, referans verilen kavramlar üzerinden anlatmak istedik. Kayıp yakınları kaybetme sürecini ve kaybetme sonrasında yaşananları ifade ederken sürekli bu kavramları çağırdılar, bu kavramların altını çizdiler, bu kavramları ya kastettiler ya da açıkça ifade ettiler. Bu kavramlar sırasıyla, devlet, arayış, adalet, vatandaşlık, mezarsızlık ve politika oldu.

83 Alpkaya, G., 1995:45.

1) Devlet

Kayıp yakınlarının büyük çoğunluğunun, devletle karşı karşıya geldiği ve 90'larda uygulamaya konan "alan hakimiyetini kurma" stratejisinin pratik sonuçlarını doğrudan tecrübe ettiği ilk olay kaybedilme değildi. Anlatıların çok büyük bir kısmında korucu olmaya zorlanma, köy boşaltma, zorla göç ettirilme, yasadışı ve keyfi infazlar gibi hak ihlalleri, kaybedilmeden önce yaşanan deneyimler olarak aktarıldı. Dolayısıyla devlete ve 90'lı yıllarda uyguladığı stratejilere kaybedilenlerin yakınları zaten aşinaydı. Devletin 90'lı yıllarda OHAL bölgesinde tüm bu enstrümanları birlikte hayata geçirdiğinin açığa çıkması bakımından da bu aşinalık önemli.

1990'lı yılların devlet stratej ler n n bütünsell ğ

Köyler bakımından özellikle koruculuğa zorlanma öne çıkan pratiklerden biri oldu. Devletin bölgedeki aktörleri, koruculuktan, bölgede devletin yanında olanlar ile karşısında olanları ayrıştıracak bir turnusol işlevi görmesini beklemiş. Bu nedenle, devlete bağlılığın ifadesi olarak görülen koruculuğu kabul etmeye zorlanma ve bunun kabul edilmemesi durumunda zorla göç ettirilme, kayıp yakınlarının kaybedilmeden önce en sık karşılaştıkları devlet pratiği. Sait Fındık koruculuğa zorlanmayı şöyle anlattı:

"*Nasıl desem korucu olmamız açısından bayağı baskıya uğradık. (...) Biz kabul etmedik, kabullenmedik. 'Biz,' dedik 'ekmeğimiz bize yetiyor, kimse karışmıyor bize, biz kimsenin işine karışmayız. O silahı biz taşıyamayız, görevimiz değil.' O bilince varmıştık, biz bi de dedik ki 'görevimiz olmayan bi şeyi niye zorluyorsunuz, biz yapmıyoruz'. (...) işte bayağı baskılar oluyordu (...) 'Ya işte her taraf, bütün aşiretlerden korucu oluyor da niye siz olmuyorsunuz? Siz devletinizi sevmiyor musunuz?' Öyle baskılar oluyordu sürekli. Böyle akşamleyin mesela yol devriyesi vardı, BOTAŞ karakolu var, tanklarla korunan bir karakol, yol devriyesi adı altında işte tank, panzer sekiz tekerli panzerler sürekli gider gelir, gecede iki sefer. BOTAŞ'tan Silopi girişindeki Cizre sınır*

karakoluna kadar. Şey vardı bir yol devriyesi vardı, sürekli bu her geçende, bu devriyeler geçtikten sonra uçaksavar şeyleri de sürekli bizi tarıyorlardı. Nasıl diyorlar Türkçe hani üstten böyle geçecek, korkutacak ve sindirecek şekilde ateş ediyorlardı. Bütün herkes damda yatıyordu, çocuklar zaten şey değildi, yani bu kadar teknik klimalar falan gelişmiş olma imkanı yoktu. Herkes damda yatıyordu yazın."[84]

Kayıp yakınlarının anlatılarında korucu olmayı kabul etmeyen köylere yapılanlar ayrıntılı bir biçimde yer buluyor: Köy meydanına erkekleri toplayarak kimlik toplama, ardından küfür ve hakaretlerle saatlerce köy meydanında bekletme, meydanda kaba dayak ve işkence, köyün üzerine ateş açma, asker gruplarının evleri basarak evi dağıtması ve içeridekileri sıra dayağından geçirmesi. Eğer köy halkı koruculuğu kabul etmeme konusunda ısrarcı olursa köyün zorla boşaltılması, bir kısmı kabul etmezse de kabul etmeyenlerin evleri yakılarak/tahrip edilerek köyden zorla göç ettirilmesi. Keza kayıp yakınlarının çoğunluğu yaşadıkları yerde sivil insanların infazına, Hizbullah infazlarına şahit olmuş. Dolayısıyla kayıp yakınları, zorla kaybedilmeden önce de, özellikle askeri güçlerin ve JİTEM güçlerinin bölgedeki sistematik hak ihlallerini yakından tanıyorlar. Kendi yakınlarının kaybedilme hikayelerini de 90'lı yılların bu bütünlüklü repertuarının bir parçası olarak görüyorlar.

Fa ller ve ölüm mekan zması olarak JİTEM

Kayıp yakınları, yakınlarının zorla kaybedilmesinin faillerini Cemal Temizöz (Temizöz'ü Cemal yüzbaşı, binbaşı, Cemal Temiz gibi şekillerde anıyorlar), Kamil Atak (Kamo), Bedran ve Hakim adındaki itirafçılar olarak anlatıyorlar. Cizre'den başka yerlerde kaybedilenlerin yakınları da fail olduğunu düşündükleri insanları isim isim sayıyor, soyadını hatırlamadıkları yerde de rütbesini ekleyerek söylüyor. JİTEM Silopi grubu olarak ise Koçero Saluci, Sıtkı Tatar, Ramazan Erkan gibi isimler telaffuz edildi. Kayıp yakınlarının isim hafızası muazzam güçlü, bu isimleri asla unutmayacaklarını söylüyorlar. Faillerin isimlerini akılda tutmak aynı zamanda gerçekleşmemiş adaletin bir gün tecelli etme ihtimali olursa sayılması gereken isimleri unutmamak anlamına da geliyor. Kayıp yakınları faillerin JİTEM'e çalıştığını, onların 'JİTEM olduğunu' ifade ediyor. JİTEM timlerinin ilçelere ve yerleşim yerlerine göre ayrıldığını anlatıyor, Cizre JİTEM, Silopi JİTEM, Beytüşşebap ve Uludere JİTEM gibi kısımlara ayrıldığını ama bütününden sorumlu olan yapının JİTEM olduğunu söylüyorlar. Örneğin Serdar Tanış'ın babası Şuayip Tanış, oğlunun kaybedilmesinden sorumlu tuttuğu Levent Ersöz'ün, oğlu kaybedildiğinde ne kadar süredir Silopi'de olduğu sorusunu şöyle yanıtladı:

"*Vallahi bilmiyorum, eskiden mi gelmişti yeni mi geldi bilmiyorum. İki yıl olmuştu, Türkiye'nin JİTEM başkanlığına getirdikleri zamanın sonrasıydı. Hepsinin başkanıydı.*"[85]

JİTEM timlerinin hareket alanının sınırsız olduğu, kaybedilenlerin yakınlarının tamamı ve Şırnak'ta görüştüğümüz diğer hak savunucuları, kurum temsilcileri ve hukukçular tarafından da vurgulandı. Bir kayıp yakını bunu "O zaman zaten JİTEM'in komple, her şey JİTEM'in elindeydi, askeriyenin elindeydi,"[86] diye ifade ediyor. Bu görüş aşağı yukarı bütün görüşmelerde farklı kelimelerle tekrar edildi: Bölgede o dönemde bütün yetkinin genelde askeri kuvvetlerin, özelde de JİTEM olarak adlandırılan kontrgerilla yapılarının elinde olduğu, bu yapıların istediği herkesi tehdit ettiği, sorguya aldığını söyleyerek işkenceden geçirdiği, sivilleri infaz ettiği, insanları kaybettiği ve onların üzerinde hiçbir otoritenin olmadığı, tüm görüşmelerde tekrar edilen bilgiler. Görüştüğümüz hak savunucuları ve hukukçular, JİTEM denilen kontrgerilla yapısının esnekliğinin de altını çiziyor. Bu yapıların bazen sadece bilgi aldıkları, dolayısıyla hiçbir kayıtta ismi geçmeyen muhbirlerle çalıştıkları, kimi muhbirlerle sadece bir olayda ortak çalıştıkları, dolayısıyla bu kişilerin isimlerinin dosyalarda sadece bir kez ve belli

84 Görüşme: Şırnak-S lop / 14.10.2012

85 Görüşme: Şırnak-S lop / 16.10.2012

86 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

bir olaya ilişkin geçtiği, keyfiliğin çok ön planda olduğu ve bu ekiplerin kendi ekonomik çıkarlarına uygun yahut kendi kişisel husumetlerini gidermek için de infazları veya kaybetmeleri gerçekleştirdiklerini belirttiler. Dolayısıyla, bir kez daha belirli bir konsept etrafında biraraya gelmiş ama yerel düzeyde önemli ölçüde özerklikleri olan, kendi alanlarında kendi şahsi ve ekonomik çıkarlarını da gözeterek operasyonlar yapan birimlerin oluşturduğu gevşek bir federasyon tipi örgütlenmeden söz ediyoruz.

Mekan, İşkenceler ve 'Temizöz sektörü'

Görüşmelerde Şırnak'ın mekansal özellikleri, özellikle de sınır bölgesinde bulunması ve Habur sınır kapısı nedeniyle sınır ticaretinin çok önemli olduğu sık sık vurgulandı. JİTEM'in Habur sınır kapısındaki ticareti kontrol ettiği, kaçakçılık veya diğer ticaret biçimlerinin tamamının JİTEM unsurlarına rüşvet verilerek yapıldığı ve Habur sınır kapısının denetiminin JİTEM'in gelir kaynakları arasında önemli bir yer tuttuğu da ifade edildi. JİTEM tarafından yürütülen ya da denetlenen tüm bu 'ticari faaliyetler' özel harp güçlerinin yerel özerkliği içinde olan işler olsa gerek. Şırnaklı bir hak savunucusu bu yapıyı şöyle anlattı:

"*Habur tam bir sektördü, Habur tam bir ekonomiydi. Habur şeyin elindeydi, özel kuvvetlerin elindeydi. Yani bütün bu şey, faaliyetler yani bu ne bileyim JİTEM'in faaliyetleri veya diğer faaliyetler batıdaki şu bu falan filan Habur'dan finanse edildi. Onun içine çok kirli isimler girdi, işte korucu başları, (...) ondan sonra JİTEM komutanları, valiler (...) vardı o dönemde. Yani işte işin kaçakçılık boyutu, işte araç çalma, haraç boyutu, eroin, her türlü şey girdi o işin içine. Çünkü şey çok genişti, yani o muhtar dediğimiz ya da özerk dediğimiz o alan çok genişti. Yani keyfiliğe çok rahat şey yapıyordu.*"[87]

Görüşmelerde sıklıkla karşımıza çıkan bir diğer mesele, Şırnak'taki hak savunucularından birinin 'Temizöz sektörü' dediği para isteme meselesiydi. Görüşme yaptığımız kayıp yakınlarının çok büyük bir kısmı, kaybedilen kişinin nerede olduğunu bildiğini ve eğer belirli bir miktarda para verilirse o kişinin serbest bırakılmasını sağlayabileceğini söyleyen kişilerin ortaya çıktığını anlattı. Üstelik, kayıp yakını ailelerin çok büyük bir çoğunluğu da talep edilen parayı isteyen kişiye vermişlerdi.[88]

Anlatılarda kontrgerilla ekipleriyle ilgili çok tekrar eden bir başka mesele de 'kelle parası' meselesi oldu. JİTEM timlerinde çalışanların öldürdükleri insan başına 'kelle parası' denilen ve devletin verdiği bir parayı aldıklarına, görüştüğümüz bütün kayıp yakınları tereddütsüz inanıyordu. Hatta bu 'kelle parası' referansının yaygınlığı nedeniyle, bazı kayıp yakınları 'JİTEM'ciler' ve 'kelleciler' terimlerini birlikte ve birbiriyle geçişli olarak kullandı. Özellikle Adem Yakın ile ilgili bir hikaye, bir gün tabura geldiği ve "Yüzüncü adamı öldürdüm, yüz adamın kelle parasını aldım, yüz dile kolay, bana bir rakı verin," dediği, birçok görüşmeci tarafından tekrar edildi. Burada 'kelle parası' uygulamasının gerçekten doğru olup olmadığı kadar, görüşme yaptığımız insanların, devletin kendi yurttaşlarını avlaması ve öldürmesi için timler oluşturup her infaz için de para verdiğini düşünüyor olması da çok önemli.

Bir diğer unsur, yine neredeyse bütün görüşmeciler tarafından vurgulanan beyaz Renault Toros arabası oldu. JİTEM ekibinin kullandığı beyaz Renault Toros marka arabanın, hem Cizre'de hem de Silopi'de yaptığımız görüşmelerde altı çizildi. Hem sorgulayacakları kişiyi almak hem de işlerini görmek için kullandıkları araba işte bu beyaz araba. Beyaz Renault Toros, Şırnak'ın tamamı için ölüm arabası anlamına geliyor. Sadece Şırnak'ta değil bölgenin tamamında JİTEM unsurları benzer beyaz Renault Toros marka arabalar kullandı; insanlar bu arabaların içine alınarak zorla kaybedildi; bu arabadan çıkan insanlar sokak ortasında gündüz vakti infazlar gerçekleştirdi; bu arabaya alınanlar çok nadiren sağ çıktı. 90'lı yıllarda çocuk yaşta olan iki Cizreli'den biri dönemle ilgili bilgi verirken beyaz Toros arabadan şöyle söz ediyordu:

87 Görüşme: İstanbul / 11.01.2013

88 Bu konuda ayrıntılı bilgi için *Arayış* bölümüne bakılabilir.

"*Beyaz Toros bir arabaları vardı JİTEM'cilerin. Hepsi sakallı, normal kıyafetli ama ellerinde telsizler. Bir de arabadan telsizin kablosu sarkıyordu. O araba sokakta dolaşmaya başladı mı, tamam ölüm timi iş başında demektir. Herkes arabayı sokağın başında görür görmez evlere kaçışırdı. Kapı önünde, sokakta filan kimse kalmazdı, arabayı gördüğü an herkes koşarak kendini içeri atardı.*"[89]

Devlet ve st sna hal

Görüştüğümüz kişilerin JİTEM olarak adlandırdığı ölüm timleri, esas elemanlarının yanı sıra, belirli işler için biraraya gelen, sadece bilgi alınan ya da yer gösteren kişilerin de dahil olduğu geniş bir ilişkiler ağı içinde iş yapıyor. Peki bu timler kayıp yakınları için devleti ne ölçüde temsil ediyor? Belki de soruyu şöyle formüle etmek gerekiyor: Kaybedilenlerin yakınları için her gün farklı pratikler vesilesiyle karşılaştıkları devlet yapısı neyi temsil ediyor? Öncelikle şunu söylemek gerekir ki görüşmelerin pek çoğunda JİTEM ve devlet birbiriyle özdeş kavramlar olarak kullanıldı. OHAL bölgesinde 90'lı yıllar boyunca JİTEM demek devlet demek, devlet demek de JİTEM demekti.

"*Kim midir? O dönemden şimdiye kadar düşmanımız kim? Devlettir. Öyle değil mi? Devlettir. Devlet olduktan sonra başka hiçbir yerden hiçbir şüphemiz yok. Eğer devlet değilse o zamandan şimdiye kardeşim kayboldu, o zaman devletin kardeşimi araması gerekirdi, sorması gerekirdi. İşte devlet bana kardeşimle ilgili hiçbir şey sormamış 'hani kardeşine ne oldu,' diye.*"[90]

Devletin merkezi aygıtı, 1990'lı yıllar boyunca zorla kaybetmelerin en yoğun olarak yaşandığı bölgeyi olağanüstü hal rejimiyle yönetti.

Olağanüstü hal, başka halleri de olan istisna halinin uygulandığı biçimlerden biri. İstisna hali, egemenin, Agamben'in deyişiyle, hukuk düzeninin hem içinde hem dışında olduğu ve hukukun geçerliliğini askıya almak konusundaki yasal yetkiyi elinde tuttuğu bir hal. Kural ve istisna arasındaki ilişkinin de basit bir genellik-özellik ilişkisi değil, karşılıklı olarak birbirini kuran, birbirini inşa eden ve birbirini mümkün kılan bir ilişki olduğunu unutmamak gerekir. Agamben'e göre istisna hali, normun bizzat kendisidir; devletin insan hayatı ve bedeni üzerindeki tasarruf yetkisini kimin üzerinde ne zaman ve nasıl kullanacağı konusundaki mutlak iktidar alanı modern devlete içkindir.[91]

Dolayısıyla 1990'lar Türkiye'sinde OHAL bölgesinde olanlar, devletin hukuki, siyasi ve askeri olarak kontrolünü yitirdiği bir kaos hali değil, tam aksine, yasal sorumluluklarını bilinçli olarak askıya alıp daha rahat hareket edebileceği istisnai, hukuksuz, hesap verilemez bir durum yaratması olarak yorumlanmalı. Bu nedenle olsa gerek, görüşme yaptığımız insanların çok büyük bir çoğunluğu için JİTEM ve devlet aynı yapı anlamına geliyordu. Birkaç örnek vermek gerekirse:

"*Nasıl olacak şimdi ne diyim artık o babam bilinmiş bi insan, zaten bakıyorsunuz genellikle tanınmış insanlar, bilinmiş insanlar, öncülük yapan insanlar hep gitti. Devlet de diyordu ki bu insanlar şimdi öncülük yaparsa ilerde daha da büyük şeyler yaparlar. Ondan dolayı genellikle hep öncülük yapacak insanlar, bilinen insanlar gitti.*"[92]

"*[JİTEM için] Baktığınız zaman bunlar devletin adamları. Zaten o dönemde milletin düşmanı bunlardı.*"[93]

"*(...) devlet de bizi öldürdü ve kaybetti. Böyledir devlet, devlette vicdan olsa, adalet olsa, o insana vuran varsa, bizi öldürüp kaybederse biz kadınlar, ne yapabiliriz? Söyle bana (...) Bu devletin başımıza getirdikleri bunlar mı sadece? Bu MİT ve korucu ajanlarıyla ihanet ortaya çıktı. Korucular yaptı her şeyi.*"[94]

89 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.09.2012

90 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

91 Agamben, G. *State of Exception*, 2008:24.

92 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

93 Görüşme: Şırnak-S lop / 14.10.2012

94 Görüşme: Şırnak-C zre / 01.09.2012

Ancak devlet aynı zamanda ölüm timine yerel unsurları da katarak yerelleşiyor ve daha önce de belirttiğimiz gibi hem mekanın ve mekandaki toplumsal ilişkilerin bilgisini alarak o bilgiyle hareket ediyor hem de kendi çalışma tarzını bütünüyle yerelleştirerek kendini mekana gömüyor. İtirafçılar ve korucular ise bunu sağlayan iki unsur. Korucular, aşiretler arası ilişkilerin ve güç dağılımının bilgisini, itirafçılar ise PKK ile toplum arasındaki ilişkilerin ve bu ilişkilerin kurulma biçimlerinin bilgisini timlere katıyor. Örneğin Kamil Atak'ın Tayan Kerevan aşiretinin üyesi olması, korucu başı olan kendisinin ve silahlı adamlarının, eşleri ve hısımlarından ötürü bu toplumla yerleşik ilişkileri olan insanların ölüm mekanizmasına dahil edilmesi anlamına geliyordu. Bu nedenle korucular ve itirafçılar görüşme yaptığımız kayıp yakınları tarafından kendi toplumunun bilgisini ölüm timlerine verenler olarak algılanıyor ve çok büyük ve şiddetli bir tepki topluyor. Bu 'kellecilerin' başıbozukluğu, gaddarlığı, paragözlüğü ve caniliği neredeyse her görüşmeci tarafından vurgulandı. Kaybedilen insanların aynı zamanda mal varlıklarına el koyulması, arabalarının alınıp JİTEM timi tarafından kullanılması, parmaklarının kesilerek yüzüklerinin alınması, üstlerindeki paranın gasp edilmesi gibi canilik ve açgözlülük içeren eylemler, genelde itirafçılara veya koruculara atfedildi. İşte tam da bu anlar anlatılırken 'devlet' sözcüğünün bu kirli pratiklere ters olan pratiklere işaret eden bir yapı olarak kullanıldığı da oldu. Kaybedildikten sonra bedeni bulunan ve arabası da JİTEM timi tarafından el konularak gasp edilen Ömer Candoruk'un eşi Hanım Candoruk 'devlet' terimini şöyle kullanıyor:

"*Cemal Temizöz, lojmanlarda kalırdı, buranın yüzbaşısıydı, Cizre'de her şey onun elindeydi. Eğer bir hatam olsaydı gelip alsaydı, ama hiçbir hatam yok, beni tutuklayamaz. Fakat o dönemde bu halkın başına bu felaketi getirdiler. O köpeklerle arkadaşlık yaptı, yapmasaydı, mahkemede de söyledim. 'Senin gibi biri, devletin adamı nasıl olur da bu köpeklerle arkadaş olur? O kadar insan öldürdün yazıktır günahtır demedin mi?*"[95]

Devlet terimi ancak böyle anlarda, görüştüğümüz kişiler tarafından, JİTEM timlerinden ayrıştırılarak kullanıldı. Zira böyle anlarda devletin hukukla sınırlanmış alanı vurgulanarak bunun dışına çıkanlara neden müsamaha gösterdiği sorgulanıyordu. Bu kısa anlarda belki de bilinçli olarak yaratılan karşıtlıklar dışında, JİTEM'in devlet, devletin ise bölgede JİTEM olduğu hiçbir yanlış anlaşılmaya yer bırakmayacak kadar net bir şekilde ifade edildi. Bölge halkı için, belki de bedenlerine bu kadar vahşi bir şekilde nakşedildiği için olsa gerek, şu bilgi son derece net: "Kimse devletten daha iyi bilmiyor, kim kimi öldürüyor nasıl öldürüyor."[96]

2) Arayış

Zorla kaybedilenin arkasında kalan(lar)ın hikayesiyle başlar, sonu gelmeyen bir arayış. İstenen tam da budur, geride kalanlar ne olduğunu, kimin sorumlu olduğunu hem bilmeli hem de tam bilmemelidir. Calveiro'nun dediği gibi kaybedilmenin bu denli dehşet verici olabilmesinin altında onun kendisini göstermesi, aynı zamanda da inkar etmesi yatar.[97] Geride kalanın içine düştüğü durum da hem kaybolup gideni arayış hem de tüm bu bilinmezlere cevap bulma arayışı.

Sivil toplum kuruluşlarının çabalarıyla Türkiye'nin de imzalaması istenen Birleşmiş Milletler Herkesin Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşme 2006'da kabul edildi ve 2010'da yürürlüğe girdi. Sözleşmeye imza veren 91 ülkenin 37'sinde, sözleşme ülkenin iç hukukuna uygun şekilde yasalaştı.[98] BM sözleşmesi, iki yeni hak tanımı getirdi. Birincisi kaybedilmeme hakkı, ikincisi de

---

95 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

96 Görüşme: Şırnak-C zre / 16.10.2012

97 Calve ro, P. "Torture n the heart of 'democrac es'", 2008. http://www.boell.org/downloads/Calve ro_torture_democracy.pdf

98 http://treat es.un.org/Pages/V ewDeta ls.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-16&chapter=4&lang=en

mağdurların gerçeği bilme hakkı. Böylece mağdur tanımı genişletilerek, sadece fiilden doğrudan etkilenen değil, geride kalan da mağdur olarak tanımlanmaya başlandı. Geride kalanın gerçeği bilme hakkından mahrum bırakılması bir hak ihlali; kişiyi içine çektiği durum ise sürekli bir gerçek arayışı. Geride kalanlar hem kaybedileni hem de gerçeği arıyor.

Türkiye'de yoğunluklu olarak 1990'lı yıllarda ve Kürt illerinde yaşanan zorla kaybetme olaylarının belgelenmesi, hukuki mücadelesine destek verilmesi ve konunun daha görünür olması için yaptığımız çalışmada, kayıp hikayelerini öğrenmenin pek çok yolu arasında öncelikli ve ağırlıklı olarak kayıp yakınlarıyla görüşmeleri kullanmamızın en temel sebebi de bu. Geride kalanlar bazı durumlarda olayın doğrudan tanıkları, bütün durumlarda ise kaybetmenin etkisini doğrudan yaşayan kişiler konumundalar. Tam da bu yüzden kayıp hikayesi bizim için sadece kaybedilme hikayesi değil, kaybedildikten sonra ne yaşandığının da hikayesi. Ve geride kalanların hayatlarına, yaşadıkları kaybın yol açtığı bitimsiz arayış damgasını vuruyor.

İlk günler: B r umut

Geride kalanların mağduriyeti aslında sadece gerçeği bilme haklarının ihlalinden kaynaklanmıyor, zorla kaybetme yöntemi sistematik bir devlet stratejisi olarak zaten geride kalanları, yani bir şekliyle tüm toplumu hedef alıyor. Bilinmezlik hissinin yarattığı korku, her an herkesin başına gelebilir tedirginliği ve özellikle kaybedilenin ölümle yaşam arasındaki çizgide olduğu daha çok hissedilen o ilk zamanların telaşı... Zorla kaybetmeyi diğer yasadışı ve keyfi infaz türlerinden ayıran en büyük fark da bu. Alpkaya'nın da belirttiği gibi kayıp yakınları, kaybın yaşadığı umudunu hiçbir zaman yitirmezler ve bu nedenle de en azından başlangıçta yanlış bir davranışın 'kayıp' kişinin ölümüyle sonuçlanacağı kaygısıyla olayın üzerine gidemezler.[99] Bir yandan da, kişinin yaşadığına dair inanç o günlerde daha baskın olduğu için başına bir şey gelmeden bulmak için ellerinden geleni yapmaya çalışırlar.

Özellikle Türkiye'de 'zorla kaybetme' terimindense 'gözaltında kayıp' teriminin yaygınlaşma nedeni de olan, gözaltına alma yetkisini kullanabilen devlet kurumlarının zorla kaybetmelerdeki belirgin rolü, bu ilk arayış döneminde muhatap alınan kurumları belirliyor. Ancak gözaltı yetkisini kullanan devlet kurumu olması açısından İstanbul'da karakolların kapısı aşındırılırken, Şırnak'ta jandarma komutanlıkları da kaybın akıbetinin soruşturulabileceği yerler. Ve Cizre'de kayıp yakınlarının anlattıkları, özellikle korucuların evlerinin bodrum katlarının birer gözaltı merkezi, sorgu odası olarak kullanıldığını gösteriyor. Savcılık da o ilk günlerde hukuk arayışının değil kaybın arayışının bir parçası.

"*İlk başlarda ben Nazım'ı kurtarabileceğimizi düşünüyordum o üç beş gün içerisinde, bırakırlar falan diye bir umudum vardı yani. Ama bir haftayı falan geçtikten sonra... Hukuki süreçten bir şey beklemiyoruz zaten, biz sadece belki bırakırlar diye uğraşıyorduk.*"[100]

Hukuk alanı siyasal alanın sınırlarında dolanırken, hiçbir zaman onun üstünde bağımsız bir yer teşkil etmiyor. Özellikle de bölgede yaşanan olağanüstü hal koşullarında hukuk aslında, yerini hukuksuzluğa bırakmıyor, kurumlarıyla varlığını devam ettiriyor ancak işleyişi askıya alınıyor.

"*Devlet dedi ki o zamanki savcı da onların arkadaşıydı. Hakim ve Bedran'ın arkadaşı olmasaydı, Allah korusun, bir mahallede biri kendini boğsa ben derim ki bizim mahallede biri kendini boğmuş. Savcı ve hakim gelip bakmaz mı, ifademi almaz mı, karakola gitmez miyim? Kanun bu değil mi, devlet bu değil mi? Demezler mi bu insan neden öldürdü kendini? Anne babasına sormaz mı? Binlerce defa bu insanı mahkemeye götürürler. Ama savcı bize sormadı bile, Bedran'ın, Cemal Yüzbaşı'nın arkadaşıydı, sormadı bize.*"[101]

99 Alpkaya, G. 1995:50.

100 Görüşme: İstanbul / 29.08.2012

101 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

Bunu söyleyen Hanım Candoruk; Süleyman Gasyak, Abdülaziz Gasyak ve Yahya Akman'la birlikte kaybedilen Ömer Candoruk'un eşi. Gözaltına alınan bu dört kişinin cesedini Süleyman Gasyak'ın eşi Leyla Gasyak, gömüldükleri yerden kendi elleriyle çıkarıyor. Olay yeri incelemesi için gelen savcı, öldürülenlerin kimlikleri belirlenmesine rağmen soruşturma için aileleri ifadeye bile çağırmıyor. Yukarıda alıntıladığımız gibi Leyla Gasyak'ın kocasından haber alamadığı günün hemen ertesinde savcıya gitmesi ile, kendi çabasıyla cesetleri ortaya çıkardıktan sonra failleri bulmak için savcılıktan beklenenler farklı.

"*Biliyorsun o dönemde JİTEM vardı ki insan veya hayvan fark etmiyordu onlar için. Kim kimi öldürse, kimse demiyordu 'böyle böyle oldu,' diye. Kim konuşsa, onun da kafasına mermileri doluşturur öldürürdü. Artık bilmiyorduk ne yapacağımızı, bekledik, sonrasında savcılığa gittik dedik 'şikayetimiz var, derdimiz var'. O ara savcı bize 'hadi evinize gidin,' dedi. Dedi, 'dünya komple böyle,' bir şey yapmamıza izin vermedi.*"[102]

Bölgede 1985 yılından itibaren uygulanmaya başlanan koruculuk sistemi, kayıp hikayelerinde hem neden hem de aktör olarak karşımıza çıkıyor. Kayıp vakalarında kaybedilen kişinin korucu olmayı kabul etmemiş olması sıkça dillendirilen bir nokta. Zaten tüm bu sistem, devletin Kürt illerinde kurmaya çalıştığı egemenliğin farklı veçheleri. 90'lı yıllarda bölgede gazetecilik yapan Vedat Yenerer'den aktaran Balta Paker'e göre, "Zaten köylerde herkesin birbirinden haberi var. Komşular hemen hemen her yerde akrabadır. Kardeş ya da akrabalarını ihbar etmiyorsa, destek veriyor diye algılanıyor. Özellikle korucu olmayı kabul etmiyorsa, PKK'ya sempati duyduğu düşünülüyor."[103] Bu anlamda koruculuk devleti desteklemek ve desteklememek tercihinin yapılması olarak algılanıyor. Hakkında bilgi toplamaya çalıştığımız zorla kaybetme vakalarının pek çoğunda, özellikle de belli bir nüfuzu olan, bir aşiretin ya da yerleşim biriminin ileri gelenlerinden olan kişilerin köy korucusu olmayı reddettikten sonra kaybedilmiş olması tesadüf olmasa gerek. Ancak tam da bu yerel ağlar, akrabalık ilişkileri ve en temel etken olan devlet kurumlarıyla ilişkinin mesafeli olması nedeniyle kayıp yakınları kendi dilini konuşan bir korucuya, derdini bile anlatmakta zorluk çektiği jandarma görevlisinden daha yakın hissedebiliyor. Ve kaybedilen kişiyi ararken, sadece onu aldığı düşünülen korucuya değil, devlet kurumlarıyla kendisinden daha eşit ilişki kurabileceğini düşündüğü, devletin yanında olduğunu teyit etmiş başka koruculara da yardım için gidiliyor.

Cizre özelinde Kamil Atak'ın, kayıp yakınlarının içine düştükleri bu sürekli arayışı farklı şekillerde kazanca dönüştürdüğünü de görüyoruz. Korucubaşı Kamil Atak, 27 Mart 1994'te yapılan seçimlerde Cizre Belediye Başkanı seçildi. 1994 yılı zorla kaybetmelerin en yoğun yaşandığı yıl. Pek çok görüşmede, Kamil Atak'ın belediye başkanlığı seçimleri öncesinde Cizrelilere oy karşılığı kayıplarını bulacağını söylemiş olduğunu da dinledik. Zira kaybetme stratejisi bunu uygulayana bilinmezin bilgisini haiz olma ayrıcalığı vererek zaten güçlü olan konumunu pekiştiriyor.

Kayıp yakınlarının bu arayışını maddi avantaja dönüştüren tek kişi Kamil Atak değil. Bilinmeze ulaşılabilecek bir kapı, bir aracı bulabileceğini söyleyenlerin ailelerden para istemesine çok sık rastlanıyor. Burada o kişinin tam olarak neye ulaşabileceğini bilmeden tüm kaynaklarını seferber ederek para ödeyen pek çok aile var. Bu 'kayıp ekonomisi'nin en uç noktası ise doğrudan olayın faili olan/olduğunu söyleyene ödenen paralar.

"*Beni ve kardeşimi birlikte alıp götürdüler. (...) İki kişi geldi oraya, silahlı ve sivillerdi. 'Nusaybin'deki mahkeme sizi istiyor, bizimle geleceksiniz,' dedi. 'Tamam,' dedik. Bindik arabaya ve Nusaybin'e gittik. (...) Nusaybin'e terminale yakın bir yere vardık, orada askeriye vardı bizi karakola götürdüler. Bana, 'bu aramızda kalacak sen gidip 100 milyon para getireceksin bize,' dediler. '100 milyon parayı getirdiğinde biz kardeşini bırakacağız'. 'Tamam,' dedik. Parayı vermeye gittiğimizde, (...) 'orada kalın gidip kardeşini*

102 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

103 Balta Paker, E., 2010:419.

getireceğiz,' demişler. 'Para da gitti, kardeş de gitti,' dedik. Parayı vermeyecektik. Gidiş o gidiş."[104]

Sonuç alınıp alınamamasından bağımsız bu ekonominin içine girebilme, kaybedilenin sınıfsal konumuyla doğrudan ilişkili elbette. Ve yine bu konumun getirdiği toplumsal ilişkiler de kaybı arayışın farklılaştığı noktalardan biri. Kimisi bu konumun sağladığı ağlar üzerinden pek çok kişiye ulaşabilirken, bir kısmı bu durumla tek başına baş etmek zorunda kalıyor. Yusuf Kalenderoğlu, Mehmet Dansık ve Ahmet Dansık'ın 1995 yılında Silopi'de kaybedilmesinin ardından Mehmet Dansık'ın daha önceki dönemde, Yusuf Kalenderoğlu'nun da o dönemde muhtarlık yaptığı Kavallı Köyü'nün neredeyse tümü Silopi İlçe Jandarma Bölük Komutanlığı'na kayıpları sormak için gidebiliyor. Bu ilişkilere sahip olunmadığı durumda, özellikle de geride kalan küçük çocuklarıyla birlikte evi geçindirmek zorunda olan bir kadınsa, bakmakla yükümlü olduğu çocukların sorumluluğu ve doğrudan müdahalesi aktif arayışın kendisini doğrudan engelleyen bir hal alabiliyor.

"*Çocuklarım 'anne' diyo, 'çıkmıcaz, bizi de öldürecekler'. Altı sene o çocuklar var ya, içerde kalırlardı, bi aşağı inip de çocuklarla oynasınlar. Ben diyom, 'bakkala gidicem ekmek alacam, anne, anne gitme anne seni de öldürecekler, kim bakacak bize'. Sabah kalkıyodum, kapının arkasında yastıklar doludur. 'Oğlum,' diyom 'bu ne yastıklardır?' Başındaki, altındaki yastıkları götürürdü kapının önüne koyarlardı, böyle diziverirlerdi. Başları yerde, 'oğlum niye yastıkları buraya koyuyon', 'anne,' diyo 'korkuyoz, bi de akşam gelseler, seni de alsalar bizi de öldürseler'. Sanki o yastıklar orda olunca gelemezler içeri."*[105]

"*Çocuklarım bırakmadılar ben gideyim, üçü bana sarılıp ağladılar. 'Anne gitme seni de götürürler,' dediler."*[106]

En başta söylediğimiz gibi zorla kaybetmenin esası zaten tam da bu korkuyu yaratmak; o bilinemeze bir gün herkesin düşebileceği korkusunu. Ve kaybolan birini aramanın kendisi bu ihtimali yükselten bir tehdit olarak sıkça kullanılıyor geride kalanlar üzerinde. Bunu en iyi Rıdvan Karakoç ile ilgili yaptığımız görüşmede kardeşi Hasan Karakoç özetledi: "Kayıpların mücadelesinde kaybı sahiplenmek bir nevi kayıp adayı olmak gibiydi."[107]

"*Şimdi üç dört sefer beyaz bi taksi, Reno, zaten plakaları belli değildi saatlikti yahut da, üç dört sefer çarşıda yani tamponi şöyle dizime vurarak 'senin de gününe az kaldı.' Ve bir gün şu sokakta gene beni sıkıştırdılar."*[108]

"*Bedran iki defa yolumu kesti. (...) Ortada polis yoktu. Millet ve geçen araçlar olmasaydı beni de götürüp öldürecekti. (...) Evet şikayetten vazgeçmemi söyledi. Ben de vazgeçmeyeceğimi söyledim."*[109]

Bu örnekler oldukça fazla, bu şekilde tehdit edilmiş olmak, hâlâ mücadelesine bir şekilde devam eden kayıp yakınları açısından bugünden bakınca etki etmemiş gibi görünebilir. Ancak özellikle Silopi ve Cizre'de anlatılara içkin bir korku olduğu da kesin. Tüm aktif arayış ya da bitmeyen pişmanlığıyla arayamayış aslında kaybedileni öldürülmeden kurtarabilmek için. Ve fakat bir ay içinde bu süreç bitiyor ve başka bir arayış başlıyor.

Umutların tükend ğ nokta: Var mı?

Berfo Kırbayır 105 yaşında, oğlu Cemil Kırbayır'ın kemikleri bulunamadan, ona verilen sözler yerine getirilemeden aramızdan ayrıldı. Sağlığı elverinceye kadar yaşadığı köyde evinin kapısını, Cemil geri gelecek diye hep açık bıraktı. 'Kemikleri arıyorum,' derken bitmeyen bu 'acaba yaşıyor olabilir mi?' hissi, bitmeyen arayışı kamçılayan bir

104 Görüşme: Şırnak-C zre / 12.10.2012

105 Görüşme: İstanbul / 25.07.2012

106 Görüşme: Şırnak-C zre / 02.09.2012

107 Görüşme: İstanbul / 06.10.2012

108 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

109 Görüşme: Şırnak-S lop / 14.10.2012

bilinemezlik ve kemiğin bulunamamasının ölümün kabullenilememesine olan etkisi aslında.

"*On yıl çocuklarım sordu babamız nerde? Acaba ne oldu? Bizim araba o zaman beyazdı, beş yıl ben burda beyaz araba görünce duruyordu, acaba arabadan çıksa dese, 'sen nereye gidiyorsun,' acaba bu olmasın. Beş yıl bizim o hayalle geçti, bizim zil çaldığı zaman biz korkuyorduk acaba kimse bize bi kötü haber vermesin. Burda öldürüldü, orda öldürüldü. Biz bekliyorduk, çok bekledik biz.*"[110]

"*Net olmadığı için rahat değiliz. Bak emin olun yani şimdi de halen de bazı arabalar geçiyo, arabalar fren yaptığı zaman diyorum onlar, belki odur, arabada bırakırlar giderler. Emin olun kaç sefer böyle yani senelerce, yani saat birde ikide, yani arabalar, panzerler, devlet arabaları kapımızda fren yaptığı zaman diyordum belki onlardır, demişlerdir benim yeğenimin evidir beni şuraya bırakın ben yukarı çıkacam. Yani halen hayallerde yaşıyorum.*"[111]

"*İlla İzmir'e gideceğim, falanca yerdeymiş haberini verdiler bulacağım falan diye, böyle herkesi de peşinden sürüklediği anlar oldu. Onun için annemi de hem bu işten biraz uzak tutup hem de daha fazla yıpranmaması için de biraz etrafında böyle bir koruma kalkanı oluşturduk. Ama öldüğüne inanmıyordu hâlâ. İşte telefon açıyor, her sessiz telefondan şey çıkartıyor. Telefonun ucundaydı, konuşmadı. Ben ona hep nasihatta bulundum, dön gel dedim, şöyle dedim, böyle dedim, diye. İşte sonra bana anlatır, geçen akşam yine aradı falan gibi.*"[112]

Üzerinden bunca zaman geçtikten sonra daha sık karşılaştığımızsa, kaybın bedeni bulunmamış olsa dahi öldüğünü kabullenme... Kabullenmek zorunda hissetme... Ama bu mücadelenin bittiği anlamına gelmiyor, arayış nesiller boyu aktarılarak devam ediyor. Kayıpların varsa çocukları hali hazırda arayış sürecinin önemli aktörleri. Bazıları hatırlamasa da dinledikleri hikayeler artık onların da hikayesi haline gelmiş. Bir de biz görüşme yaparken yanımızda olan çocuklar var, onlar da bu hikayenin esirgenmeden anlatıldığı, paylaşıldığı kişiler ve büyüdükleri hikaye korkuyla cesaretin iç içe olduğu bir hikaye. Onların devraldıklarına verdikleri anlamın ne olacağını ise şu an bilemiyoruz.

Kolekt f mücadele

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de kayıp yakınlarının mücadelesi sokağa da taşınmış bir mücadele. İnsan Hakları Derneği önce 1992 yılında zorla kaybetmeler üzerine bir kampanya düzenledi, bu Türkiye'de zorla kaybetmeler üzerine düzenlenen ilk kampanya olma özelliğini taşıyor. Üç yıl sonra, 1995 yılında İnsan Hakları Derneği, Türkiye İnsan Hakları Vakfı ile birlikte daha geniş bir kampanya organize etti.[113] Yine, insan hakları aktivistleri ve kaybedilenlerin yakınları, ilki 27 Mayıs 1995'te İstanbul Galatasaray Meydanı'nda gerçekleştirilen Cumartesi eylemleri ile Türkiye'de kayıplar sorununu gündemleştirerek daha duyulur ve bilinir olmasını sağladı. İstanbul'da Hasan Ocak'ın kaybedildikten 58 gün sonra cesedinin işkence görmüş bir şekilde kimsesizler mezarlığında bulunması; Hasan Ocak'ın bedeni aranırken Rıdvan Karakoç'un kaybedilmiş olduğunun anlaşılması; yine aynı dönemde Ayşenur Şimşek'in kaybedildiğine dikkat çekilmesi 50 civarında hak savunucusu ve kayıp yakınının biraraya gelerek arayışa girmesine neden oldu. Arjantin'de Plaza de Mayo anneleri örneğinden hareketle periyodik olarak tekrarlanan ve sessiz bir eylem kararıyla "gözaltında kayıplar bulunsun, sorumlular yargılansın," çağrısı yaptılar ve 27 Mayıs 1995'te Galatasaray Meydanı'nda toplanıp oturmaya başladılar. Bu 200. haftaya kadar her hafta tekrarlandı. Ancak özellikle de kaybetme stratejisinin uygulanmaya devam ettiği o dönemde bu gündemleştirme çokça bastırılmaya çalışıldı.

110 Görüşme: İstanbul / 10.08.2012

111 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

112 Görüşme: İstanbul / 25.06.2012

113 Öndül, H. "Zorla Kaybed lme", 2011. http:// hd.karda- zler.org/ ndex.php/makaleler-ma nmenu-125/2376-zorla-kaybed lme.html

Tüm bu baskılar sonucunda da kayıp yakınları "Bizim için her yer Galatasaray, kayıplarımızı aramaya devam edeceğiz," diyerek 13 Mart 1999 tarihinde Galatasaray eylemlerine ara verdi.[114] Ergenekon iddianamesinin hazırlandığı 2008 yılı sonrasında 31 Ocak 2009'da eylemler tekrar başladı. Soruşturma kapsamında zorla kaybetmelerden sorumlu kişilerin de yargılanıyor olması bu eylemleri zorunlu kıldı.

Yaptığımız ziyaretler sırasında yakından takip ettiğimiz Cizre'deki Cumartesi eylemlerinin başlamasında da 2009 yılında başlayan Temizöz ve Diğerleri davasının etkisi büyük oldu. Diyarbakır'daki davayı takip etmek için Cizre'den giden kayıp yakınları mahkeme salonlarında ilk eylemliliklerine başlamış oldular. 2011 yılında Temizöz ve Diğerleri davasını da takip eden bir grup avukatın ve insan hakları savunucusunun kayıp yakınlarıyla yaptığı toplantının sonunda 29 Ocak 2011'de Cizre'de ilk Cumartesi eylemi de gerçekleştirilmiş oldu.[115] Kayıp yakınları bugün İstanbul'da, Diyarbakır'da, Batman'da ve Cizre'de kaybedilen kişilerin fotoğraflarıyla her Cumartesi alanlara çıkıyor.

"*Belki benim en büyük, en büyük, o Galatasaray'ı bırakmamak, benim kendi kişisel fikrim ve görüşüm, en büyük, bunu, bizim sesimizi dünyaya duyurmak, bir daha kimse gözaltında kayıp olmasınlar. Yani kimseyi gözaltında kaybetmesinler. Benim kişisel şeyim birincisi odur, ikincisi de o fotoğrafları kaldırdığı zaman bunlara işkence yapan, bu kayıpları telle boğan, naylonla vücutlarını yakan kişiler belki bir gün vicdan azabı çeksin, şu kişiyi ben falan yere defnettirdim veya da şu kişinin faili benim. Belki vicdan azabı çekip gelip söylesinler, ortaya çıksın diye. Belki bir mezar taşı bize göstersinler, onun için Galatasaray benim için çok önemli. Orayı bırakmak istemiyorum.*"[116]

Hanım Tosun o fotoğrafı kaldırırken hâlâ birinin vicdanına seslenerek kocasını arıyor, biri çıkıp onun nerede olduğunu söyler mi diyor. Kayıp yakınlarının devam eden bu kolektif ve örgütlü mücadelesi hem onların kendilerine özel deneyimler yaşamadıklarını görmeleri açısından hem de bu arayış sürecindeki güçlenmeleri açısından önemli. Ancak İstanbul, Cizre ve Silopi'de yaptığımız görüşmeler Cumartesi eylemlerinin İstanbul'daki kayıp yakınları için anlamlarının daha farklı olduğunu gösteriyor. 69 kayıpla ilgili yaptığımız görüşmeden sadece yedisi İstanbul kaybı, İstanbul'da yaptığımız diğer altı görüşmede ise görüştüğümüz kişiler kayıp olayından sonra İstanbul'a göç etmiş. Şehre bu yabancılık ve İstanbul'un maddi koşullarının hayatlarında yarattığı zorluklar nedeniyle Galatasaray meydanı onların kendileri gibi insanları bulduğu bir alan.

"*Şimdi de biz orda teselli oluyor yani, biz biliyoruz, herkes bizim gibidir orda. Bizim mezarımız yoktur, biz orda birbirimizle buluşalım görüşelim yani, derdimiz birdir. Oraya gittiğim zaman doğru söyliyim kendimi iyi hissediyorum. Teselli oluyorum, onlar da benim gibidir çünkü onlarla derdimiz aynıdır. Mecbur, kapımız yok ki nere gidelim. Biz nere gitti, devlet bizim yüzümüze kapı kapattı.*"[117]

Cizre'de kayıp yakınlarının 100 haftayı aşkındır devam eden eylemleri İstanbul'dakinin aksine sivil toplum kuruluşları, insan hakları savunucuları ve avukatlardan pek de destek almadan sadece kayıp yakınlarının kendi kararlılıklarıyla devam ediyor. Yüzlerini karakola dönerek Cizre Lisesi'nin önünde ağırlıklı olarak kadınlardan oluşan bir grup olarak toplanıyorlar. Cizre'de toplananlar sadece kayıp yakınları değil, ki bölgede bu ayrımı yapmak, yaşayana bunu anlatmak o kadar da kolay değil. Hepsinin faili belli, hiçbiri artık yok onlar için. Oradaki his İstanbul'daki gibi kendiyle benzer şeyleri yaşamış insanlarla olmanın güçlendirici etkisi değil, zira her evde ayrı bir hikaye var. Ancak Cizre'deki bu 'hikaye kalabalığının' kabulleniş getirmediği ve

114 Mas de Ocak le söyleş . http://www.s ddeth kayeler .com/portfol o/her-kay p-yak n -sevd g n n-son-sozunu-b lmek- ster/

115 Veysel Vesek le söyleş -haber. http://hak katadalethaf za.org/duyuru.aspx?NewsId=118&LngId=1

116 Görüşme: İstanbul / 25.08.2012

117 Görüşme: İstanbul / 10.08.2012

burada anlatmaya çalıştığımız arayışın sınırlarını zorlayan bir mücadelenin mecburi görüldüğü de açık.

"*İnsanlarımızı sormaya mecburuz öyle değil mi kardeşim. Bugün bu insanları istiyoruz, biz haklıyız, şimdi biz ne yapsak biz haklıyız. Bugün cumartesileri bize nereye gidip fotoğrafları taşıyın derlerse oraya gideceğiz. Silopi'ye gittik orada fotoğrafları taşıdık, üç defa da Diyarbakır'da taşıdık. (...) Çünkü ben eşimin peşindeyim, kimseye bir haksızlık yapmadım. Ben eşimi arıyorum. Onun arkasından gitmeye mecburum.*"[118]

3) Adalet

Kaybedilenlerin yakınları açısından, kayıplar sonrası tarih adalet arayışı bakımından 2007 sonrası ve öncesi olarak ikiye ayrılabilir. 2007 öncesinde sonuca ulaşabilen hemen hiçbir dava yok, oysa 2007 sonrası özellikle Ergenekon soruşturması kapsamında 90'lı yıllarda yaşananlar yeniden gündeme geldi. 2008'de bölgede çok yakından tanınan Veli Küçük'ün tutuklanmasıyla birlikte, soruşturmanın "Fırat'ın öte yakasına genişletilmesi" talebi gündeme geldi ve Ergenekon davası, özellikle ilk döneminde bölgede ciddi bir heyecan yarattı. 2009 yılının Mart ayında Şırnak Barosu'nun başvurusuyla, Sinan tesisleri ve BOTAŞ kuyularında kazılar yapıldı ve kemikler bulundu.[119] Şırnak Barosu bu dönemde 120 şikayetçiden dilekçe topladı ve kaybedilenler ile faili meçhullerin dosyalarını başlatmak, şikayet edilerek dosyası açılmış ama hiçbir sonuç alınamamış dosyaları da canlandırmak için girişimlerde bulundu.

Ergenekon ve Balyoz soruşturması

Ergenekon davası başlayınca kayıp yakınları da girişimlerde bulundu. Haziran 1994'te zorla kaybedilen Mursal Zeyrek'in ağabeyi İslam Zeyrek, kardeşi kaybedilmeden önce onu üç kere gözaltına alan Serdar Öztürk'ün Ergenekon dosyasından tutuklu olarak yargılandığını öğrendi. İslam Zeyrek yaptığımız görüşmede Ergenekon ilişkilerini şöyle tarif ediyor:

"*Serdar Öztürk bu ölüm dosyasını hazırlamış Habur Sınır Jandarma Bölük Komutanı Kenan Topçu'ya verilmiş, 'lazım olduğu zaman sen bu adamı bana teslim edeceksin,' diye. O manaya geliyor galiba öyledir, ben onu düşünüyorum (...) Çünkü Serdar Öztürk dosyayı hazırlamış, Habur Sınır Jandarma Bölük Komutanı Kenan Topçu (...) birbirine bağlıymış bu insanlar. Serdar Öztürk mesela birkaç yıl bu memlekette görev yapmış, bu adam hiçbir birliğine bağlı kimse bilmiyordu. Neyle alakalıydı, bu adam bizim bildiğimize, araştırdığımıza göre bildiğimize kadar bu adam Kürtleri öldüren ihalesi kazanan savaş annesi Tansu Çiller'in kahramanıymış, iyi çocuklarıymış bu. Gerçekten bu, bunun birliği belli değilmiş, bunun rütbesi belli değilmiş. Üsteğmen olarak buralardan millete kendini göstererek veya Eren Bölük Komutanı olarak bu millete kendini göstererek ama bu adam Ergenekon imiş, bu memleketin düşmanı imiş.*"[120]

İslam Zeyrek, Serdar Öztürk'ün Ergenekon dosyası kapsamında tutuklandığını öğrenir öğrenmez Şırnak Barosu'nun desteğiyle Silopi Cumhuriyet Savcılığı'na davaya müdahil olmak için dilekçe veriyor. Bir cevap alamıyor. Keza gerçek adının Cındi Saluci olduğu söylenen ama ismi Koçer Saluci olarak geçen ve Silopi JİTEM timinin üyesi olduğu bilinen Koçer Saluci'nin Ergenekon dosyası kapsamında gözaltına alınması da önce sevinç yaratır. Fakat sonrasında Saluci serbest bırakılır, şu anda hâlâ Silopi'de yaşamaktadır.[121] Dolayısıyla ilk çıkışıyla büyük bir heyecan yaratan Ergenekon davası, Şırnak'ta işlenen suçların da yargılandığı bir davaya dönüşmez, bu nedenle de ilk günlerin coşkusu görüşmeleri yaptığımız sırada artık devam etmiyordu. Ancak eklemek gerekir ki buna rağmen kayıp yakınları hem Ergenekon hem de Balyoz davalarını, özellikle de Cemal

118 Görüşme: Şırnak-C zre / 02.09.2012

119 "S lop BOTAŞ Kazısında Kem kler ve Bezler Bulundu", *Bianet*, 10 Mart 2009, http://b anet.org/b anet/b anet/113040-s lop -botas-kaz s nda-kem kler-ve-bezler-bulundu

120 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

121 Görüşme: Şırnak-S lop / 02.12.2012

Temizöz, Veli Küçük başta olmak üzere Şırnak'ta görev yapmış JİTEM unsurlarının bu davalardaki durumunu ve aldıkları cezaları, çok yakından izliyor ve davaları takip ediyor.

Cemal Tem zöz ve D ğerler dosyası

2009'un bir diğer önemli gelişmesi ise Cemal Temizöz ve Diğerleri dosyasının bir davaya dönüşmesi ve özellikle Cizre kayıplarının büyük bir bölümünün faillerinin yargılanmaya başlaması. Davanın 8 sanığı var: Cemal Temizöz, Kamil Atak, Temer Atak, Adem Yakın, Fırat Altın (Abdülhakim Güven), Hıdır Altuğ, Kukel Atak ve Temizöz'ün Cizre'de görev yaptığı sırada oluşturduğu öne sürülen sorgu ekibinde yer aldığı gerekçesiyle hakkında dava açılan ve bu davanın Ağustos 2012 tarihinde Temizöz ve Diğerleri dosyasıyla birleştirilmesine karar verilen Burhanettin Kıyak. Ocak 2014 itibariyle, bu sanıklardan Cemal Temizöz, Burhanettin Kıyak ve Adem Yakın tutuklu olarak yargılanıyor. Temizöz ve Diğerleri dosyasında ismi geçen kayıplardan 7'sinin ailesiyle görüştük; bu kayıplar Abdullah Efelti, İhsan Arslan, İzzet Padır, Abdullah Özdemir, Süleyman Gasyak, Ömer Candoruk ve Mehmet Acar idi. Ailelerin tamamı Temizöz ve Diğerleri dosyasının duruşmalarını düzenli olarak takip ediyor. Sadece dosyada ismi geçen kayıpların aileleri değil, diğer kayıp yakınları da duruşmaları takip ediyor. Duruşmalar, Diyarbakır 6. Ağır Ceza Mahkemesi'nde görülüyor; bu ailelerin hepsinin her duruşma için Cizre'den Diyarbakır'a gitmesi anlamına geliyor. Aileler, çok zor koşullarda da olsa bu takibi yapıyor, duruşmaları kaçırmadan izliyor. Şırnak'ın sadece zorla kaybedilenlerinin değil, infaz edilenlerinin yakınları da mümkün olduğunca duruşmaları takip etmeye çalışıyor.

Temizöz ve Diğerleri duruşmaları aslında Türkiye'de hukukun işlemesiyle ve hukuk sosyolojisiyle ilgili çok şey söylüyor. Duruşmaları ilk başta 2011 yılında TESEV'in, Temizöz ve Diğerleri dosyasının sivil toplum örgütlerinin ortak katılımıyla izlenmesi için oluşturduğu projesinin daveti sonucu izleme fırsatı bulduk; sonrasında Hakikat Adalet Hafıza Merkezi olarak duruşmalara mutlaka katılmaya çalıştık. Duruşmalar, failler, faillerin akrabaları, kayıp yakınları ve onların akrabaları ve tüm bu grupların birbirleriyle ilişkilerini göstermesi bakımından da çok önemli. Her duruşmaya, tıpkı kayıp yakınları gibi, Kamil Atak'ın yakınları ve aşiretinin üyeleri de Atak'a destek olmak üzere geliyor. Kamil Atak'ın adamları ve bizzat kendisi savunmalarında hem kayıp yakınlarını hem de müdahil vekili olarak davayı takip eden avukatları sık sık tehdit ediyor. İfade veren müştekilerin Keçan aşiretinden olduğunu ve Keçan ile Tayan aşireti arasındaki husumet nedeniyle kendisine iftira attıklarını söylüyor; mahkeme heyetinin müştekilerin rahat rahat konuşmalarına izin vermesini protesto ediyor. "Avukatların arasında Keçan aşiretinden biri var, onu bulutların arasına da girse bulup çıkarıp tokatlayacağım," diyerek avukatları da tehdit etmeyi sürdürüyor. Duruşmalardaki atmosferi ve özellikle avukatlara yönelik tehditleri aktardığından ve duruşmaların sağlıklı devam etmesi için bütünlüklü önerileri içerdiğinden, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün (*Human Rights Watch*) 2012'de yayımladığı *Adalet Vakti* raporu bu konuda önemli bir veri niteliğinde.[122] Kamil Atak'ın savunmasının tamamı kendisinin devletle birlikte PKK güçlerine karşı savaştığı, bu yüzden burada yargılanamayacağı tezine dayanıyor. Büyük bir kızgınlıkla, özellikle çatışmanın şiddetli olduğu 2012 senesinde, kendisi mahkemede yargılanırken adamlarının devlet adına PKK güçleriyle savaştığını ve bunun müthiş bir haksızlık olduğunu anlatıyor. Özellikle itirafçılarla birlikte çete oluşturma suçlamasının kendisi gibi bir 'feodal' için çok büyük bir zulüm olduğunu söylüyor. Temizöz'ün savunmasının ana eksenini ise devleti savunduğu ve bu savunmayı yaparken devletin bilgisi dışında hiçbir iş yapmadığı söylemi oluşturuyor. Cemal Temizöz'e göre şu anda yargılanıyor olmasının tek sebebi, Fethullah Gülen cemaatiyle karşı karşıya gelmiş olması. Tıpkı Kamil Atak gibi o da kendisine büyük bir haksızlık yapıldığını iddia ediyor.

122 Human R ghts Watch, *Adalet Vakti*, 2012, İstanbul. Raporun tam metn ç n bkz. http://www.hrw.org/s tes/default/f les/reports/turkey0912tuwebwcover.pdf

Kayıp yakınlarıysa bütün duruşmaları sessizce ama "içlerinden beddua ederek,"[123] izliyorlar. Müdahil vekillerinin anlattığına göre, Kamil Atak'ı desteklemek için gelenlerin bir kısmı aslında Atak'ı desteklediği için değil, sadece aynı aileye ya da aşirete mensup oldukları için ve arada sırada gelerek görünmeleri gerektiği için geliyor. Hatta Kamil Atak'ı desteklemek için gelenlerin bir kısmı kayıp yakınlarına gizlice onları desteklediklerini söylüyor, gelmeye devam etmelerini, haklarını aramaktan vazgeçmemelerini diliyor.

Kayıp yakınları, hem dosyaya dahil olan ve dahil olmak için bekleyen kayıpların faillerinin yargılanması bakımından hem de tüm Şırnak kayıpları için sembolik önemi bakımından Cemal Temizöz ve Diğerleri davasının duruşmalarında mutlaka bulunuyor. Davadan ne beklediklerini sorduğumuzda, 22 Şubat 1995 yılında Silopi'de kaybedilen Yusuf Kalenderoğlu'nun oğlu Şahin Kalenderoğlu şöyle anlatıyor:

"*Valla biz şimdi istiyoruz, umuyoruz da yani herkesin beklentisi odur. Yani biz Cemal Temizöz onların daha dışarıda kalması, sağ kalması, ne kadar insanlara acı verdiği için, yani bu devlet, eğer devlet adaletli olsa, bırakmaması gerekiyor. Yani adaletin önünde hesap vermesi gerekiyor. İnşallah öyle olacak. Umudumuz odur.*"[124]

Kalenderoğlu'nun, faillerin adalet önünde hesap vermeleri ve işledikleri suçlar nedeniyle cezalarını almaları talebi, tüm kayıp yakınlarının ortak talebi. Ancak bunun olacağına dair ne kadar umutları olduğu bambaşka bir mesele. Görüşme yaptığımız kayıp yakınlarının neredeyse tamamı, bu yargılamalardan adalete uygun bir sonuç çıkacağı konusunda neredeyse umutsuzdu. Davanın sanıklarının tutuksuz yargılanması bu güvensizlik hissini güçlendiriyor; 21 Aralık 2012 tarihli duruşmada Kamil Atak'ın tutuksuz yargılanmak üzere salıverilmesi bu güvensizliği daha da güçlendirdi. Kamil Atak'ın tutuksuz yargılanmasının davanın güvenilirliğine ciddi gölge düşürdüğünü müdahil avukatları vurguladı.[125] Kamil Atak ve diğer korucular, Atak'ın tahliye edildiği gece havaya ateş açarak Cizre'de sevinç gösterileriyle tahliyeyi kutladı.[126]

Mes yan k b r adalet anlayışı

Kayıp yakınlarının adalet anlayışının ufku, Temizöz ve Diğerleri dosyasının seyri veya mevcut herhangi bir yargılanmayla sınırlı değil aslında. Bu dosyaların tamamını, başta Temizöz ve Diğerleri ile Ergenekon ve Balyoz da dahil olmak üzere, çok büyük bir dikkatle takip ediyorlar ama onların adalet, hak, hukuk veya daha geniş bir bağlamda adaletin tecellisiyle kastettikleri şey biraz daha farklı. Görüşme yaptığımız kayıp yakınlarının neredeyse hepsi faillerin yargılanmasını ve adaletin sağlanmasını talep ettiklerini söyledi ama yine neredeyse tamamı adaletin sağlanmasının ya imkansız ya da çok zor olduğunu düşündüklerini ifade etti. Ömer Mubariz'in kardeşi Kemal Mubariz, 2 Ocak 1994 yılında Nusaybin yolundaki askeri karakolda gözaltına alınarak kaybedildi. Ömer Mubariz ve Kemal Mubariz, Nusaybin yolundaki Turgutlu Jandarma Karakolu'nda kimliklerini göstererek "biz gizli istihbarattanız," diyen askeri görevlilerce birlikte gözaltına alındı. Ömer Mubariz bırakıldı ve kardeşinin de bırakılması için 100 milyon lira para vermeleri gerektiği aynı kişilerce kendisine söylendi. Diğer kardeşiyle birlikte Nusaybin terminaline giderek parayı veren Ömer Mubariz, o günden sonra ne parayı verdiği kişileri bir daha gördü ne de kardeşinden bir haber aldı. Mubariz, adalet anlamında ne beklediğini şu sözlerle anlatıyor:

"*İsteğim budur; faili meçhuller ortaya çıksın. Adalet yerini bulsun. Zaten devletin adaleti yok ki, tilkinin adaletidir devletin adaleti, tavukları tilkiye teslim edersen ne yapar o? Yeter ki kemiklerimiz olduğunu bilelim, kemiklerimiz nerede, nasıl*

123 Duruşma sırasında b r kayıp yakınının beyanı, 22.06.2012

124 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

125 "Aktar'dan Kam l Atak Tahl yes ne Tepk ", *Yüksekova Haber*, 24 Aralık 2012 http://www.yuksekovahaber.com/haber/aktardan-kam l-atak-tahl yes ne-tepk -90857.htm

126 "Esk korucubaşı Kam l Atak tahl ye ed ld ", *CNNTurk*, 22 Aralık 2012, http://www.cnnturk.com/2012/turk ye/12/22/esk . korucubas .kam l.atak.tahl ye.ed ld /689686.0/ ndex.html

olmuş onu bilelim. O bizim için iyi olur. Başka da beklentimiz yok."[127]

Aşağıda *Mezarsızlık* bölümünde çok daha ayrıntılı bir şekilde ifade edileceği gibi, adalet arayışı devletin sorumluları yargıladığı ve adaletin bu anlamda tesis edildiği bir süreçten çok, kaybedilenin kemiklerinin bulunmasıyla kendisini ifade ediyor. Adalet, hiçbir suçu olmayan evlatlarının, oğullarının, eşlerinin, amcalarının, yeğenlerinin bedenlerinin bulunduğu bir süreç öncelikle; sonra da "kaybetme suçu"nu işlemiş olanların suçun bedelini ödedikleri bir süreç. Neredeyse tüm kayıp yakınlarına göre eğer adalet varsa, Temizöz ve Diğerleri davasının suçlularının tutuksuz yargılanmak şöyle dursun, müebbet hapis cezası almaları gerekiyor. 90'lı yılların Şırnak'ını ve kayıplarının hikayesini anlatırken muazzam güçlü bir korku ortamından söz eden kayıp yakınları, Temizöz ve Diğerleri davasının sanıkları tutuklandıktan sonra biraz rahatladıklarının altını çiziyor. Dolayısıyla en önemli talepleri, sanıkların tutuklu yargılanmaları ve işledikleri korkunç suçlar nedeniyle hayatları boyunca cezaevinde kalmaları.

"*Biz, onlardan davacıyız, bırakırlarsa kabul etmeyiz, bu davadan vazgeçmeyeceğiz. Eğer Türk devleti, adalet, kanun diyorsa, onları salıvermesin. Salıverirlerse zaten bu adalet olmaz. Adaletleri yok. Ben savcıya bu çağrıda bulunuyorum (...) Çünkü suçsuz yere öldürdüler. Hatası olmayanlara o kadar ceza veriyorlar, neden eşimi götürdüler, öldürdüler, toprağa gömdüler. Hâlâ cenazesini bulamayan insanlar var (...) Şimdi devletin elindeler, devlet biliyor, onlara ceza gelmiş ama devlet onları cezalandırmıyor. Üç yıl oldu biz gidip geliyoruz, Diyarbakır savcısının bunu sonlandırması gerekiyor artık. (...) Türk Devleti yakalamadan, biz onların üzerine ifade veremezdik. Cesaret edemiyorduk. 'Gelip bizi öldürürler,' diyorduk. Vallahi şimdi bıraksalar, gelip bizi öldürürler (...) Allah'tan onu umuyoruz, umuyoruz ki bırakılmasınlar. Adaletse eğer, ama devletin keyfine kalmış, keyifle olmaz bu. Bu kadar insan mahkemelere gidiyor, vallahi midem ağrıyor yirmi gün kalmış mahkemeye, ben ağrı nöbetleri geçiriyorum. Sersemliyorum, midem bulanıyor, halsiz düşüyorum. Bedran ve Hakim'in bunu yapmaya ne hakkı vardı? Cemal Yüzbaşı, devletin, adaletin ve kanunun adamıydı. Lojmanlardan sorumluydu, adaletin başındaydı. Kim haklıydı, kim haksızdı (...) Eşim gitti, hâlâ ehliyeti, kimliği, eşyaları Cemal Yüzbaşı'nın elindedir. Nerede olduğunu biliyorlar. Taksimizi de aldılar, Bedran, Hakim ve Cemal Yüzbaşı arkadaştılar, parasını yediler. Devlet bunlara, 'bu nedir,' diye sormadı mı? O zaman Cemal'in elindeydi. O yapıyordu. Güneydoğu'da yapılan her şey Cemal Yüzbaşı'nın elindeydi. Silopi olsun, sınır kapısı olsun, PKK'ye karşı olsun, bütün işlerin kontrolü onun elindeydi."*[128]

Bizzat devlet görevlilerince işlenen suçların aynı devletin görevlilerince yargılanmasının neredeyse imkansız olduğuna inanıyor kayıp yakınları; bunun en somut örneği de zamanında devlet görevlileri tüm bu suçları işlerken kimsenin onları durdurmaya kalkmamış olması. Ama bu imkansızlığa varan zorluğa rağmen, bütün kayıp yakınları faillerin peşinde olduklarını, iki ellerinin faillerin yakasında olduğunu, hayatlarının son anına kadar, son nefeslerini verene kadar onların yakasını bırakmayacaklarını söylüyor.

"*Vallahi Bedran, Hakim ve (...) Cemal Yüzbaşı'nın şebekeleri çoktu. Köpekleri çoktu. Arkadaşsız değillerdi. Eşlerimizi aldılar, suçsuz bir sürü insanı öldürdüler. He vallahi, elleriyle öldürdüler. Sağ olduğumuz sürece, kanımızın son damlasına kadar Bedran ve Hakim'in üzerine ifade vereceğiz."*[129]

Bu son nefese kadar peşinden koşulan adalet anlayışı devletin sağlamasını bekledikleri adalet anlayışından daha farklı, onu aşan çok daha geniş bir adalet anlayışına benziyor. İnsana neredeyse mahşeri, mesihçi bir adalet algısı; masum ve iyi olanın hakkının mutlak biçimde teslim edildiği ve

127 Görüşme: Şırnak-C zre / 12.10.2012

128 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

129 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

suçluların gerçek anlamda cezalandırıldığı bir an çağrışımı yapıyor. Bu an, mevcut devlet yapısının sağlayabileceği adaletten çok Benjamin'in mesihçi adalet dediği ve kıyamet gününü andıran bir altüst oluş yaratarak haklı ile haksızın devrimci bir apokalips içinde birbirinden ayırt edildiği ana benziyor.[130] Son nefesine kadar adalet arayanlar ve mesiyanik adalete inananlar olarak kayıp yakınları bu mücadeleyi aynı zamanda çocuklarına, sonraki kuşaklara bırakacaklarını söylüyor ve ekliyor: "Ahirette de davacıyız. Allah'ın huzurunda davacıyız, Allah'ın gözünde de biz bunların hakkından davacıyız."[131]

4) Vatandaşlık

Kayıp yakınları, görüşmelerde birçok kez zorla kaybetme ile vatandaşlık hakları arasındaki çelişkiyi vurguladı. Devlet güçlerinin devletin kendi vatandaşlarına zarar vermesinin, hele zorla kaybetme suçunu işleyerek zarar vermesinin ne kadar kabul edilemez bir durum olduğunu anlattı. Zorla kaybetmeyi OHAL bölgesinde yaşayan yurttaşlar olarak kendilerinin eşit vatandaşlık hakkının bir ihlali olarak gördüklerini söylediler. Leyla Gasyak bu durumu şöyle ifade etti:

"*Vallaha neden öldürüyorlardı, benim evimle jandarma arasında 100 adım var, işte çocuklarım ve işte benim kimliğim. İşte ben de vatandaştım. Ben çalışıp çabalıyordum, kocam da ticaret yapıyordu, normalde hiçbir suçu yoktu; acaba neden öldürdüler? Ben de size soruyorum. Neden öldürdüler? Demek ki para için, aldılar demek, neyin kefaretiydi biz bilmiyoruz.*"[132]

Kimileri ise zorla kaybetme suçunu işleyenlerin vatandaş olarak kabul edilemeyeceğini, bunun "ayıp olacağını" söyledi.[133] Bu kişiler vatandaş olarak kabul edilmelerine imkan vermeyen bir suç işlemiş durumda, o nedenle vatandaş olarak görülmemeli, öyle kabul edilmemeli. Hanım Candoruk gibi kimi kayıp yakınları ise, kaybedilenlerin vatandaş oldukları noktasına dikkat çekiyor. Hanım Candoruk, kaybedilenleri "buranın insanı ve vatandaşı" olarak tanımladı.

"*Buranın vatandaşıdırlar. Savcıya da söyledim bunu. Beni vatandaşlıktan düşürebilir mi? 'Ben de buranın vatandaşıyım,' dedim. 'Bu insanlar senin eşini öldürmediler,' diyebilir, 'senin eşin değil,' der zannettim. 'Eşim değil mi,' dedim. Al işte nüfus kaydım. Biz onlara iftira atmıyoruz. Her birimizin altı yedi çocuğu var. Leyla'nın beş, benim altı çocuğum var. (...) Hepsi buranın vatandaşıydı örneğin. Buranın insanlarıydı. Devletin elindedirler, kötü insanlar değildi. Ne bir kötülük, ne bir hırsızlık, devlet bizden iyi biliyor bunları.*"[134]

Eş t vatandaşlık hakları

Vatandaşlık tartışması dünya çapında son otuz yıldır etnik gruplar, azınlıklar, kadınların yurttaşlık hakları gibi temel tartışmalar çerçevesinde yeniden ele alınıyor. Azınlık hakları ya da cinsiyet kimliği veya cinsel yöneliminden dolayı ayrımcılığa uğrayanların vatandaşlık hakları gibi meseleler, bazen çokkültürlülük tartışmalarıyla iç içe geçerek ve "çokkültürlü anayasal vatandaşlık" olgusuyla birlikte tartışılıyor. "Eşit vatandaşlık hakları/talepleri" olarak isimlendirebileceğimiz ve LGBTİ bireylerden göçmenlere farklı grupların vatandaş olmaktan kaynaklanan ancak modern devlet eliyle gasp edilen haklarının gerçek anlamda kullanımının önünün açılması meselesi de bu tartışmaların bir parçası. Bireylerin çok farklı siyasal ve toplumsal gruplara aidiyet hissedebileceği, dolayısıyla aslında vatandaşlığın farklı ve çoğul düzeylerinden, hatta farklı ve çoğul kamusal alanlardan söz etmek gerektiği de ileri sürülen görüşler arasında. Bu tartışmalar aynı zamanda hak öznelerinin haklarını kullanması, kozmopolitanlık ve çeşitlilik içeren bir sivil toplum alanı ve ulus-devlet denilen bir kulübe üyelik değil bir haklar dizisi olarak

130 Salzan , C. "V olence as Pure Prax s: Benjam n and Sorel on Str ke, Mythy and Eth cs", 2008:23.

131 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

132 Görüşme: Şırnak-C zre / 16.10.2012

133 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

134 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

vatandaşlık temaları etrafında şekillendi.[135]

Türkiye'de de bu tartışmalar, özellikle Kürt meselesinde hem akademik olarak hem de siyaseten karşılığını buldu; vatandaşlığı etnik tanımlardan arındırarak tanımlamak ve bunu anayasal düzeyde yapmak hem önemli akademik tartışmalar yarattı hem de Kürt hareketinin en önemli taleplerinden biri oldu.[136] Yaptığımız görüşmelerde vatandaşlık kavramının, görüşmecilerin anlatılarında, özellikle kendilerine yapılan hak ihlalini ve devlet eliyle işlenen suçun kabul edilemezliğini ileri sürdüklerinde ortaya çıktığını gördük.

Bu kabul edilemezlik, kaybedilenlerin yakınlarının, kendilerinin de vatandaş olduğunu, bu devletin vatandaşı olarak yaşadıklarını vurgulamalarıyla tezahür ediyor. Kayıp yakınları, devletin kendi vatandaşlarını kaybetmesinin hukuk dışılığının ve kabul edilemezliğinin altını çiziyor, bir yandan da anlatılarını dinleyenleri bu kabul edilemezliği onaylamaya ve tanımaya çağırıyor. Ayrıca yaşadıkları mekanda uygulanan sistematik insan hakkı ihlallerine itiraz ederken de yine Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı oldukları gerçeğini hatırlatarak bu pratiklere karşı çıkıyorlar. Vatandaşlık vurgusu böylece ikili bir işlev görüyor: Bir yandan Şırnaklı kaybedilenlerin ve yakınlarının bu devletin vatandaşı olarak diğer tüm vatandaşlarla eşit haklara sahip olması ve bu hakların gasp edilmesi, öte yandan devletin kendi vatandaşını kendi koyduğu hukuk normlarına aykırı olarak kaybetmesinin kabul edilemezliği. Ve aynı zamanda devleti de sorunsallaştıran çok önemli bir soru soruyorlar: Onların öldürülmesi neyin kefaretiydi?

"*Evet, şimdiye kadar daha bizim köyde okul yapmamışlar. Yani sanki köyümüz Türkiye vatandaşı değil gibiydi, insanımız vatandaş değil. Sanki Türkiye'ye bağlı değil. Vallahi farklı bir şeydi bizim köy.*"[137]

"*Ben kaymakam beyin yanına çıktım dedim, 'işte babam kayıptır, biz JİTEM'den korkuyoruz, dün siyah taksi beyaz taksi aramalara başlamıştı, arama noktalarında idiler. Bundan şüphe ediyoruz çünkü bunlar vatandaşları kaçırıyorlar.*"[138]

"*Yani birinci derecede sorumlu olanlar başbakan ve cumhurbaşkanıdır. Yani çünkü başbakandır ve bir devlet yönetiyor, her şey onun elinin altındadır. Mesela her gün bu insanların onu, faili meçhule kurban gidiyor, kayboluyor. İnsan sormaz mı nerede bunlar diye? Bu insanlar Türkiye vatandaşı, sormuyorlar mı ne oldu diye?*"[139]

Vatandaşlık ve adalet n tes s

Sait Fındık, tabura istedikleri kızarmış hindiyi götürmek için evden çıkan ve sonra taburdan hiç çıkmayan, zorla kaybedilen iki aile bireyinin, ağabeyi Mehmet Fındık ve kardeşi Ömer Fındık'ın kaybedilmesinde en önemli nedenin köy olarak korucu olmayı, "ellerine silah almayı" kabul etmemeleri olduğuna inanıyor. Onları koruculuğa zorlayan Şırnak Tugay Komutanı'nın onlara sürekli ya PKK tarafında ya da devlet tarafında olmak zorunda olduklarını ve birinden birini seçmeye mecbur olduklarını "iki karpuz bir elle tutulmaz" diyerek anlattığını söylüyor. Komutana göre herkes tarafını belirlemek zorunda. Sait Fındık, komutanın tavrına da kendilerinin vatandaş haklarına vurgu yaparak itiraz ediyor. Fındık'a göre köy halkı normal vatandaş olduğu için korucu olmayı kabul etmek, devleti korumayı kabul etmek zorunda değil. Dolayısıyla sadece zorla kaybetme değil, koruculuğa zorlama, kötü muamele ve işkence gibi diğer hukuk dışı uygulamalar ve insan hakkı ihlallerinde de vatandaşlık vurgusu öne çıkıyor.

135 Bu konuda daha etraflı b r tartışma ç n bkz. *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara,* der. Ayşe Kadıoğlu, Met s Yayınları, İstanbul, 2008; Nancy Fraser, "Reth nk ng the publ c sphere: A contr but on to the cr t que of actually ex st ng democracy", *Habermas and the Public Sphere*, der. C. Calhoun, MIT Press, Cambr dge, 1992; N ra Yuval-Dav s, "The c t zensh p debate: Women, ethn c processes and the state", *Feminist Review*, No: 39, 1991.

136 Kadıoğlu, A. "Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türk ye Örneğ ", 2008:44-52.

137 Görüşme: Şırnak-İd l / 01.12.2012

138 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

139 Görüşme: Şırnak-S lop / 02.12.2012

"Kesinlikle işte bu JİTEM'le alakalıydı, JİTEM'le alakalıydı. Sürekli insanlar, tanıdıklarımız, akrabalarımız hani sevdiklerimiz insanlar etrafımızda böyle birer birer gidiyorlardı. Yeğenim dayılarım ordan, öbür taraftan amcam oğlu, enişte mız, ordan kaybedildi burdan kaybedildi. Öbür taraftan sevdiğimiz insan Cizre'den gidiyordu. Böyle kendi çevremizden bakıyorsun kimi seviyorsak, bakıyoruz birer birer ortadan kayboluyorlardı. Biz de bunu bile bile biliyorduk, çünkü nedenimizi biliyorduk. Sonuçta ne yaptığımızın, suçumuzun ne olduğunu biliyorduk. Sadece silahı almamamız. O iki karpuzu bi elle tutamazsınız demenin amacı, yani onun anlamı, o anlamı ifade ediyordu. (...) Safınızı belirleyeceksiniz, saf da, o saf da bizim görevimiz değildi aslında. Bilinçli bi insanın görevi değildi çünkü ben normal vatandaşım. Ben o polise, askere vereceği parayı istemiyordum. Onun görevi başkaydı, ben normal vatandaştım. Ben devleti korumak zorunda değildim."[140]

Aynı yılbaşı günü (Sait Fındık'ın ağabeyi Mehmet Fındık ve kardeşi Ömer Fındık'la birlikte) kaybedilen Ömer Kartal'ın ağabeyi Mehmet Kartal ise adaletin tesisiyle ilgili konuşurken vatandaşlık kavramını vurguluyor. Kartal zorla kaybedilenlerin faillerinin yargılanarak adaletin tesis edilmesinin, aynı zamanda "Kürtler de bu ülkenin vatandaşıdır" demek için bir adım olduğunu söylüyor. Adaletin tesisi ile eşit vatandaşlık hakları, yani Kürtlerin eşit vatandaş olarak kabul edilmesi ve bunun diğer vatandaşlarla aynı haklardan yararlanmaları sağlanacak şekilde tesis edilmesi ile zorla kaybedilenlerin, yani OHAL bölgesindeki Kürtlerin haklarını gasp edenlerin yargılanması birbiriyle esastan ilişkili:

"*Bunun üzerine gittikleri zaman, onları ortaya çıkardıklarında elbette adalet yerini bulacak. O da bizim artık, biz Kürtler de bu ülkenin vatandaşıyız dememiz için bir adım. Ama bizi vatandaş olarak kabul etmiyorlar, bizi insan olarak kabul etmiyorlar ki bizim için bir şey yapsınlar. 'Bu dünyada siz yoksunuz,' diyorlar. Bundan dolayı ona [devlete] güvenmiyoruz."*[141]

5) Politika

Zorla kaybetmelerin temelinde daha önce de birçok kere değindiğimiz gibi, 90'lı yılların diğer hukuk dışı uygulamalarında olduğu gibi "alan hakimiyetini kurma ve PKK ile halk arasındaki ilişkileri kesme" projesi vardı. Dolayısıyla zorla kaybetmelerin kendisi, politik bir motivasyona dayanıyor: PKK ile mücadele. Üstelik, bölgede savaşmış komutanların sürekli vurguladığı gibi, halkın siyasi desteğinin nasıl oluştuğuna ilişkin bir bilgiye de sahip olmadıkları için herkes potansiyel PKK üyesi kabul ediliyor, ona göre muamele görüyor. Yine daha önce belirtildiği gibi geçici köy koruculuğu kimin devletin yanında kimin devletin karşısında olduğunu anlamak için turnusol işlevi görüyor. Fakat gerilim hiç bitmiyor, devlet OHAL bölgesinde 'sadık vatandaşlarını' 'hainlerden' bir türlü tam olarak ayıramıyor.

İşte tam da bu ayıramama hali devlet görevlileri bakımından zorla kaybetmelerin siyasi temelini oluşturuyor. Eğer bir vatandaşın, PKK ile içli dışlı olduğuna, onu desteklediğine inanılıyorsa o zaman o kişi istisna halinin göbeğine yerleştiriliyor. Ona yönelik muamele, hiçbir hukuki norma, insan hakları mücadelesinin kazandırdığı standartlara uymak zorunda değil. O nedenle politika, hem zorla kaybetmeleri mümkün kılan siyasi argümanlar bakımından hem de kaybedilenlerin siyasi aidiyetlerine işaret etmesi bakımından zorla kaybetmelerin en önemli yerinde duruyor.

M l s, destekç , 'yurtsever'

Daha önce de görüşmelerden alıntılarla gösterdiğimiz gibi, sorgu timi zorla kaybedilenlerin çok büyük bir çoğunluğunun PKK milisi olduğunu iddia ediyor. Zorla kaybedilenlerin bir bölümü önceden gözaltına alınmış ve aynı timler tarafından tehdit edilmiş kişiler. Milis olduğu iddia edilmeyenlerin ise 'PKK destekçisi' olduğu iddia ediliyor.

140 Görüşme: Şırnak-S lop / 14.10.2012

141 Görüşme: Şırnak-S lop / 14.10.2012

Görüşmeler sırasında kayıp yakınları hem bu iddiaları hem de bu iddialara cevaplarını dile getirdi. Yakınlarının defalarca gözaltına alındığını, korucu olmayı reddettikleri için sistematik olarak işkence ve kötü muamele gördüklerini, timlerin 'işbirliği' teklifine yanaşmadıkları için karşılaştıkları muameleyi anlattılar. Ama aynı zamanda birçok kayıp yakını, yakınları eğer PKK milisi olsaydı bile bunun hiçbir şekilde zorla kaybedilmenin gerekçesi olamayacağını ifade etti. İslam Zeyrek, komutanın sürekli kardeşinin milis olduğunu söylediğini belirtti. Ancak Zeyrek'e göre, eğer gerçekten adalet olsaydı, kaybedilen kişi Türkiye kanunları nezdinde suçlu bile olsa, en fazla cezaevine konmalıydı.

"*Binlerce PKK'li şu an cezaevlerinde binlerce, benim kardeşim de, o da cezaevine girmiş olsaydı ne olurdu yani. Ekmek mi yok muydu devlet bir parça ekmek buna vermesine yok muydu? Hayır, o teröristti; o terörist değildi. Masum insanların kolunu tutup dereye çeken, kellesini koparıp devlete satan kişi, terörist odur. Teröristin oğlu odur, devletin düşmanı odur, memleketin düşmanı odur, bu halkın düşmanı odur. Ölen kişi değildi, o masum insandı.*"[142]

Zeyrek, bu durumun altını çizen tek kayıp yakını değil. 1995 Kasım'ında Silopi'de kaybedilen Kamil Bilgeç'in yeğeni Yusuf Kerimoğlu da çok benzer şeyler anlattı:

"*Tamam, amcam suçlu ise adliye kapısı, niye adliye kurulmuş hak hukuk yeri, götürsün müebbet versin, müebbet versin. O zaman ben de ses çıkarmazdım, kimse ses çıkarmazdı. Adliyedir hak hukuk verirse olur, boynumuz kıldan incedir. Her gün, hafta da bir, ayda bir ziyaretine giderdik, geçmiş olsun, gelirdik görürdük giderdik. Ama suçsuz.*"[143]

Taybet Acet, eşinin zorla kaybedilmeden önce defalarca gözaltına alındığını, askerlerden kötü muamele gördüğünü anlattı. Eşinin neden gözaltına alındığını sorunca da, "siyaset yüzünden, işte siyaset yaptığı için," diye yanıtladı. Siyaset yaptığı için kimsenin kaybedilemeyeceğini söyledi, sonra da kendisinin de eşinin politik çizgisine inandığını ekledi. Son olarak ne söylemek istediğini sorduğumuzda ise şöyle cevap verdi:

"*Biz istiyoruz, biz başarmak istiyoruz, biz adalet istiyoruz. Biz hapis ve zindanların kapılarının açılmasını istiyoruz. Biz başarılar diliyoruz halkımıza ve biz davamızdan vazgeçmeyeceğiz bir damla kanımız kalana kadar. Davamıza devam da edeceğiz. Biz hıyanet olmayacağız, biz bu şeyden elimizi çekmeyeceğiz, sağ olana kadar.*"[144]

Dolayısıyla birçok kayıp yakını kendi siyasi görüşlerini saklamadan, 'yurtsever' olduklarını açıkça anlattı ve belirli bir siyasi çizgiye inanmanın bir kişiyi yok etmek için asla bir gerekçe olamayacağının altını çizdiler.

Tüm görüşmelerde vurgulanan bir başka nokta ise zorla kaybedilmelerdeki 'keyfilik' unsuru. Timlerin sahip olduğu sınırsız hareket alanı, aşiretler arası husumetlerde kendi aşiretlerini güçlendirmek, aileden hoşlanmadıkları birini ortadan kaldırmak veya sadece ekonomik çıkar saikiyle de birçok insanı zorla kaybetme imkanını verdi.

Birçok görüşmede bu keyfilik unsuru altı çizilerek belirtildi; dolayısıyla tüm zorla kaybetmelerin dar anlamda politik saiklere dayandığını söylemek doğru olmaz.

HADEP S lop İlçe örgütünü açmak

Politika ve zorla kaybetme ilişkisinin belki de en apaçık ortaya çıktığı örneklerden biri, Halkın Demokrasi Partisi (HADEP) Silopi İlçe Başkanı Serdar Tanış ve ilçe yöneticisi Ebubekir Deniz'in 25 Ocak 2001 tarihinde zorla kaybedilmesi. Babasının anlattığına göre, Serdar Tanış, askerlikten izinli geldikten sonra "Allahıma bu partiyi [HADEP'i] bu ilçede [Silopi'de] açacağım," der. Parti örgütünü oluşturmak için de çalışmalara başlar. Ardından kalan iki ayını tamamlamak üzere askere döner. Tanış döndükten sonra da aile

142 Görüşme: Şırnak-S lop / 15.10.2012

143 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

144 Görüşme: Şırnak-C zre / 05.09.2012

üzerinde baskı, tehdit ve zorlamalar başlar.

Tanış ailesinin evi askerler tarafından defalarca basılır, eve Abdullah Öcalan fotoğrafları ve PKK bayrakları bırakılır. Serdar Tanış'ın babası Şuayip Tanış gözaltına alınır, sonra da tutuklanır. Kısa süre cezaevinde kaldıktan sonra salıverilir. Cezaevinden çıktıktan sonra oğlu Serdar Tanış'ın ilçe örgütü açmak için gereken sayıda insana ulaşmaya çalıştığını görür. İsimler bulunur, başta tamam diyenler sonra vazgeçtikleri için ilçe yöneticisi listesi birkaç kez değişir ama sonuçta gerekli isimler toplanır. Cezaevinden çıktıktan az sonra, Cizre çıkışında yanına yaklaşan bir araba Şuayip Tanış'ın da içinde bulunduğu arabayı durdurur, Tanış'a kim olduğunu sorarlar. Sonra da Komutan Levent Ersöz'ün kendisiyle görüşmek istediğini söylerler. Tanış bunun üzerine Şırnak Alay Komutanlığı'na giderek Levent Ersöz'ü bulur:

"*Koltuğunda oturmuş, selam verdim, aldı. 'Sen misin Şuayip Tanış,' dedi, 'evet,' dedim. Otur dedi, oturdum. 'Hani Serdar Tanış,' dedi. 'Serdar Tanış Diyarbakır'a gitti,' dedim, yalan değil. 'Dün akşam evdeydi ne zaman gitti Diyarbakır'a,' dedi. 'Dün akşam evdeydi,' dedim, 'bugün gitti,' dedim. 'Ne için gitti,' dedi. 'Partinin işlemlerini yapmaya gitti,' dedim. 'Epey kalabalık mı olmuş yoksa,' dedi bana. Yani Serdar'ların gidişi için. 'Evet,' dedim. 'Şuayip Tanış,' dedi, 'evet,' dedim, 'bu davadan elini çek, yoksa kabul etmem,' dedi. 'Her yerde var bu parti, serbesttir, yasal partidir, bu yasak değil ki,' dedim. 'Neden el çekelim?' 'Ben diyorum,' dedi, 'sana söyledim. Belediye reisi olsa Ökten'ler yapıyor, milletvekili olsa Ökten ve Tatar'lar yapıyor,' dedim. 'Sen ise bunu diyorsun. Biz de insanız, siz terör diyorsunuz. Milletvekili öncü olsa siz terör diyorsunuz. Biz de insanız, biz de.' Aynı böyle dedim. 'Sana git diyorum,' dedi. 'Bu elini çek diyorum, Serdar'a da söyle elini çeksin, partiyi açmasın, yoksa sizi yaşatmam,' dedi. Aynı böyle söyledi (...) 'Sizi yaşatmayacağım,' dedi, sadece Serdar için söylemedi. 'Sizi yaşatmam,' dedi, aynı böyle söyledi. Böyle söylediğinde, 'komutanım,' dedim, 'Ankara başkentimizdir, Şırnak ilimizdir, kapat bu partiyi. Ankara kapatmadı, vali Şırnak'ta, tümen Şırnak'ta, alay Şırnak'ta, ili kapatsınlar. Silopi de Şırnak'ın ilçesi. İlçe açılmıyor zaten.' Aynı böyle söyledi. 'Ben anlamam, burası benim bölgem, istediğimi yaparım,' dedi. 'Sizin gücünüz yetmez ki, siz yaparsanız, biz de göç ederiz,' dedim. Ben de aynen böyle dedim. (...) Bunun üzerine yumuşadı, 'sen Serdar'ı bana gönder o zaman,' dedi."*[145]

Serdar Tanış, Levent Ersöz'den gelen bu davete rağmen alay komutanlığına gitmez, telefonda konuşmakla yetinir, bunun üzerine iki gün sonra Şuayip Tanış'ı karakoldan çağırırlar. Karakoldaki Süleyman Yüzbaşı, Tanış'a Levent Ersöz'ün kendisini görmek istediğini söyler, Tanış da Levent Ersöz ile iki gün önce görüştükleri, bir daha gitmeyeceği cevabını verir. Süleyman Yüzbaşı Tanış'ın cevabı üzerine alay komutanlığından Levent Ersöz'ü arar ve komutana ulaşınca telefonu Şuayip Tanış'a verir. Aralarında şu diyalog geçer:

"*Buyur Levent Ersöz,' dedim. 'Hani Serdar gelmedi,' dedi. 'Bildiğim kadarıyla Serdar seni aramış,' dedim. 'Tamam, telefon açtı ama zamanında gelmedi,' dedi, 'Bir daha Şırnak topraklarına ayak basarsa onu öldüreceğim,' dedi. 'Komutanım aynen öyle söylerim ona,' 'Söyle, benim rütbem belli, yerim belli, makamım belli,' dedi. Allah şahittir aynen böyle söyledi. 'Tamam,' dedim. Telefonu kapattı, kalkıp geldik, Serdar'ı tekrar aradım. 'Alay komutanının hal meselesi budur,' dedim. Serdar Tanış, iki üç dilekçe yazıyor, biri İçişleri Bakanlığı'na, biri Başbakan'a, biri de Cumhurbaşkanı'na."*[146]

Serdar Tanış, tüm bu olaylar üzerine kaleme aldığı dilekçelerde önce Levent Ersöz'ün kendisini ölümle tehdit ettiğini ve babasıyla arasında geçen konuşmaları anlatır, ardından şunları yazar:
"Şu anda Şırnak iline gidememekteyim. İşlerimi yapamaz ve çok yönlü mağdur durumdayım. Mevcut uygulamadan dolayı babam da mağdur edilmekte. İşlerini yapamaz bir durumdadır. Aynı şekilde, HADEP İlçe yönetiminde bulunan diğer arkadaşlarım da haksız olarak benzer olumsuzluklarla karşılaşmaktadır. Siyasal partilerin demokrasinin vazgeçilmez unsurları olduğu bilinmektedir. Benim içinde çalıştığım partinin de diğer partililerin tabi

145 Görüşme: Şırnak-S lop / 16.10.2012

146 Görüşme: Şırnak-S lop / 16.10.2012

tutuldukları uygulamalar dışında herhangi bir talebi bulunmamaktadır. Bu hukuk dışı uygulamaların engellenerek, her vatandaşın sahip olduğu haklardan yararlanabilmem için gerekli hassasiyetin gösterilerek, demokrasi dışı tutumların bertaraf edilmesi talebimi saygılarımla arz ve talep ederim."[147]

Bu dilekçeler yazıldıktan tam 17 gün sonra, 25 Ocak 2001 tarihinde, HADEP İlçe başkanı Serdar Tanış ve ilçe yöneticisi Ebubekir Deniz kaybedilir.

"*Partilerini açtılar ve on sekizinci gün olmuştu. On sekiz gün oldu. Serdar ve Eyüp, (...) önce o ve Eyüp geliyorlar. PTT'nin yanına geliyorlar parti için bir telefon numarası almak istiyorlar. Bakıyorlar bir taksi, adları ne onların Fiat Moldovdur nedir. Taksi de geliyor PTT'ye yakın bir yere. Onlara soruyor 'Serdar Tanış sen misin?', 'Evet'. 'Hadi bin,' diyorlar. Serdar, 'binmiyorum,' diyor, 'sen kimsin?' Kimliklerini gösteriyorlar, 'biz görevliyiz,' diyorlar. Serdar diyor, 'hayır ben burada binmiyorum, gelmiyorum'. Zorluyorlar onlar. Onlar da direniyorlar ve gitmiyorlar. 'Emniyete karşı mı geliyorsun?' diyorlar. 'Karşı mı? Hayır,' diyor. Serdar, 'emniyet beni çağırırsa emniyete gelirim, ama şimdi gelmiyorum. Tamam,' diyor. Kalkıp gidiyorlar. Serdar da partiye geliyor, Eyüp ile birlikte partiye geliyorlar. İki üç saat sonra, üç saat tam bilemiyorum, geçtiğinde merkezden çağırıyorlar. Süleyman yüzbaşıyım, Süleyman yüzbaşının görevlisi. Veya Süleyman yüzbaşı mı bilemiyorum. 'Merkeze kadar gel,' diyorlar. Eyüp o vakit hazır değil, camiye tuvalete gitmiş. Serdar da Ebubekir'i beraberinde götürüyor. Başka bir çocuğu daha arabasına bindiriyor ve merkezin kapısına kadar gidiyorlar. Çocuk diyor, 'sizi bekleyeyim,' Serdar, 'yok, yok,' diyor, 'sen git, seni de görmesinler, plakanı almasınlar,' diyor. Sıkıntılıydı, kim böyle arkadaşlık yapar? 'Kimse bizi görmesin, işimiz bittiğinde çıkarız seni ararım, seni görmesinler sana da sıkıntı olmasın.' (...) Jandarma karakoluna giriyorlar, giriş o giriş.*"[148]

Serdar Tanış ve Ebubekir Deniz'den Jandarma karakoluna girdikleri o tarihten sonra haber alınamıyor. Bu iki HADEP ilçe yöneticisinin 2001 gibi görece geç bir tarihte zorla kaybedilmesi, bize zorla kaybetmenin niteliğine ilişkin çok şey söylüyor. Birincisi, PKK milisliği veya destekçiliği ile yasal siyasi parti üyeliği arasındaki sınırın askerler nezdinde ne kadar muğlak olduğunu gösteriyor. Levent Ersöz için Silopi'ye HADEP'i sokmamak PKK ile mücadele etmek kadar ciddi, en az onun kadar önemli bir iş. OHAL bölgesinde örgüt üyeliği, parti yöneticiliği, vatandaşlık hakları ve yok etme politikaları kolayca birbirine karışıyor. İkincisi, 2001 yılında tıpkı 1990'lı yıllar boyunca gördüğümüz pervasızlığın, açık tehdidin ve hiçbir şekilde yargılanmayacağını düşünerek ne yapacağını apaçık ve doğrudan söyleme pratiğinin devam etmesi. Ersöz, tıpkı 1990'lı yıllarda bölgede görev yapmış diğer komutanlar gibi öldürmekle tehdit ediyor, açıkça konuşuyor ve yerinin, yurdunun ve rütbesinin belli olduğunu da ekliyor. Üçüncüsü ise bu imha politikasının sadece kaybedilenler üzerinde değil tüm Silopi halkı üzerinde korku ve baskı yaratma amacıyla uygulanması. Serdar Tanış'ın kardeşi bize Serdar Tanış'ın kiraladığı Silopi'nin ilk HADEP ilçe örgütü binasını gezdirirken, Tanış'ın ilçe örgütü açıldığı gün yaşadığı heyecanı anlatmıştı. Kendisi o sıralar küçük bir çocuk olmasına rağmen ağabeyinin sabah erkenden uyandığını, şimdi bir giyim dükkanı olan ilçe binasına hevesle gittiğini ve bütün gün tek başına oturduğunu anlattı. Her seçimde HADEP ve devamı partilere en az yüzde 60-70 civarında oy çıkan Silopi'de bir kişi bile ilçe örgütü binasına açıldığı gün gidemedi. Serdar Tanış, 22 yaşındaki HADEP Silopi İlçe Başkanı, zorla kaybedilmesinden 18 gün önce, çok uğraşarak açabildiği parti binasında akşama kadar tek başına oturdu.[149]

147 Başlangıç, C. *Korku İmparatorluğu*, 2001.

148 Görüşme: Şırnak-S lop / 16.10.2012

149 Tem zöz ve D ğerler dosyasındak ek fades nde Mehmet Nur B nzet, Serdar Tanış ve Ebubek r Den z' n akıbet yle lg l b lg ler verd . Bu fadeye göre, Levent Ersöz'ün tal matıyla, Hazım Babat ve Kam l Atak şb rl ğ yle Serdar Tanış ve Ebubek r Den z' n öldürülmes ne karar ver l r. Tet ğ t rafçılar çeker, k genç Cud Dağı kenarındak b r Süryan köyüne gömülür. Daha detaylı b lg ç n bkz. "Kaybolan HADEP'l ler Cud Dağı'na gömüldü" (2009). *Radikal*, 18 Ağustos 2009. http://www.rad kal.com.tr/Rad kal.aspx?aType=Rad kalDetayV3&Art cleID=950356&CategoryID=78

Part ve gündel k hayatın örgütlenmes olarak pol t ka

Özellikle kayıp yakınlarıyla yaptığımız görüşmelerin tamamında, görüşmeciler 'parti' derken Barış ve Demokrasi Partisi'ni ve onun öncülü olan siyasi partileri kastettiler. Zorla kaybetme yaşandıktan sonra Şırnaklı kayıp yakınlarının yanlarında olan yegane partiler Barış ve Demokrasi Partisi ile onun öncülü olan siyasi partilerdi. Diğer siyasi partilerin, kayıp yakınlarının çeşitli dolayımlarla ilişki kurmaya çalıştığı kimi isimler dışında, neredeyse adı bile geçmedi. Ancak kayıp yakınlarının BDP'den beklentilerinin de tam olarak karşılandığını söylemek mümkün değil. Milletvekillerinin zorla kaybetmeleri gündemde daha çok tutmalarından parti yöneticilerinin kayıp yakınlarıyla daha sürekli ve organik ilişkiler kurmaları gerektiğine kadar kayıp yakınlarının BDP'den beklentileri ve BDP'ye yönelik eleştirileri de oldukça fazla. Faillerin yargılanması, adaletin tesisi ve aynı zamanda kayıp yakını ailelerin güçlendirilmesi için daha fazla şey yapılması gerektiğini defalarca söylediler, anlattılar.

Sivil toplum örgütleriyle bir şekilde ilişkiye geçen kayıp yakınlarının tamamı İnsan Hakları Derneği'ni zikretti. İHD, kayıp yakınlarının dertlerini anlattıkları, hukuki sürecin takibi için yardım istedikleri, birçok konuda destek aldıkları tek hak örgütü. Kayıp yakınları, derneği kısaca "İnsan Hakları" olarak anıyor ve tüm anlatılarda dernek, 90'lı yılların çok zor ve baskıcı politik ikliminde destek görülen ve en önemlisi kayıp yakınlarının güvenini kazanmış bir hak örgütü olarak anılıyor.

Politika sadece siyasi parti örgütleri açmak değil şüphesiz, siyaset yapmanın gündelik düzeyi en az diğer düzeyleri kadar önemli ve belirleyici. Bir ölüm ve yıkım mekanına dönüşmüş Şırnak'ta gündelik hayatın devam etmesinin örgütlenmesi başlı başına politik bir iş. Cizre'de kaybedilen Makbule Ökdem dışında hakkında görüşme yaptığımız zorla kaybedilenlerin tamamı erkek, bir çoğu da ailenin geçimini sağlayan kişi konumunda. Kaybedilen kişi yok edildikten sonra, ailenin hayatını idame ettirmesi, çocukların büyütülmesi, ailenin büyüklerinin bakımı, bir yandan Newrozlara katılmak, bir yandan kadınlar günü kutlamaları yapmak, bunların tamamını geride kalanlar, yani kadınlar gerçekleştiriyor. Aslında, Şırnak'ın bütününde kurulan ölüm mekanizmasına, hayatı hem maddi hem de manevi olarak üreterek en çok kadınlar direniyor, bu mekanizmayla en çok onlar mücadele ediyor. Bu ölüm mekanizması her şeyden önce muazzam bir korku yayıyor. O dönemde hiç destek görüp görmediklerini sorunca bir kayıp yakını şöyle yanıtladı:

"*Hayır hayır o vakit kimse gelmedi, parti yoktu, hiçbir şey yoktu. Korku vardı. Yok babam millet Kürt olduğunu söylemeye korkuyordu. Vallahi bir şey yapamadık, hiçbirimiz yapamadık.*"[150]

Görüşme yaptığımız kadınların hepsi, eşleri kaybedildikten sonra nasıl sıkıntılar çektiklerini ve çocuklarını ne kadar zor koşullarda büyüttüklerini anlattı. Çoğunluğu zaten yoksul olan bu aileleri kadınların çabası, mücadelesi ve emeği ayakta tutmuş: Cizreli, Silopili, İdilli, Şırnaklı kadınlar parçabaşı iş yaparak, memur evlerine temizliğe giderek, başka illere geçici tarım işçisi olarak çalışmaya giderek, mahallede komşuların çamaşırlarını yıkayarak çocuklarını büyütmüş. Çocukların eğitimlerinin bu yoksulluk nedeniyle tamamlanamadığı da çok sık tekrar edilen bilgilerdendi. Şevkiye Arslan'ın anlatımı birçok kayıp yakının anlatısıyla örtüşüyor:

"*Valla ben kendim gidip polislerin evlerini temizledim, başkalarının evlerini temizledim, başkalarının elbiselerini yıkadım, kendime ve çocuklarıma bakana kadar. Vallahi bu saate kadar. Çok çekmişim. (...) Ben kendi kendime çocuklarıma baktım. 'Eşimin kemiklerini bulana kadar çocuklarıma bakacağım,' dedim. Kemiklerimi bulduğum zaman çocuklarımı kemiklerin üzerine götüreceğim.*"[151]

Zorla kaybedilme sonrası geride kalanların mücadelesini toplumsal cinsiyet perspektifinden değerlendirmek çok önemli ve başlı başına ele alınması gereken bir mesele. Fakat bu mesele şüphesiz bu raporun sınırlarını aşıyor. Burada

150 Görüşme: Şırnak-C zre / 01.09.2012

151 Görüşme: Şırnak-C zre / 03.09.2012

sadece, özellikle de kaybedilme sonrası çok büyük yoksulluk, sıkıntı ve çoğu zaman siyasi baskıyla birlikte gündelik hayatın yeniden örgütlenmesi konusunda kadınların mücadelesine ve emeğine vurgu yapmakla yetinelim. Yine kaybedilme sonrası arayış sürecinde de kadınların çok aktif bir biçimde sürecin öznesi olduğunu ekleyelim.[152]

Sürekl l k sorunu

Politika kısmında vurgulanması gereken son nokta, özellikle kayıp yakınlarının yakıcı biçimde dile getirdiği zulüm politikalarındaki süreklilik meselesi. Raporda farklı bölümlerde belirttiğimiz gibi kayıp yakınları sadece zorla kaybedilmeyle karşı karşıya kalmıyor, koruculuğa zorlanmadan zorla göç ettirilmeye, kaybedilme sonrası gözaltılardan ailenin başka üyelerini infazlarda kaybetmeye kadar devam eden, sistematik ve yapısallaşmış bir dizi şiddet pratiğine maruz kalıyorlar. Görüşmelerin ortaya koyduğu en çarpıcı bilgilerden biri, 90'lı yıllarda zorla kaybedilenlerin çocuklarının, yeğenlerinin, yani bir kuşak sonraki aile üyelerinin büyük bir kısmının şu anda KCK operasyonları ve tutuklamaları kapsamında cezaevinde olması.

1991 yılında Cem Ersever ekibi tarafından alınarak öldürülen, daha sonra kemikleri bulunan ve mezarı olan, ancak mezarı da bir süre sonra Özel Tim mensupları tarafından makineli tüfeklerle taranan, Halkın Emek Partisi yöneticisi Mehmet Tan'ın oğlu Ahmet Tan bu süreklilik durumunu şöyle ifade etti:

"*80'lerde dedelerimizi tutukladılar, işkenceden geçirdiler. 90'larda babalarımızı öldürdüler. 2000'lerde bizi tutukladılar. 2020'de çocuklarımıza ne yapacaklar?*"[153]

Dolayısıyla Şırnaklı kayıp yakınları için kendilerinin ve daha genel bir ifadeyle söylersek Kürt toplumunun bugün karşı karşıya kaldığı devlet stratejileri geçmişle yaşadıklarıyla her zaman bağlantılı. Ölüm ve zulüm mekanizmasının sürekliliği, devletin doğasına dair bilginin sürekliliğini de diri tutuyor.

6) Mezarsızlık

Bayramlık giysimdin
Payandasıydın sevinçlerimin!
Zalim bir kader, birdenbire
Ay[ırdı] benden seni.[154]

"*Hepimiz oradaydık. Beyaz bir araba geldi (...) dediler 'kardeşini emniyete kadar götüreceğiz' (...) Emniyet müdürü! Adı H. idi. Gittik dedik, 'böyle bir ekip geldi, böyle bir ekip geldi Cizre'ye! İşte kardeşimi sordular, demişler emniyete götüreceğiz!' 'Burada böyle bir şey yok,' dedi. 'Nasıl demedi,' dedim, kimse bize yardımcı olmadı. 'Gelmedi buraya, buraya gelmedi kardeşin,' dedi. Jandarmaya gittik onlar da aynı şeyi söylediler bize. (...) Araştırdık, Silopi belediyesine sorduk, başkanına sorduk işte dedi, 'biz birini gömdük'. (...) 'Karnı biraz şişmişti, biz de vallahi kardeşimizdir,' dedik. Dedik 'kim gömmüş,' dedi 'Çatak Yolu'nda'. Çatak Yolu, Cizre-Silopi arasında. Dediler 'öldürmüşler, orada yere atmışlar, kezzap dökmüşler üzerine, kafasına sıkmışlar ve yüzünü gözünü komple yakmışlar'. Göbek bağını bebekken öyle kesmişlerdi, oradan da vurmuşlardı. (...) Bu Habur'a giden yol. (...) Gittik oralara sorduk işte bu belediyeden gömdüğünü söyleyen kişiyi de götürdük açmaya, gittik kazdık açtık mezarı, baktık ki kardeşimiz. Kardeşimizdi. O gece getirdik Cizre'ye, camiye götürdük, emniyet müdürü, emniyet müdürü de geldi, o ara bize gizli bir telefon geldi. Dediler, 'araştırmayın, alakadar olmayın yoksa sizleri de öldürürüz'. (...) Biz bizimkini bulduk yani bulmadık demiyoruz. Gidişinden bir gün sonra takip ettik peşine düştük ve sonunda bulduk onu. Bazı insanlar var hiç bulamadılar. Bazı insanlar var kapılara bakarlar hep, anneleri sabah namazına*

152 Internat onal Center for Trans t onal Just ce (Uluslararası Geç ş Dönem Adalet Merkez) ağır nsan hakları hlaller n n yaşandığı dönemlerde toplumsal c ns yet temell hak hlaller n n açığa çıkarılması, bu hlallere özgü adalet arayışları ve hesap vereb l rl k açısından özel çalışmaların yapılmasını desteklemek adına Gender Just ce (Toplumsal C ns yet Adalet) programı üzer nden çalışmalar yürütmekted r. Bkz. http:// ctj.org/our-work/trans t onal-just ce- ssues/gender-just ce

153 Görüşme: Şırnak-S lop / 02.12.2012

154 Gılgamış'ın Enk du'nun ölümünden sonrak feryadı; Ökten, Kaan H. *Ölüm Kitabı*, 2010:37.

kalktığında gözleri hep kapıdadır sanki her an gelecekler gibi, eğer eşi veya çocukları varsa da hep kapının önündeler, bekliyorlar. Bu kadar insan bu katliama uğradı, insanlar savaşıyorlar devletle mücadele ediyor, tamam savaşta öldürülebilirler, yakalanabilirler, ama yeter. İnsanların kendi devletinde kaybedilmesi iyi değil".[155]

Yukarıdaki alıntı Cizre'de yapılan bir görüşmeden. Kayıp yakını cenazesini kısa sürede Silopi'deki 'kimsesizler' mezarlığında buluyor ve Cizre'ye götürüp gömüyor. Fakat bunu yapanlar hâlâ yargılanmadı, hâlâ bilinmiyor.

"*Dava açtık, kaç defa dava açtık ama elimize bir şey geçmedi (...) Hayır, vallahi. Sadece dedi 'gidin kardeşiniz öldürülmüş, soruşturacak herhangi bir şey yok, gidin dua edin soruşturmalık bir şey yok'. Babam ne yapalım devlet ve JİTEM'i de böyleydi. İnsanları katlederlerdi, kafalarını keserlerdi kuyulara atarlardı, millet kayboluyordu. Biz sonrasında kendi kaybımızı gördük. Kaç tane vardı Cizre'de, kaç tane vardı Cizre'de, artık insan yapamıyordu, (...) biz sonrasında bizimkini aldık.*"[156]

Adalet sağlanamasa da 'bizimkini bulduk' derken cenazelerini bulmanın buruk bir sevinci var. Yakın zamanda bir gazetede çıkan benzer bir haber kayıp yakınlarını, kemiklerine, cenazelerine, kaybedilen kişinin herhangi bir eşyasına kavuşturacağı beklentisiyle yine umutlandırdı: Mardin'in Dargeçit ilçesinde 1995 yılında gözaltına alınan 9 kişiden ikisi serbest bırakılır. 7 kişiden, o tarihten sonra bir daha haber alınamaz. Ailelerin, İnsan Hakları Derneği'nin ve diğer kurumların ısrarlı takibi sonucu bölgede yaklaşık bir yıl önce kazı çalışması yapılır. Kemikler bulunur ve Adli Tıp'a gönderilir. Hazırlanan rapora göre kemikler, kaybedilen yedi kişiden birinindir. Kayıp oğlunu 18 yıl boyunca arayan İbrahim Aslan olayı kısaca şöyle özetliyor:

"*6 Kasım 1995 tarihinde askerler geldi. 'Mehmet Emin'in ifadesine başvuracağız,' dediler. O günden sonra Mehmet Emin'den bir daha haber alamadım. Daha sonra birkaç defa Jandarma'ya gittim 'çocuğum eve gelmedi,' dedim. 'Burada gözaltında olduğunu söylediler,' dedim. Ancak her seferinde, 'çocuğunuzu bıraktık bizde yok,' yanıtını verdiler. Gözaltına alındığında Mehmet Emin 19 yaşındaydı, askerlik vakti gelmişti. 18 yıl boyunca büyük acılar yaşadım. Her kuyunun dibinde oğlumu aradım. Çocuğum suçsuzdu. Oğlumun kemiklerini İdil'de toprağa vereceğiz. 18 yıl sonra da olsa onun bir mezarı olması, üzerine dua okuyacağım bir mezar olması benim için çok önemli.*"[157]

Yukarıdaki iki örnekte de, kemiklerine kavuşmuş aileleri seçmemizin nedeni mülakatlar yapılırken ailelerin en büyük arzularının, adalet isteğini de önceleyen, kemiklerine kavuşma istekleri olmasıydı. Fakat ne yazık ki bedenleri veya kemikleri bulunan kayıpların, bu buruk sevinci yaşayan kayıp yakınlarının sayısı oldukça az. Görüşme yaptığımız kayıp yakınlarından sadece 11'i kaybedilen kişinin bedenini bulmuştu. Bir kısmı kaybedilme olayının hemen ardından bulunmuş, bir kısmı da son yıllarda yapılan kazılardan sonraki DNA testleriyle ortaya çıkartılmış. Kaybetmek, mezarsız bırakmak, aileleri kemiklerinden bile mahrum etmek... Kürt illerinde kuşkusuz tüm bunların en yoğun yaşandığı yerlerden biri Şırnak. Cizre'deki kayıpların, Cizre ve İdil yolu üzerinde askeri birliğe yakın bir köy ve çevresinde yoğunlaştığı ifade edildi. Silopi'de ise kazı çalışmalarının da yapıldığı Botaş kuyusu ve civarı, Habur sınır kapısı ve çevresi kaybedilenlerin bedenlerinin atıldığı yer olarak öne çıkıyor. İdil'de ise Hizbullah'a yakın köyler ve çevreleri kayıp yakınlarının dile getirdiği bir kaybetme mekanı olarak dikkati çekiyor.

Esk b r h kaye

"Mezara gömülmeyecek ve yası tutulmayacak." Sophokles, *Antigone* tragedyasında Kreon'a bu sözü söyletir. Ölen bir insanın mezarsız bırakılması trajik olduğu kadar politiktir. Farklı kültürler ve dinlerde ölüm sonrası törenler çeşitlilik gösterse de toplumların çoğunda ölüyü gömmek bir

155 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

156 Görüşme: Şırnak-C zre / 04.12.2012

157 'Oğlumu her kuyuda aradım' *Radikal*. 25 Şubat 2013. http://www.rad kal.com.tr/Rad kal.aspx?aType=Rad kalDetayV3&Art c leID=1122766&CategoryID=77

gelenek, yasa veya zorunluluktur. Antigone, birbirlerini öldüren erkek kardeşlerinden birinin kral amcası Kreon tarafından ülkesine ihanet nedeniyle gömülmemesine karşı çıkar; ölenin gömülmesinin ezelden beri zorunlu olduğunu tanrıların koyduğu yasalara gönderme yaparak savunur. Antigone, ölümü pahasına olsa da mezarsız bırakılan kardeşini gömeceğini, dolayısıyla kralın yasalarına uymayacağını ifade eder. Ona göre tanrıların koyduğu yasalar, kralın yasasından veya diktatörlüğünden daha meşru ve muktedirdir.[158] Ölüm kabullenilmiş bir hakikat. Oysa kaybedilme, ölüyü gömme geleneğini boşlukta bırakıyor.

Ölüyü gömmek ya da mezarsızlık

Ölen, öldürülen kişi dini ritüellerin yerine getirilmesi için ailesine verilir. Öldürülen birinin bedenini ailesine vermemek onları aynı zamanda yas tutmaktan da alıkoymak demek. Ölüm ile mezarlık arasındaki sürecin kaybedilmesi demek. Aile, kaybedilenin geri geleceğine inanmasa da umutlu bir bekleyiş ile yas süreci arasında boşlukta kalıyor. Cizre, İdil ve Silopi'de yaptığımız birçok görüşmede insanların söyledikleri şöyleydi: "Öldüklerini biliyoruz ama cenazelerine ulaşamıyoruz, bizi yas tutmaktan alıkoyuyorlar, suçluları da cezalandırmıyorlar, aksine koruyorlar."

"*Mesela düşünün, biri kaybediliyor. İnsan, zaten herkes ölecek, öldükten sonra üç gün taziyesi kalkar, bir ay yasını tutarsın ondan sonra işine gidersin. Ama bu böyle değil. Yıllar sonra her eve geldiğimde bakıyosun hem hanımının hem annenin, annesinin gözleri kapıda. Acaba, acaba bi yerden çıkar gelir mi? İçeri giriyorsun bakıyorsun herkes ağlıyor. E doğru dürüst yemek yemiyorsun, insanın psikolojik denen bir şey kalmıyor üzerinde. Yani çok acayip çok berbat bi durum. İşte bakıyorsun belli, sana bu şeyi yapan belli, etrafında dolaşıyor. Bi bakıyorsun yani siyaset güya değişecek bakıyorsun yeni hükümet gelmiş (...) biliyorsun senin katilini muhafaza ediyor. Hiç bi yargılaması yok, hiç bi şey yapmıyo.*"

Ölüm sonrası törenler birçok gelenekte benzer ve ortak bir amacı taşıyor: Ölen artık toplum dışı, aynı zamanda artık toplum üstü. Bu nedenle birçok gelenekte kabul gören yaklaşım ölüye saygı. Bu saygı farklı biçimlerde gösterilse de birçok toplumun kabul ettiği ortak tutum öleni gömmek. Ölüyü kabre gömme talebi, ölü bedenden uzaklaşma ve cesedi koruma arzusuyla ilişkili. Semavi dinlerde de bu düalist yaklaşım benimseniyor, ölünün ruhundan ayrılmış ve mezara konulmuş bedeni onun günahının bedeli ve ölen gömülmeli. Semavi dinler, ölü gömme ritüelinin Kabil'in Habil'i öldürdüğünde yeri eşeleyen kargadan ilham alarak onu toprağa gömmesiyle başladığını kabul eder. Bu bir yasa ve gelenek halinde günümüze dek sürer. Antropolog Hişyar Özsoy, konuyu etimolojik açıdan analiz ediyor. Latince'de *humanitas* (insan) kelimesi *humando* (gömmek) kökünden gelir; insan ölüsünü gömebilen varlık demek. Kürtçe'nin Kurmancî lehçesinde *mirin* (ölüm) ile *mirov* (insan), Dimilkî lehçesinde *merde* ile *merdim/ mordem* arasında da muhtemelen benzer bir etimolojik ve semantik ilişki söz konusu. İnsanın, tabiatın diğer varlıklarından en temel farklarından biri belki de ölülerini gömebilmesi.[159] İslam inanışına göre, ölen bir Müslüman'ın cenazesinin yıkanması, namazının kılınması ve bekletilmeden defnedilmesi Müslümanlar üzerinde terettüp eden (gerekli) farz-ı kifâye niteliğinde dini bir görev. Cenazenin kabre konulmasında uyulacak usul ve adap, kabir ve kabristanla ilgili şekli kurallar ve kabir ziyareti konuları da fıkıhta önemli bir yer tutuyor. Kabir, ölüm ile mahşerdeki diriliş arasında insanların yaşayacağı berzah (iki alem arası) hayatını ifade eder.[160]

Öte yandan 'mezar' kelimesi de Arapça'da 'ziyaret' kökünden gelir ve 'ziyaret mekanı' anlamında kullanılır. Ölenin ziyaret edilmesi, ölüm ile yaşam arasında daimi, kopmaz ve simgesel bir bağ olduğunu gösterir. Özellikle Ortadoğu toplumları için bu çok daha belirgin bir külttür. Ölen kişi,

158 Sophokles. *Antigone. 2011.*

159 Özsoy, H. 'Arafta Kalmak: Tar h mezarda başlar' *Politikart*, 7 Mayıs 2012. http://pol t kart1.blogspot.com/2012/05/arafta-kalmak-tar h-mezarda-baslar.html

160 Türk ye D yanet Vakfı İslâm Ans kloped s , 2001:33-37.

eğer toplum içinde önemli bir konumdaysa bu rolü farklı bir biçimde devam ettirir.[161] Bu da ölen kişilerin toplum nezdinde hem toplum dışı hem de toplum üstü ama topluma dahil edilmeyen bir biçimde metaforik olarak nasıl kodlandığını gösteriyor. Fakat ölen kişiyi mezarsız bırakmak, bin yılların birikimi olan bu kültürel ve dinsel törenlerin hiçbir biçimde yapılamaması anlamına geliyor. Kürtçesi *şîn* olan yas, ölüye karşı duyulan en anlamlı borç. Kaybedilenlerden birinin bir arkadaşı, neden bir mezarın olması gerektiğini ve kaybedilenin kemiklerini istediğini çok sade bir biçimde şöyle ifade ediyor:

"*Ya şu önemli bir şeydir mesela bu konularla ilgili araştırıyorsunuz, burada Cumartesi anneleriyle konuşuyoruz, tanıdığımız insanlar var, yakınının bir mezarı olması, hepsi onu söylüyor zaten. Götürecek oraya bir su dökecek, bir çiçek koyacak, taşı okşayacak, sevecek, öpecek herkesin istediği o aslında.*"[162]

Farklı din ve mezheplerden olsalar da[163] Kürtlerde ölüler gömülür ve uzun bir yas süreci olur. Ölen, cenaze yıkayıcısı tarafından yıkanır, cenazesi kokulu bitkilerle ovalanır, ardından kefenlenir. Cenaze odasında üç gün boyunca kandil yakmak gerekir. Ölü tabuta değil teskereye konur ve arkadaşları tarafından mezara götürülür. Eski bir pagan adetini izleyerek gürültülü bir şekilde matem tutan kadınlar da cenaze alayına katılır. Cenaze, yüzü Mekke'ye bakacak şekilde kabrin sağ tarafına konur.[164] Kabrin derinliği bir insan boyudur. Ardından molla telkin (*talqin*) okur. Ağıtlar (*şin*) yakılır ve bazen ölenin şerefine bir konuşma yapılır. Mezarlıklar (*goristan*), genellikle kasaba ve köylerin dışında bir tepeye kuruludur. Mezarlıklara ağaç, özellikle erguvan ağacı dikmek adettendir. Böylece kabristanda kasvetten eser kalmayacak ve ölüler dinlenebilecektir. Kabirler, bölgeden bölgeye değişir. Genellikle kabrin iki ucuna birer *sêl* konur; başka bir süse ihtiyaç yoktur. Genellikle kitabe bulunmaz. Fakat Sêfkan Ezidileri bazen Arapça bir kitabe diker. Matem yani *şin*, kural olarak bir yıl boyunca devam eder. Akrabalar, ilk üç ay boyunca başsağlığı (*serxweşî*) ziyaretlerini kabul etmek üzere ölü evinden ayrılmaz. Matem, *şin* süresi boyunca bayram ve şenliklere katılmak söz konusu değildir. Matemin üçüncü, yedinci ve kırkıncı günlerinde, matem yemeği verilir.[165]

Yaşam-ölüm ilişkisi ve ölüler

Ataların, ölülerin sembolik olarak hâlâ toplumları yönettiği ve günümüze dek biriken tüm değerleri ifade ettiği kabul gören bir yaklaşım. Bunun sembolik mekanı da mezarlar. Bir toplumda mezarlıklar, hayattan hiçbir şekilde koparılmayan, onun bir devamı olarak kabul edilen korku ve saygı karışımı duygularla sahip çıkılan yerler. Geçmişten kopmak istememenin, kültürel hayatın bir biçimde devam ettirilmesinin, diğer bir ifadeyle hafızanın köprü mekanları. Mezarlık hatırlamaktır aynı zamanda. Çocuklara, torunlara yakın geçmiş ve/veya kuşaklararası aktarımla geçmiş zaman sürekli anlatılır. Ortadoğu ve Kürt kültürünü biraraya getirmek suretiyle mezar, mezarlık ve ölüye saygı, toplumsal hafızada çok önemli bir yer edinir. Ölüm yaşamın bir devamı, bir parçası olarak kabul edilir. İki öğenin birbirini dışlamadığı, daha ziyade etkileşim halinde olduğu ilişkisel bir süreçtir bu. İbnü'l Arabî "Ölüm dünya konağından, ahret menziline intikaldir; canlılığın ortadan kalkması değildir. Ölüm, özel bir tarzda

---

161 Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. 2004:519-521.

162 Görüşme: İstanbul / 29.08.2012

163 "Kürtlerin çoğunluğu ortodoks Sünni dir ve Şâfii mezhebinin takipçileridir (...) ancak bütün Kürtler Sünni ve Şâfii değildirler. Kürdistan'ın güney ve güneybatı uçlarında, Hanakinve Kermanşah eyaletlerinde, pek çok Kürt aşiret, belki de Kürt nüfusunun çoğunluğu İran'ın resmi dininolan On İmam Şiiliğinin takipçisidir (...) Ortodoks İslam ve Şiiliğin yanı sıra, Kürdistan'ın çeşitli bölgelerinde eski İran dinlerinin, Semitik dinlerin, aşırı Şiiliğin, (*gulat*) heterodoks Sûfîzmin izlerini taşıyan heterodoks ve sinkretik nançların takipçilerine rastlanır. İçlerinde en büyüğü kuzeybatıdaki Alevilerdir (...) Güney ve güneydoğu Kürdistan'da diğer bir heterodoks mezhep, Ehl-i Hakçılar küçük topluluklar halinde bulunur (...) Üçüncü heterodoks mezhep, yanlış ve küfür olarak 'şeytana tapanlar' olarak intelendirilen Yezidilerdir (Kürtçe Ezidî)". (Bruinessen, M. V. 2003:43-44).

164 Ezidilikte ölünün baş kısmı doğuya, güneşe dönüktür.

165 Bayrak, M. 2004:183-185.

intikalden ibarettir," der.[166] Daha güzel yaşamak için ölmek gerektiğine dair kültürel kodların bu coğrafyadan çıkması ve bir biçimde devam ediyor olması yaşam-ölüm etkileşiminin ne derece etkin olduğunu gösterir. Buna karşın Baudrillard'ın ifadesiyle modern Batı kültürü "yaşam ve ölümü birbirinden ayırmak için harcanan muazzam bir enerjiden ibarettir."[167] Diğer bir ifadeyle modern Batı kültürünün gözüyle yaşam ve ölümün birbirlerinden ayrıştırılamaması üzerinden Batı dışı toplumsal yapılara gönderme yapılır. Ortadoğu'ya atfedilen veya İslam ile bağdaştırılan bu yaklaşım Kürtler için de geçerli ve ölüm ötelenen değil hayatın sürekli içinde olan bir hakikat. Ölümün yaşamla bu kadar iç içe olduğu, kesin sınırlarla ayrıştırılmadığı bir çevrede ölüye 'bahşedilen' mezar, belki de bu toplumsal hafızada en etkili yerde duruyor. Dolayısıyla, doğal olarak ölen birinin mezarının olması gerekir. Bu kültürel yapıda ölenin bedeninin yokluğu veya mezarsızlık kabul edilecek bir durum değil. Kürt toplumunun yakın tarihinden bunun örneklerini Şeyh Said, Seyid Rıza ve Said-i Kurdi'den de biliyoruz.[168] Her üçünün de mezarsız bırakılması, gerek dini gerek siyasi açıdan takipçileri ve sevenleriyle aralarındaki bağın 'kopartılması' amacını taşıyor. Bu, devlet şiddetinin rutin bir uygulaması. Çünkü mezar, hem ailevi hem de ulusal temsiliyeti olan, seçilmiş siyasi ve dini liderlerin mücadelelerini sürdürmeleri açısından motive edici bir mekan da sunuyor. Mezarsız bırakılmak, bu bağın kopuk kalmasına sebep oluyor.

Semavi dinlerde ölümün her an gelebileceği ve buna hazır olunması gerektiğine dair yaklaşım aslında dinsel açıdan toplumları sürekli ölüme hazır tutar. Levinas'a göre "...en derin arzu varlık arzusudur ve ölüm her zaman beklenmedik bir anda, erken gelendir".[169] Ne kadar erken gelse de ölüm, toplumun yaşam kodlarının dışında değil aksine onlarla iç içe. Oysa devlet, şiddetle yok ettiği ve mezarsız bıraktığı bireyi kendi hukuku açısından da bir yere konumlandıramıyor, tanımlayamıyor ve kendisine bağlı dini kurumlarıyla bunu meşrulaştıramıyor. Devlet bu yok etmeye dair hiçbir açıklama yapamıyor, tanım koyamıyor ve kültürel açıdan da ontolojik bir sorunla karşı karşıya kalıyor. Toplumun büyük çoğunluğunun dini değerlerine karşı geliyor. Dolayısıyla bu hakikat dönüp devletin dini kurumları ve hukuku üzerinden yüzüne çarpıyor. Fakat diğer yandan kaybetmenin yarattığı korku, verdiği siyasi mesaj, almak istediği sonuç kaybetme siyasetinde ısrarcı olmasına yol açıyor.

Manev boşlukta salınmak: Umut sarkacı

Toplumun değerlerini hedef almak, onun kutsallarına, yerleşik yaşam kültüründe önemli yeri olan atalarından kalma geleneklerine ve dini ritüellerine saldırmak anlamına gelir. Burada gözetilen iki temel kıstas var: İlki, zorla kaybedilen kişinin naaşını vermeyerek yakınlarının hayatını sürekli bir gerilim ve travma halinde tutmak. İkinci ölçüt, kaybedilen bireylerin toplum içindeki konumları ve kültürel, siyasal statüleri. Bu kişiler, maddi ve/veya manevi anlamda toplumda önemli ve saygın konumu olan kişiler. Görüşmelerde kayıp yakınlarının ortak beyanı kaybedilenin genellikle toplumca kabul gören saygın biri olduğu yönünde. Bu aşamada sorun, ölümle yüzleşememek değil, mezarsız bırakılmak. Mezarsızlık, diğer bir ifadeyle kaybedilenin bedeninin dahi bulunamaması, yakınlarının umutlarını yitirmelerine yol açıyor. Son yıllarda belirli mekanlar başta olmak üzere kimi yerlerde kemikler bulunuyor ve yetkililere haber verilerek kazı çalışmaları yapılıyor. Bu durum aslında kaybedilenden bir parçanın bulunacağına dair beklentisi neredeyse kalmamış mezarsız ailelerin inişli çıkışlı ruh halinden kurtulmalarını mümkün kılacak buruk bir umut veriyor. Bulunabilecek kemiklerin kendi yakınlarına ait olduğunu hissetmeleri, içinde bulundukları manevi boşluk halinden, geleneksel anlamda daha 'normal' bir düzeye geçmelerini sağlayacak. Ölüsünü gömebilecek, mezarına gidip dua edebilecek ve

166 Ökten, K. H. 2010:152.

167 Baudr llard, J. 2009:261.

168 Türk Devlet n n s yas ve d n üç Kürt önder n n mezarlarını neden g zled ğ ne ve İk Sa d B r Sey d olarak adlandırdığı konuya H şyar Özsoy'un doktora tez nden bakılab l r: https://repos tor es.l b.utexas.edu/b tstream/handle/2152/ETD-UT-2010-05-854/OZSOY-DISSERTATION.pdf?sequence=2

169 Lév nas, E. 2006:113.

kaybedilen yakınının bir gün çıkıp gelmeyeceğini bilse de yokluğunun verdiği acı verici umuttan ve manevi borçtan kurtulacak. Fakat aile ferdinin, babanın, kardeşin, eşin, çocuğun yokluğu sadece dini gereklilikleri yerine getirememeyi değil hayatın normale dönmesi için elzem olan 'yas'ı da askıda bırakıyor. Bedenden ve mezardan mahrumiyet, yası da imkansızlaştırıyor. Bu haliyle kayıp yakınlarının hayatları, boşlukta salınan bir sarkaç gibi umutsuzca salınıyor. Kaybedilenlerden birinin kardeşinin ifadesiyle hayatları felç oluyor, yaşamaya bu haliyle devam edemiyorlar:

"*Çok zordur hani sen gidiyosun, kemik buluyosun, kemikler sana mı ait? İnsanın bir cenazesi oluyo, gidiyosun cenazeyi toprağa veriyosun, üç dört gün yasını tutuyosun, insanlar başsağlığına geliyo on, on beş gün insan alışıyo. En azından 'toprağa verdim,' diyosun, yavaş yavaş yaşamına devam ediyosun. Ama bu böyle bi şey değil yani bütün aileyi felç ediyor. Mesela benim bütün abilerimin hiçbirisi düğün yapmadı.*"[170]

Böylesi anlar, kemiklerin bulunduğu haberiyle yerini 'umutlu' bir bekleyişe bırakıyor. Ancak egemen yapı, öldürme ve yaşatma hakkını elinde tuttuğu ve buna karar veren kurumlara sahip olduğu için kemikleri de istediği şekilde adlandırıp sunabiliyor. Somut bir örnekle ilerleyelim. Cizre'deki bir kayıp yakınına kazı yapılacağına dair haber verilir. Kendisinden alınan bilgiler ve yapılan DNA testleri kemiklerin babasına ait olabileceği umudunu yeşertir. Çünkü kemikler altı metre derinlikte bulunmuştur ve insan kemikleri oldukları neredeyse kesindir. Oysa burada nihai olan devletin kararı ve devlet de, kendi kurumuna yaptırdığı testlerden sonra bulunan kemiklerin hayvanlara ait olduğunu söyler. Bu aile, yukarıdaki gazete haberindeki aile kadar 'şanslı' değil. Kayıp yakınının ifadesiyle:

"*Kemikler tank taburunda çıkmıştı. Orada epeyce kemik çıkmıştı. Sonra biz dava açtık, isim gibi şeylerimizi verdik. Ama kemiklerin İstanbul'a adli tıpa götürüldüğünü söylediler. Demişler kemikler hayvanlara aitmiş. Kepçe kazdığında altı yedi metre yer altında ne hayvan kemiği? Ben inanmıyorum, yalandır. Hayvan öldüğünde zaten kemikleri yer üstünde kalır.*"[171]

Bu travmalar her toplu mezar kazısında, her kemik bulunduğunda tekrarlanıyor. Kayıp yakınına haber veriliyor, dilekçe yazdırılıyor, DNA testi için kan alınıyor ve umutla bekleniyor. Gelen haber (üstelik bazen haber de verilmiyor) çoğunlukla olumsuz: "Bu kemikler sizin değil." Kayıp yakınının umudu yine sönüyor. Kayıp yakınlarının sürekli tekrarlanan, her seferinde umudu yeşerten ama tam sonuç alınacağını beklerken yeniden dipsiz bir umutsuzluğa iteklenen halleri, adeta Sisifos'un tam zirveye ulaşacakken başlangıç noktasına geri dönen kayasına benziyor.

Judith Butler, *Antigone'nin İddiası* adlı çalışmasında Sophokles'in tragedyasını akrabalık, devlet, itaat gibi konuları merkeze alarak incelerken, Froma Zeitlin'den mezarsız bırakma siyasetine dair önemli bir aktarım yapar: *Antigone*'de Kreon'un, defin eyleminin çizmesi gereken yaşam ile ölüm arasındaki hattı etkili bir biçimde bulandırdığını savlar. "Kreon'un defni reddetmesi, bütün kültürel düzene yönelik bir hücumdur (...), ama ayrıca zamanın kendisine yönelik bir hücum olarak da yorumlanabilir.[172] Kültürel düzene hücum, yani ölüyü gömmeyi reddetmek, toplumsal akışın, egemenin bu *istisna* halini belirlemeden aldığı güçle, bir kırılmaya uğratılmasıdır. Kontrolün tamamen egemende olduğu bir boşluk hali... Burada Butler'ın vurguladığı zamana yönelik hücumun yanında mekana dair bir kontrol de var. Farklı bir ifadeyle, insanın varoluşunu simgeleyen bir taraf olarak mekanın askıda bırakılması (mezarsızlık). Ontolojik olarak insanı boşlukta tutmak, sonsuz bir beklemeye almaktır. Egemenin fiskesiyle harekete geçen bir tarafı umut olan sarkacın durmadan salınması halidir.

1990'lardan 2000'lere dek zorla kaybetmelerin en çok yaşandığı Kürt illeri bu travmanın, boşlukta bırakılmanın da etkisiyle suskun bir bölge

170 Görüşme: İstanbul / 21.07.2012

171 Görüşme: Şırnak-C zre / 05.09.2012

172 Butler, J. *Antigone'nin İddiası*, 2007:19.

haline geldi. İnsanlar o dönemden bahsetmiyor, bahsedemiyor. Söz konusu dönem zihinlerde yaşanan, hatırlanmayan, hatırlanmak istenmeyen bir yakın geçmiş olarak askıda tutuluyor. İnsanlar olay anını ve son beş-altı yıldır süregiden hukuki süreci anlatıyor. Aradaki boşluk, Jan Assmann'ın ifadesiyle anlatılmayan, bastırılan, unutulmak istenen, kayan boşluk.[173] Görüşülen bazı aileler, babanın, oğulun, kardeşin, yeğenin kaybedilişini bile korkudan anlatamamış:

"*Yani korkumuzdan, ben sekiz ay yatamadım. Yani yatmak istiyordum fakat uykum gelmiyordu. Her ikide bir telefonla tehdit ediliyordum. Yani savcılığa dahi başvuramadık korkudan. Yani ha bugün beni alacaklar ha yarın alacaklar, ya iki saat sonra ya iki saniye sonra ya beş dakka sonra. Korkumuzdan, tehdit ediliyorduk. Bi kere yani şeyi de aramadık yani 'yakınımız kayıp olmuştur,' demedik korkumuzdan.*"[174]

1990'lar hafızanın da rafa kaldırıldığı, her şeyin dondurulduğu, unutulmasa da gündeme getirilmediği bir ara dönemi ifade ediyor. Korku ve umutsuz bir bekleyiş, ölüm kuyularında bulunan her kemiğin yarattığı inişli çıkışlı bir ruh hali var. Kimin veya hangi kurumun yakınını kaybettiğini veya kaybettirdiğini çok iyi bilmelerine rağmen belki de bir korunma refleksiyle bazen bunu net olarak ifade edemiyorlar. 1990'ların Şırnak'ını incelediğinizde, Cizre, Silopi ve İdil'de insanların gündelik hayatlarını biraz kazıdığınızda altından, saklanmış, gizlenmiş, anlatılmamış travmalarla dolu bir hakikat çıkıyor. Buna rağmen ayakta olmalarını haklı olmalarına borçlu olduklarını ifade ediyorlar. Son yıllarda zorla kaybetme vakaları olmasa da onlar için tehlike hâlâ devam ediyor. Çünkü ne kendilerinden özür dilenmiş ne kaybedenlere bir dava açılmış. Açılan davalar da başka ana davalara iliştirilmiş, esas mesele teğet geçilmiş. Fakat asıl önemli olan nokta hâlâ kemiklerinin bulunamaması, bir mezarlarının olmaması. Bu anlamlı ve devlet tarafından hâlâ tercih edilen boşluk hali, kayıp yakınlarını doğal olarak daha ihtiyatlı olmaya sevk ediyor, birçok şeyi anlatmalarını engelliyor. Araştırma yapılan mekanlarda (başta Cizre, Silopi, İdil olmak üzere) devletin 1990'lardaki gölgesi etkisini koruyor. Koruculuk sistemi ile dönemin *istisna hali*'nin izleri birçok yönüyle sürüyor. Bu koşullar altında insanlar son sözü söylemek için zamana ihtiyaç duyuyor. Kaybedilenlerden birinin eşi, devletle kurduğu ilişkiyi, devletin onu öldürebileceğini de gözeterek ama bağlı olduğu hukuku da hatırlatarak özetliyor:

"*Hatta devlet bizi öldürebilir de, işidir de, yapabilir. Ama bize cenazelerimizi göstersin, kemiklerimizi göstersin.*"[175]

Kaybedilenlerin yakınları, kemiklerini isterken aslında hem kaybedilene dair bir bilgi hem de kendileri için bu 'yokluk' halinden kurtulmak istiyor. Son olarak, ne istediklerini, abisi ve akraba çevresinden yedi kişi kaybedilen bir kayıp yakınından dinleyelim:

"*Ama öyle iki kepçe kazımakla veyahut da bize bi kemik vermekle bu iş çözülmüyo. Çünkü sonuçta biz kesinlikle ailenin bi ferdi kalana kadar, abi kardeşler hariç bizim yeğenlerimiz, çocuklarımız, çocuklarımızın çocukları, bu işin peşini bırakmayacak. Bu iş sonuçlanacak, bunun sorumluları kimse biz bunun cezalandırılmasını istiyoruz.*"[176]

173 Assmann, J. *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*, 2000:52.

174 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

175 Görüşme: Şırnak-C zre / 02.09.2012

176 Görüşme: İstanbul / 21.07.2012

VII.
EPİLOG:
“O ÇOK BAŞKA, ÇOK MÜKEMMEL BİRİYDİ”

Hannah Arendt, *Kötülüğün Sıradanlığı* kitabında, Adolf Eichmann'ın klişelerle konuşma yönüne güçlü bir vurgu yapar. Soykırımda rol oynayan Adolf Eichmann, hem Kudüs'te yargılandığı mahkemede sorulan sorulara verdiği cevaplarda hem de savaş boyunca yaptığı yazışmalarda inandırıcılıktan uzak, rutin bir tarzda ve sürekli tekrar ettiği klişelerle dolu bir dil kullanır. Arendt, Eichmann'ın bu tavrının düşünme yetersizliğiyle, daha doğrusu başkalarının bakış açısına göre düşünme yetersizliğiyle ilişkili olduğunu söyler; klişeler adeta gerçeğe karşı bir zırh kuşanmayı sağlar.[177] Kayıp yakınlarının, yakınlarını aradıkları süre boyunca karşılaştıkları askeri yetkililer, komutanlar, savcılar, hakimler, avukatlar, devletin farklı alanlarında çalışan farklı temsilcileri ağız birliği etmiş gibi aynı klişelerle konuştu. Bu klişeler aslında Türkiye'de, Almanya'da soykırım sırasında klişelerin gördüğü işlevi gördü: Gerçeğe karşı bir zırh kuşanılmasını sağladı.

Bu son derece organize yapı, güçlü bir işbirliğiyle Şırnak'ı bir ölüm ve yıkım mekanına dönüştürürken devletin farklı temsilcileri katında klişeler sürekli olarak durumu kurtarması umulan hazır cevaplar olarak iş gördü. Bu dönemde Şırnak'ta mücadele etmiş hak savunucuları hem ölüm timlerinin pervasızlığını hem de bu işin peşine düştüklerinde onlara klişelerle cevap veren savcıların, mülki idare amirlerinin ve hakimlerin kahredici kayıtsızlığını anlatıyor.[178]

Kaybedilenlerin yakınları ise tüm bu ölüm ve kayıtsızlık çemberinin içinde kendi kayıplarının biricikliğini anlatmak için çırpınıp duruyor. Yok edilen her insanın tekil, kelimelere dökülse bile tam olarak aktarılamayan ve biricik hikayesi sayıların, genelliklerin, siyasi çözümlemelerin ve bilimsel analizlerin arasında kaybolma riski taşıyor. Oysa her bir kayıp, bir insanın, yeryüzünde biricik, yinelenemez ve taklit edilemez bir varoluşa sahip olan bir kişinin, yok edilmesi anlamına geliyor. Her bir kayıp tek başına bir dünya olan bir insanın yok edilmesi anlamına geliyor. Burada yitip giden ve sayılarla, bilimsel çıkarımlarla, siyasetin sıralamalarıyla geri getirilemeyecek, kaybedilmiş bir şey var. Bu kaybedilmiş şey, bütün çabamıza rağmen bir insanı kaybetmiş olmanın yasını, acısını ve yarattığı boşluğu tam olarak anlatamayacak olmamız, bu alanda yazılmış her şeye ister istemez bir melankolinin izlerini de düşürüyor. Kayıplar üzerine biraz olsun çalışmış herkes Yıldırım Türker'in şu sözlerine katılacaktır: "Kayıpları tek tek tanımak istiyorum. Onların topluca, bir rakamın eşliğinde toplumsal bir yara olarak adlandırılıp bizden uzağa bir yere konulmalarını, yıllar sonra hatırlandıklarında keyifli bir uyanıklıkla toplumsal bellek kaybımızdan söz edilmesini istemiyorum."[179]

Bu geri getirilemeyecek şeyi, bir kişinin kaybıyla oluşan biricikliğin kaybını şüphesiz en iyi bilen ve hissedenler, kayıp yakınları. Belki tam da bu yüzden, kayıp yakınlarının hepsi kaybedilen kişinin ne kadar başka biri olduğunu, ne kadar güzel huyları olduğunu, ne kadar paylaşımcı olduğunu, bütün Şırnak'ta bir kişinin bile aleyhinde tek söz söylemeyeceğini, zaten bu yüzden kaybedildiğini anlattı. Hepsi kaybedilen sevdiklerinin cebinde on lirası varsa beşini ihtiyacı olanla paylaşacağını, kendilerini bir kere üzmediğini, çok akıllı, çok mükemmel, çok başka bir insan olduğunu belirtti.

İnsan, bir insanı kaybettiğinde sadece o insanı değil, kendisini o insanla ilişkisinde kurduğu için aslında ben dediği şeyden de bir parçayı kaybeder.[180] İnsan kaybında aslında kendisini kuran şeylerden birini kaybettiğini bilir. Aynı zamanda, ne olursa olsun failler yargılansa da, kayıpların bütün kaydı tutulsa da, kaybedilenin kemikleri bulunsa da, her bir kaybedilen geri getirilemeyecek bir insan demek. Sayılara indirgenemeyecek, ne yazılsa tam anlatılamayacak, ne söylense layığıyla

177 Arendt, H. 2012:59.

178 Günel Tek n, G. *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Ergenekon'a, Kayıplar, Yargısız İnfazlar ve Faili Meçhuller,* 2012:471.

179 Türker, Y. *Gözaltında Kayıp Onu Unutma!,* 1995:11.

180 Butler, J. *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, 2004:22.

anılamayacak, ne kadar anlatılsa hak ettiği gibi aktarılamayacak bir şey her zaman kalıyor.

İşte kayıp yakınları, kaybettiklerinin ne kadar başka, ne kadar mükemmel olduğunu anlatırken aslında tam da o anlatılamayacak olanı, her insanın biricikliğinden kaynaklanan ve onun yitirilmesiyle oluşan yası anlatıyordu. Kendi kayıp hikayelerinin, Şırnak kayıpları arasındaki bir rakam olarak anılmasına razı gelmeyen gönülleri, onun biricikliğinin altını böyle çiziyordu. "Bütün Şırnak'a sor, bir kişi kötü konuşsun hakkında, bir kişi iğne ucu başı kadar bir zararı oldu desin, ben hakkımdan vazgeçerim,"[181] diyorlardı, bütün Şırnak onların kayıplarının iyiliğine, başkalığına ve insanlığına tanıktı.

Kayıp yakınlarının kaybedilenle ilgili kişisel duygularını en rahat anlattıkları kısım da işte bu kısım oluyordu. Kaybettiklerini ne kadar özlediklerini, her kaybın sevdikleri için kabullenmesi ne kadar zor bir acı olduğunu burada anlatıyorlardı. Ve belki de özlemlerini en açık biçimde rüyalarını anlatırken dile getirdiler. Kaybedilen, biricik ve çok değerli bir insan olarak, belki de en çok rüyalarında onlara kendini hatırlatıyordu.

"*Rüyama giriyor. Bazen görüyorum öyle oturmuş. Öyle yeşil, bıttım var, bıttım ağaçları var üzerinde, büyük bir şemsiye gibi o da altında oturmuş. Öyle uykuda görüyorum. Bana, 'Ayşe,' diye sesleniyor, bakıyorum ölen oğlum da yanında. Bana, 'Ayşe hâlâ gözlerin görüyor mu?' diyor, 'evet,' diyorum. 'Şuradaki beyaz taşı da görüyor musun?' diyor. 'Evet görüyorum,' diyorum. 'Git, elbiselerim orada,' diyor. Bir tepe, upuzun bir tepe. Hiç unutur muyum? Hiçbir zaman unutamam. İnsan eşini unutamaz ki. Haşa huzurdan asılsız biri değilse hiç insan eşini unutur mu? Çünkü kafanda bir şey varsa, unutulmaz."*[182]

"*Yalnız Allah'ın huzurunda ben söz veriyorum, ben bunu unutmayacam. Akıbetini bilmediğim için, ben bunu unutmayacam. Hani hâlâ da şimdi ben, ha orda görüyorum, karşımdadır. Şapkası, elbisesi halen yanımda. Halen gözümün önünde, hiç hayatta gitmez. Zaten ben tek başına kaldığım zaman mesela geceleri komşular geliyor, sohbet ediyoruz gittikten sonra tek ben burda kalıyorum. Yani saat on ikiye kadar on bire kadar. Bakıyorsun bir anda geldi, yanıma oturdu. 'Böyle görüyorum,' diyorum 'işte burdadır'. Yani akıbeti bilmiyorum, unutamıyorum. Yani unutmayacağız, unutmayacağız."*[183]

181 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

182 Görüşme: Şırnak-C zre / 02.09.2012

183 Görüşme: Şırnak-S lop / 30.11.2012

VIII.
SONUÇ VE ÖNERİLER

Yukarıda tartışılan bulguların ışığında, vardığımız en önemli sonuç zorla kaybetme politikalarının Şırnak'ta belirli bir politika tarzı olarak sistematik bir bütün oluşturduğu. Bu sistematik politikaların ortaya koyduğu şeye ise, bu konudaki uluslararası akademik literatüre de uygun olarak, 'devlet terörü' demek gerektiğini düşünüyoruz. 'Terörle mücadele' başlığı altında devletin farklı temsilcileri hukuk dışında mutlak bir alan yaratarak pervasızca insan öldürmüş, kaybetmiş ve yok etmiş. Bu politikalar, tıpkı El Salvador'da, Arjantin'de, Peru'da olduğu gibi, hem kaybedilenleri ve onların yakın çevrelerini hedefliyor hem de toplumun genelini korkutmak ve sindirmek için kullanılıyor.[184]

Devlet terörü, dünyanın birçok ülkesinde birçok devlet aygıtının formel güçlerinin veya paramiliter unsurlarının darbe sonrası dönemlerde, iç savaşlarda veya etnik çatışmalarda hak ihlallerini sistematikleştirme, istisna hali ileri sürerek mutlak hukuk dışı bir alan yaratma, ölüm ve imha ekipleri oluşturarak hesap vermekten kaçınma yöntemlerini kullanarak işlemiş. Türkiye'de, 1990'lı yıllarda Şırnak'ın deneyimi devlet terörünün tüm bu unsurlarının var olduğunu gösteriyor.

Dünyanın çeşitli ülkelerinde yaklaşık son otuz yıldır, bu tür sistematik ihlallerin işlendiği veya devlet terörü yöntemlerinin görüldüğü darbe dönemleri, otoriter rejimler, iç savaş veya etnik çatışmalardan sonra yaşanan barış ve demokratikleşme süreçlerinde geçiş dönemi adaleti (*transitional justice*) yaklaşımı ve bu yaklaşımın önerdiği mekanizmalar uygulanıyor. Her biri çok kapsamlı ve birbiriyle ilişkili olan bu mekanizmaların en yaygın kullanılanları dört ana başlık altında toplanabilir: Yargılamalar, hakikat komisyonları, onarıcı mekanizmalar da içeren tazminat programları ve kurumsal reformlar.

Dünyanın hemen her yerinde mağdurlar genellikle suçluların ortaya çıkmasını ve cezalandırılmalarını talep ediyor. Son otuz yılda dünyada darbe, iç savaş veya etnik çatışma sonrasında suçluları yargılamak üzere gerek yerel/ulusal, gerek uluslararası çeşitli mahkemeler kuruldu. Geçiş dönemi adaleti bağlamında bu yargılamalar sadece bireysel faillerle ilgili değil; aynı zamanda işlenen sistematik suçların örüntülerini de ortaya koyarak insan haklarına saygılı normları ve hukukun üstünlüğünü yeniden tesis etmenin olmazsa olmazı. Arjantin'de cunta rejiminin sona ermesinden hemen sonra 1983'te Kayıplar Komisyonu CONADEP'i kuran ve generallerin yargılamasını başlatan Alfonsin'in yargılama politikasının baş mimarlarından Jaime Malamud-Goti, yargılamaların mağdurların adalet talebini karşılamanın ötesindeki rolünü şöyle ifade eder: "Bu dehşet verici suçları işleyen ordu ve güvenlik mensuplarını yargılamak aynı zamanda demokratik mekanizmalara güveni yeniden tesis ederek demokratikleşmeye de katkıda bulunur."[185]

Geçiş dönemi adaleti kapsamında diğer bir önemli araç da Türkiye'de de son yıllarda sıklıkla gündeme gelen hakikat komisyonları. Kısaca değinmek gerekirse, hakikat komisyonlarının en önemli işlevlerinden biri mağdurların seslerini duyurabilecekleri bir platform yaratmak. Yaşananların sadece bilinmesi yeterli değil, resmi kabul de gerekli ve hakikat komisyonları tam da bu resmi kabulü sağlıyor.

Resmi kabulün bir başka göstergesi de tazminatlar. Tazminatlar geçiş dönemi adaleti kapsamında nakit ödemelerden çok daha fazlasını içeriyor. Tanıma/kabul ve güveni yeniden tesis etme yönünde sembolik resmi özürler, kamusal yerlerin adlarının değiştirilmesi, müzeler ve parklar yapılması, hapis ve işkence yerlerinin anma mekanlarına dönüştürülmesi gibi yöntemler de tazminat programlarının önemli bir parçası.

Yoğun insan hakları ihlallerinin yaşandığı durumlarda genellikle bireysel sorumluluğun yanı sıra kurumsal bir işbirliği de söz konusu. Güvenlik aygıtı, adalet sistemi, eğitim sistemi, medya, akademi bunların hepsi kurumsal bir işbirliği içinde ya bu suçlara ortak oluyor, ya da göz

184 Menj var C., Rodr guez, N. "State Terror n the U.S.-Lat n Amer can Interstate Reg me". 2005:20.

185 Arthur, P. "How "Transitions" Reshaped Human Rights: A Conceptual History of Transitional Justice". 2009:323.

yumuyor. Bu yüzden adaletin tesisinin önemli bir unsuru ve geçiş dönemi adaletinin dördüncü aracı kurumsal reformlar.

Bu dört başlık, her biri ayrı ayrı ve birlikte dört ana hedefe yöneliktir: Yaşanan yıkımın ve mağdurların tanınması, suçluların açığa çıkarılması ve cezalandırılması, mağdurların kayıplarının telafi ve tazmin edilmesi, ve benzer ihlallerin bir daha asla yaşanmaması. Özellikle bu son hedef ancak yukarıda bahsedilen uygulamalar bütünlüklü bir yaklaşımla ele alınırsa mümkün olabilir. Çoğu zaman örneğin hakikat komisyonları, suçluların yargılanmaktan kurtulmalarını sağladığı gerekçesiyle eleştirilir. Oysa hakikat komisyonlarının kurulduğu birçok çatışma veya darbe sonrası durumda aynı zamanda veya sonrasında mahkemeler de kurulur. Hakikat komisyonlarıyla toplanan belge ve tanıklıklar çoğunlukla mahkemelerde delil olarak kullanılır. Hakikat komisyonları, ceza adaleti sisteminde eksik olan mağdurların sesini duyurma işleviyle, yargılamaları tamamlayıcı yapılardır. Aynı zamanda hem maddi, hem sembolik tazminatlar genellikle hakikat komisyonları sonucundaki önerilerle belirlenir ve özellikle anma mekanları, müzeler, anıtlar gibi sembolik tazminatlar mağdurları görünür kılmada, onlara seslerini duyurabilecekleri alanlar yaratmada hakikat komisyonlarını tamamlayıcı niteliktedir.

Bu anlamda geçiş dönemi adaleti kavramındaki adalet tanımı son derece kapsamlıdır. Bu aslında mağdurların adalet talebine de tekabül eder: Mağdurlar da adaletten söz ederken hem suçluların yargılanmasından, hem kayıplarının tanınmasından, özellikle zorla kaybetmelerde bedenlerinin/kemiklerinin bulunup iade edilmesinden, hem de devletin özür dilemesinden, anma mekanları yaptırmasından bahsediyor.

Geçiş dönemi adaletiyle ilgili olarak belirtilmesi gerekli bir başka unsur da, özellikle son 10 yılda geçiş dönemi adaleti mekanizmalarına toplumsal cinsiyet perspektifli yaklaşımdır. Halen yetersiz olmakla birlikte, son yıllarda Haiti, Sierra Leone, Doğu Timor hakikat komisyonları, cinsel şiddeti başından itibaren komisyonun yetki ve görev alanında tanımlayarak, özellikle zorla göç ettirme, zorla kaybetme gibi ihlallerin kadınlar üzerindeki, açlık, cinsel şiddete maruz kalmada artış, cebri çalıştırma ve temel sosyal/siyasal/ekonomik haklardan mahrumiyet gibi etkilerini araştırarak toplumsal cinsiyet odaklı bir yaklaşım benimsiyor.

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi olarak önerilerimize geçmeden önce kayıp yakınlarının önerilerini dikkate almakta fayda var. Zira kayıp yakınlarının talep ve önerileri de esasen geçiş dönemi adaletinin yukarıda kısaca bahsedilen tanınma, kabul, hesap sorma ve tazmin ve telafi olarak özetleyebileceğimiz ana unsurlarıyla örtüşüyor. Kayıp yakınları da 'adalet' talep ederken aynı geçiş dönemi adaletinde olduğu gibi geniş tanımlı bir adalet talep ediyorlar. Suçluların yargılanıp cezalandırılmasını içeren cezalandırıcı adaletin yanı sıra, hakikatin ortaya çıkması, ihlallerin resmen ve kamusal alanda kabul edilmesi, özür dilenmesi gibi unsurları içeren onarıcı adalet de kayıp yakınlarının talepleri arasında. Bu öneriler birkaç başlık altında toplanabilir:

- Faillerin yargılanması ve işledikleri suçun niteliği göz önünde bulundurularak aftan, hafifletici herhangi bir sebepten yararlanmaksızın cezalarını çekmeleri;

- Devletin yaşananları, yaşananlardaki taammüden rolünü kabul etmesi, suçunu açıkça tanıması;

- Devletin suçunu tanıdıktan ve kabul ettikten sonra zorla kaybetmelerden ötürü kayıp yakınları başta olmak üzere tüm toplumdan özür dilemesi;

- Yargılamalar, suçun kabulü ve özür gerçekleştikten sonra yaşanan sürecin maddi ve manevi tazmini. Kayıp yakınları tazminin ancak önceki koşullar yerine getirilirse anlamlı olacağını, aksi halde tazminatın kan parası olarak algılanarak daha büyük bir kızgınlık yaratacağını çok vurgulu bir şekilde belirtti.

Görüldüğü gibi kayıp yakınları geçiş dönemi adaletinin yukarıda bahsettiğimiz dört ana mekanizmasını, özellikle ikisi – yargılamalar ve hem maddi hem de manevi tazminatlar – başta olmak kaydıyla, ısrarla vurguluyor. Hakikatlerin bilinmesi ve tanınması, seslerinin duyulması talepleriyle de hakikat komisyonlarına vurgu yapıyorlar. Kayıp yakınları kurumsal reformlardan doğrudan bahsetmemekle birlikte, eşit vatandaşlık taleplerinde bu konuya değiniyorlar. Vatandaşlık bölümünde de anlatıldığı gibi kayıp yakınları devlet aygıtının vatandaşını kaybetmemesi gerektiğini söylerken aynı zamanda adaletin tesisi için bu suçu işleyenlerin devlet aygıtında görev yapmaya devam etmemesi gerektiğini ima ediyorlar.

Yine geçiş dönemi adaleti hedefleri ve ana mekanizmaları çerçevesinde kayıp yakınlarının önerilerine şu önerileri eklemek isteriz:

Devlet odaklı mekanizmalar:

■ Tanıma ve özür süreçlerinin ardından askeri ve sivil güvenlik aygıtı içinde 90'lı yıllarda zorla kaybetmelere birinci dereceden karışmış tüm devlet görevlilerinin görevlerine son verilerek kurumsal reform yapılması;

■ Koruculuk sistemine son verilerek geçici köy koruculuğunun lağvedilmesi; zorla kaybetmelerin yoğunlaştığı dönemde yargı aygıtı içinde çalışmış ve bu tür dosyalarda sistematik bir kayıtsızlık göstermiş hakim ve savcıların görevlerine son verilerek kurumsal reform yapılması;

■ Yargılamaların hızla, adalete uygun bir biçimde ve insanlığa karşı suç kapsamında zamanaşımı işlemeden yürütülmesi, bu süreçte diğer uluslararası örnekler dikkate alınarak bu alandaki uluslararası birikimin Türkiye'ye taşınması.

■ Kürtçe'nin, çok dilli kamu hizmeti sağlanmasından eğitim ve öğretim hakkının tanınmasına kadar, resmi olarak devlet kurumları nezdinde tanınması.

Kayıp yakınları odaklı mekanizmalar:

■ Parlamento bünyesinde ve sivil toplum örgütlerinin de katılımıyla Hakikat Komisyonları kurarak sürecin sadece ceza yargılamaları aracılığıyla değil mağdur odaklı olarak da tasarlanması. Bu yolla, geçmişte neler yaşandığıyla ilgili kolektif hafızaya, alternatif anlatıların da girmesinin sağlanması;

■ Kayıp yakınlarının görüşleri alınarak, kapsamlı, çok boyutlu, ailelerin farklı ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik toplumsal cinsiyet odaklı tazminat programları oluşturulması;

■ Tazmin ve telafi sürecinin kayıp yakınlarının kurduğu taban örgütlenmeleriyle birlikte örgütlenmesi ve sürdürülmesi;

Toplum odaklı mekanizmalar:

■ Anıtlar, müzeler ve anmalar yoluyla yaşananların hafızalaştırılarak unutulmaması ve tekrar etmemesi için "Bir Daha Asla!" yaklaşımının yaygınlaştırılması;

■ Film, oyun, müzik, enstalasyon, klip gibi farklı sanatsal formlarda eserlerle zorla kaybetme gerçeğinin farklı toplumsal kesimlere aktarılması;

■ Tarih ders kitaplarına Türkiye'nin yaşadığı son otuz yılı da dahil ederek zorla kaybetmeleri de içerecek şekilde yaşanan sistematik hak ihlalleriyle ilgili bilginin öğrenci gençlik nezdinde toplumsallaşmasının sağlanması;

■ Özellikle üniversitelerde verilecek dersler, yapılacak araştırmalar, geliştirilecek projeler aracılığıyla zorla kaybetmeler başta olmak üzere 90'lı yıllarda yaşanan istisna halinin bilgisinin yeni yöntemlerle yayılması.

KAYNAKÇA

KİTAP VE MAKALELER

Ad tjondro, G. J. (2000). N njas, Nanggalas, Monuments, and Mossad Manuals: An Anthropology of Indones an State Terror n East T mor. Jeffrey A. Sluka (der.), *Death Squad: The Anthropology of State Terror* ç nde. (158-188). Ph ladelph a: Un vers ty of Pennsylvan a Press.

Agamben, G. (2008). *State of Exception.* Ch cago: Un vers ty of Ch cago Press.

Akçam, T.; Kurt, Ü. (2012). *Kanunların Ruhu.* İstanbul: İlet ş m Yayınları.

Alpkaya, G. (2009). Kayıplarımız. *Diyalog,* Eylül-Ek m, 100-104. http://e-kutuphane. hop.org.tr/pdf/kutuphane/22_81_0000-00-00.pdf

Alpkaya, G. (1995). Kayıplar Sorunu ve Türk ye. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* C lt: 50 No:3-4, 31-65. (http://www.pol t cs.ankara.edu.tr/derg /pdf/50/3/8_gokcen_alpkaya.pdf)

Arendt, H. (2012). *Kötülüğün Sıradanlığı-Eichmann Kudüs'te.* Özge Çel k (çev.). İstanbul: Met s Yayınları.

Arthur, P. (2009). How "Trans t ons" Reshaped Human R ghts: A Conceptual H story of Trans t onal Just ce. *Human Rights Quarterly,* Sayı: 31, 321-367.

Assmann, J. (2000). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik.* Ayşe Tek n (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Balta Paker, E. (2010). Dış Tehd tten İç Tehd de: Türk ye'de Doksanlarda Ulusal Güvenl ğ n Yen den İnşası. Evren Balta Paker ve İsmet Akça (der.), *Türkiye'de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti* ç nde. (407-431). İstanbul: B lg Ün vers tes Yayınları.

Balta Paker, E.; Akça, İ. (2013). Askerler, Köylüler ve Param l ter Güçler: Türk ye'de Köy Koruculuğu S stem . *Toplum ve Bilim*, Sayı: 126, 7-35.

Başlangıç, C. (2001). *Korku İmparatorluğu.* İstanbul: İlet ş m Yayınları.

Baudr llard, J. (2009). *Simgesel Değiş Tokuş ve Ölüm.* Oğuz Adanır (çev.). İstanbul: Boğaz ç Ün vers tes Yayınev .

Bayrak, M. (2004). *Kürdoloji Belgeleri II.* Ankara: Özge Yayınları.

Belge, M. (1997). *Türkiye Dünyanın Neresinde?.* İstanbul: B r k m Yayınları.

Bora, T. (2008). *Türkiye'nin Linç Rejimi.* İstanbul: B r k m Yayınları.

Brune ssen, M. V. (2003). *Ağa Şeyh Devlet.* Banu Yalkut (çev.). İstanbul: İlet ş m Yayınları.

Butler, J. (2004). *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence.* Londra: Verso.

Butler, J. (2007). *Antigone'nin İddiası.* Ahmet Ergenç (çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınev .

Calve ro, P. (2008). Torture n the heart of 'democrac es. *On Torture* (a Sympos um sponsored by the He nr ch Böll Foundat on and the George Wash ngton Un vers ty). http://www.boell.org/downloads/Calve ro_torture_democracy.pdf

Cemal, H. (2003). *Kürtler.* İstanbul: Doğan K tap.

D nçer, H. (2011). Kayıpları Görünür Kılmak: B rleşm ş M lletler Zorla Kaybed lmeye Karşı Herkes n Korunmasına Da r Sözleşme. *Suç ve Ceza – Crimen e Poena- Ceza Hukuku Dergisi,* Sayı: 3 Temmuz, Ağustos, Eylül 2011. http://www.hak katadalethaf za.org/Cust/UserF les/Documents/Ed tor/H%C3%BClyaD n%C3%A7er_Kay%C4%B1plar%C4%B1G%C3%B6r%C3%BCn%C3%BCrK%C4%B1lmak.pdf

Doğan, A. (2011). *JİTEM'i Ben Kurdum.* İstanbul: T maş Yayınları.

Dündar, F. (2010). *Modern Türkiye'nin Şifresi.* İstanbul: İlet ş m Yayınları.

Ek nc , N. (2012). *Akan Katran Değil Kandı.* İstanbul: Do Yayınları

Elç , T. (2009). Türk ye'de Gözaltında Kayıplar. *Diyalog,* Eylül-Ek m, 91-97. http://e-kutuphane. hop.org.tr/pdf/kutuphane/22_81_0000-00-00.pdf

Fraser, N. (1992). Reth nk ng the publ c sphere: A contr but on to the cr t que of actually ex st ng democracy. C. Calhoun (der.). *Habermas and the Public Sphere* ç nde. (110-142). Cambr dge: MIT Press.

Gemalmaz, M. S. (1994). *Olağanüstü Rejim Standartları.* İstanbul: Beta Basım Yayım.

Göral, Ö. S. (2013) Geç ş Dönem Adalet nde Hatırlamanın Önem . *Kürt Meselesinin Çözümüne İlişkin Algılar, Aktörler ve Süreç* ç nde. İstanbul: He nr ch Böll S tftung-D yarbakır Sosyal ve S yasal Araştırmalar Enst tüsü (DİSA) Yayınları.

Gözler, K. (2000). *Kanun Hükmünde Kararnamelerin Hukuki Rejimi.* Bursa: Ek n K tabev Yayınları.

Hansen, T. B., Stepputat, F. (der.) (2001). *States of Imagination: Ethnographic Explorations of the Postcolonial State.* ABD: Duke Un vers ty Press.

Hansen, T. B., Stepputat, F. (2005). Introduct on. Thomas Blom Hansen ve F nn Stepputat (der.). *Sovereign Bodies: Citizens, Migrants and States in the Postcolonial World* ç nde. (1-36). Pr nceton ve Oxford: Pr nceton Un vers ty Press.

Human R ghts Watch -İnsan Hakları İzleme Örgütü- (2000). What s Turkey's H zbullah?: A Human R ghts Watch backgrounder. http://www.hrw.org/legacy/engl sh/docs/2000/02/16/turkey3057.htm

Human R ghts Watch -İnsan Hakları İzleme Örgütü- (2012). *Adalet Vakti.* İstanbul. http://www.hrw.org/s tes/default/f les/reports/turkey0912tuwebwcover.pdf

Idelber, A. (2004) *The Letter of Violence. Essays on Narrative, Ethics, and Politics*, New York: Palgrave McM llan.

Internat onal Center for Trans t onal Just ce – Uluslararası Geç ş Dönem Adalet Merkez . http:// ctj.org/our-work/trans t onal-just ce- ssues/gender-just ce

İslâm Ans kloped s . (2001). İstanbul: Türk ye D yanet Vakfı. C-24.

İslâm Ans kloped s . (2004). İstanbul: Türk ye D yanet Vakfı. C-29.

İpekyüz, N. (2009). Arjant n'de Pol t k Ş ddet ve Travma. *Diyalog*, Eylül-Ek m, 105-107. http://e-kutuphane. hop.org.tr/pdf/kutuphane/22_81_0000-00-00.pdf

Kadıoğlu, A. (2008). Vatandaşlığın Ulustan Arındırılması: Türk ye Örneğ . Ayşe Kadıoğlu (der.), *Vatandaşlığın Dönüşümü: Üyelikten Haklara,* ç nde. (44-52) İstanbul: Met s Yayınları.

Kevork an R. H.; Papoudj an, P.B. (2012). *1915 Öncesinde Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermeniler.* Mayda Sar s (çev.). İstanbul: Aras Yayınları.

Kılıç, E. (2011). *JİTEM - Türkiye'nin Faili Meçhul Tarihi.* İstanbul: T maş Yayınları.

Kurban, D. (2009). B r 'Güvenl k' Pol t kası Olarak Koruculuk S stem . Al Bayramoğlu, Ahmet İnsel (der.) *Almanak Türkiye 2006-2008: Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim* ç nde. (253-259). İstanbul: Tesev Yayınları.

Lév nas, E. (2006). *Ölüm ve Zaman.* Nam Başer (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Menj var, C.; Rodr guez, N. (2005). State Terror n the U.S.-Lat n Amer can Interstate Reg me, Cec l a Menj var ve Nestor Rodr guez (der.) *When States Kill: Latin America, the U.S., and Technologies of Terror* ç nde. (3-27). Aust n: Un vers ty of Texas Press.

N chan an, M. (2011) *Edebiyat ve Felaket*, İstanbul: İlet ş m Yayınları.

Ökten, K. H. (2010). *Ölüm Kitabı.* İstanbul: Agora K taplığı.

Öndül, H. "Zorla Kaybed lme", 18 Mayıs 2011 tar h nde Ortadoğu Tekn k Ün vers tes Avrupa Öğrenc Forumu İnsan Hakları Çalışma Grubu'nda yapılan sunum. (Er ş m Tar h : 15.03.2013) http:// hd.karda zler.org/ ndex.php/makaleler-ma nmenu-125/2376-zorla-kaybed lme.html

Özsoy, H. (2010). Between G ft and Taboo: Death and the Negot at on of Nat onal Ident ty and Sovere gnty n the Kurd sh Confl ct n Turkey. *Yayınlanmamış doktora tezi.* The Un vers ty of Texas, Aust n. https://repos tor es.l b.utexas.edu/b tstream/handle/2152/ETD-UT-2010-05-854/OZSOY-DISSERTATION.pdf?sequence=2

Parlak, F. (2014). *Şehitler Şehri Silvan*. İstanbul

Pov nell , E. (2001). Rad cal Worlds: the Anthropology of Incommensurab l ty and Inconce vab l ty. *Annu. Rev. Anthropology*, Sayı: 30, 319-334.

Salzan , C. (2008). V olence as Pure Prax s: Benjam n and Sorel on Str ke, Myth and Eth cs, *Colloquy: Text Theory Critique*, Sayı: 16, 18-48.

Sharma, A., Gupta A. (der.). (2006). *The Anthropology of the State - A Reader.* Padstow, Cornwall, Br tanya: Blackwell Publ sh ng.

Sophokles. (2011). *Eski Yunan Tragedyaları 12 - Antigone.* Ayşe Selen (çev.). İstanbul: M tos Boyut Yayınları.

Tanrıkulu, S.; Yavuz, S. (2005). İnsan Hakları Açısından Olağanüstü Hal' n B lançosu. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 6: 493-521.

Günel Tek n, G (2012). *Teşkilat-ı Mahsusa'dan Ergenekon'a, Kayıplar, Yargısız İnfazlar ve Faili Meçhuller.* İstanbul: Belge Yayınları.

Türker, Y. (1995). *Gözaltında Kayıp Onu Unutma!* İstanbul: Met s Yayınları.

Üstel, F. (2004). *Zorunlu İç Göç Sonrası Köye Dönüş*. İstanbul: TESEV Yayınları.

Vermeulen, M. L. (2012). *Enforced Disappearance, Determining State Responsibility under the International Convention for the Protection of all Persons from Enforced Disappearance.* Cambr dge-Antwerp-Portland: Intersent a.

Yakınlarını Kaybeden A lelerle Yardımlaşma ve Dayanışma Derneğ . (2008). *Sımsıcaktı Elleri.* İstanbul: Aram Yayınları

Yalçın, S. (2003). *Binbaşı Cem Ersever'in İtirafları.* İstanbul: Doğan K tap. (İlk baskı: 1994, İstanbul: Kaynak Yayınları.)

Yıldız, S. (2011). *Ölü mü Denir Şimdi Onlara.* İstanbul: Aram Yayınları

Yuval-Dav s, N. (1991). The c t zensh p debate: Women, ethn c processes and the state, *Feminist Review*, Sayı: 39, 58-68.

Zyl, P. V. Hak kat ve Uzlaşma Kom syonu'nun Aparthe d Sonrası Güney Afr kasında Adalet n Tes s ne Katkısı: Tamamlanmamış B r İş. (Er ş m tar h : 20.04.2014) http://www.hak katadalethaf za.org/Cust/UserF les/Documents/Ed tor/Zyl_ZAF_HUKTamamlanmamışİş_2002.pdf

GAZETE/İNTERNET SİTESİ YAZILARI

Aktar'dan Kam l Atak tahl yes ne tepk . (2012). *Yüksekova Haber,* 24 Aralık 2012. (Er ş m tar h : 05.01.2013) http://www.yuksekovahaber.com/haber/aktardan-kam l-atak-tahl yes ne-tepk -90857.htm

Başlangıç, C. (2011). Burası 'Şırnak cumhur yet '. *Radikal*, 05 Mayıs 2011. (Er ş m tar h : 22. 02.2013) http://www.rad kal.com.tr/haber.php?haberno=1603

Benl , M.H., Saymaz, İ. (2013). Oğlumu her kuyuda aradım. *Radikal,* 25 Şubat 2013. (Er ş m tar h : 27.02.2013) http://www.rad kal.com.tr/Rad kal.aspx?aType=Rad kalDetayV3&Art cleID=1122766&CategoryID=77

Cömert, H. (der.). Rakamlarla 12 Eylül Darbes . *Ntvmsnbc*, 04 N san 2012. (Er ş m tar h : 23.02.2013) http://www.ntvmsnbc.com/ d/24999286/

Devlet n derebey : Korucu Kam l Atak. (2009). *Birgün*, 19 Mart 2009. (Er ş m tar h : 15.02.2013) http://www.b rgun.net/actuel_ ndex.php?news_code=1237456473&day=19&month=03&year=2009

Eroğlu, D. "Her kayıp yakını sevd ğ n n son sözünü b lmek ster". Mas de Ocak le söyleş . (Er ş m tar h : 01.03.2013) http://www.s ddeth kayeler .com/portfol o/her-kay p-yak n -sevd g n n-son-sozunu-b lmek- ster/.

Esk korucubaşı Kam l Atak tahl ye ed ld ! (2012). *CNNTürk*, 22 Aralık 2012. (Er ş m tar h : 05.01.2013) http://www.cnnturk.com/2012/turk ye/12/22/esk .korucubas .kam l.atak.tahl ye.ed ld /689686.0/ ndex.html

Harvey, B. (2011). Turkey Off cer Says He Created Local Hezboullah Group, Star Says. 18 Ocak 2011. (Er ş m tar h : 11.02.2013) http://www.bloomberg.com/news/2011-01-18/turkey-off cer-says-he-created-local-hezbollah-group-star-says.html.

Kalkan, E. (2006). Babamın kat l yle buluşmaya nasıl karar verd m? *Hürriyet*, 22 Ocak 2006. (Er ş m tar h : 20.02.2013) http://www.hurr yet.com.tr/pazar/3825189.asp

Kaya, Ö. (2012). C zre Cumartes Anneler 100. Haftasında. Veysel Vesek le söyleş -haber. 24 Aralık 2012. (Er ş m tar h : 05.01.2013) http://hak katadalethaf za.org/duyuru.aspx?NewsId=118&LngId=1.

'Kaybolan HADEP'l ler Cud Dağı'na gömüldü' (2009). *Radikal*, 18 Ağustos 2009. (Er ş m tar h : 05.01.2013) http://www.rad kal.com.tr/Rad kal.aspx?aType=Rad kalDetayV3&Art cleID=950356&CategoryID=78

Korkut, T. (2009). S lop BOTAŞ Kazısında Kem kler ve Bezler Bulundu. *Bianet*, 10 Mart 2009. (Er ş m tar h : 20.02.2013) http://b anet.org/b anet/b anet/113040-s lop -botas-kaz s nda-kem kler-ve-bezler-bulundu

Özsoy, H. (2012). Araf'ta kalmak: Tar h mezarda başlar. *PolitikArt*, 7 Mayıs 2012. (Er ş m tar h : 01.03.2013) http://pol t kart1.blogspot.com/2012/05/arafta-kalmak-tar h-mezarda-baslar.html

Şah n, Ö. (2011). O MGK'da 1200 k ş l k l ste vardı. *Radikal*, 13 Aralık 2011. (Er ş m tar h : 18.02.2013) http://www.rad kal.com.tr/rad kal.aspx?aType=Rad kalDetayV3&Art cleID=1072339&CategoryID=78

Şırnak tar h . (2007). *Zaman*, 1 Temmuz 2007. (Er ş m tar h : 15.02.2013) http://www.zaman.com.tr/seh r_s rnak-tar h _565263.html

Ve devlet JİTEM' resmen kabul ett . (2011). *Radikal*, 09 Temmuz 2011. (Er ş m tar h : 21.02.2013) http://www.rad kal.com.tr/rad kal.aspx?aType=Rad kalDetayV3&Art cleID=1055684&CategoryID=77

21 Mart 1992: C zre'de Newroz kutlamalarında kontrger lla katl am yaptı. (2011). *Marksist.org*, 20 Mart 2011. (Er ş m tar h : 27.02.2012) http://www.marks st.org/tar hte-bugun/3270-21-mart-1992-c zrede-newroz-kutlamalar nda-kontrger lla-katl am-yapt

23 yıl sonra resmen 'olağan hal'. (2002). *Hürriyet*, 30 Kasım 2002. (Er ş m tar h : 18.02.2013) http://hurars v.hurr yet.com.tr/goster/ShowNew.aspx? d=112742

KARAR, KANUN, ÖNERGE VE İDDİANAMELER

Ankara M lletvek l Eşref Erdem ve 23 Arkadaşı, Batman M lletvek l Ataullah Ham d ve 22 Arkadaşı, İçel M lletvek l Oya Araslı ve 20 Arkadaşı, İstanbul M lletvek l Hal t Dumankaya ve 23 Arkadaşı le İstanbul M lletvek l Mehmet Cevdet Selv ve 21 Arkadaşının, Yasadışı Örgütler n Devletle Olan Bağlantıları le Susurluk'ta Meydana Gelen Kaza Olayının ve Arkasındak İl şk ler n Aydınlığa Kavuşturulması Amacıyla Anayasanın 98 nc , çtüzüğün 104 ve 105 nc Maddeler Uyarınca B rer Mecl s Araştırması Açılmasına İl şk n Önergeler ve (10/89,110,124,125 ve 126) Esas Numaralı Mecl s Araştırması Kom syonu Raporu. Tar h: 03.04.1997. (Er ş m tar h : 10.02.2013) http://www.tbmm.gov.tr/s rasay /donem20/y l01/ss301.pdf

B rleşm ş M lletler Herkes n Zorla Kaybetmelere Karşı Korunması Hakkında Uluslararası Sözleşmes . Yürürlüğe g rme tar h : 23 Aralık 2010. İnsan Hakları Ortak Platformu (Çev.). http://www. hop.org.tr/ ndex.php?opt on=com_content&v ew=art cle& d=404:buetuen-k ler n-zorla-kaybed lmeden-korunmasna-da r-uluslararas-soezleme&cat d=33:cev r ler&Item d=114

B rleşm ş M lletler Genel Kurulu. (2011). *Report of the Working Group on Enforced or Involuntary Disappearances*. (26 Ocak 2011) http://www2.ohchr.org/engl sh/bod es/hrcounc l/docs/16sess on/A.HRC.16.48_en.pdf

D yarbakır Cumhur yet Başsavcılığı'nın 2009/972 Nolu İdd anames .

BİYOGRAFİLER

ÖZGÜR SEVGİ GÖRAL

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi kurucularından olan Göral, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde Cumhuriyet'in erken dönemlerinde çocuk suçluluğu ve ıslahevleri üzerine yazdığı tezle yüksek lisans derecesini aldı. Şu anda Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de doktora tezini yazmaktadır. İstanbul Teknik Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sabancı Üniversitesi ve Boğaziçi Üniversitesi'nde çeşitli dersler veren Göral, 2009 yılından beri İstanbul Barosu üyesi. Halen Hakikat Adalet Hafıza Merkezi'nde Program Yöneticisi.

ÖZLEM KAYA

Yüksek lisansını Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü'nde doktora eğitimine devam ediyor. Bir süre çevirmen olarak çalışan Kaya, Hakikat Adalet Hafıza Merkezi internet sitesi için yaptığı makale çevirilerinin yanında *Tek Boyutlu Kadın* kitabını da Türkçeye çevirdi. Friedrich Ebert Stiftung Türkiye Temsilciliği'nde Türkiye'deki anayasa yapım süreciyle ilgili yarı zamanlı proje koordinatörü olarak görev yaptı. Şu an Hakikat Adalet Hafıza Merkezi'nde Hafıza Çalışmaları ekibinde çalışıyor.

AYHAN IŞIK

Yüksek lisansını Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde tamamladı. Şimdiye dek 7 sayısı çıkmış olan, altı ayda bir yayımlanan ve ağırlıklı olarak Kürt çalışmaları odaklı hazırlanan akademik dergi *Toplum ve Kuram*'ın editörlerinden biri. Ayrıca Kürtlere dair Osmanlıca metinlerin transkripsiyonunu yapan ve en son *Rojî Kurd 1913* adlı çalışmayı hazırlayan Kürdoloji Çalışmaları Grubu'nun üyesidir. 2013 yılında kurulan Bilgi Üniversitesi, Kürdoloji Birimi kurucularındandır. Yatılı ilköğretim bölge okulları, sözlü tarih, zorunlu göç, 1990'lar, Kürt hareketi ve erken Cumhuriyet dönemi Kürt raporları konularını çalışmaktadır.

HAKİKAT ADALET HAFIZA MERKEZİ'NİN KESİNLEŞTİRDİĞİ KAYBEDİLENLER LİSTESİ

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi olarak kaybedilenlerin yakınlarıyla yaptığımız görüşmeler, zorla kaybetmelerle ilgili Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne yapılan başvurular, avukatlardan ve barolardan aldığımız hukuki verilerle bu listedeki 311 kişinin zorla kaybedildiğini kesinleştirdik.

Bu listeyi oluştururken doğrulamak için:

- Kaybedilenlerin yakınlarının anlatımlarına;
- Türkiye Büyük Millet Meclisi İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu raporlarına;
- Diğer hak örgütlerinin verilerine;
- Yerel mahkemelere intikal etmiş durumlarda dava dosyalarına;
- Savcılıklarda soruşturması süren durumlar için soruşturma dosyalarına;
- Hukuki bir başvuru yolu olarak şikayet dilekçelerine;
- Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi başvuru ve kararlarına; ve
- Avukatlar huzurunda imzalanan ve tespit niteliğinde olan tutanaklara dayandık.

Listeyi oluştururken farklı kaynaklar arasında çelişkiler olduğu durumda hukuk verilerini esas aldık. Bunun sebebi, zorla kaybetmelerde cezasızlık uygulanmasının kırılması için dayanılacak verilerin hukuk verileri olması; zamanaşımı süreleri hesaplanırken ya da failler belirlenirken hukuk verilerine başvurulması. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kesinleşmiş kararlarındaki verilere öncelik verdik. Aynı önceliği AİHM başvurularına da tanıdık.

Oluşturduğumuz listenin verilerinin doğru olması için çok çaba sarfettik çünkü bu kaybedilenlere duyduğumuz saygının bir gereğiydi. Ancak tüm bu çabaya rağmen listede eksikler ve yanlışlıklar olabilir. Bunların bildirilmesi çalışmanın eksiklerini gidermek açısından çok önemli. Hem bu türden eksikleri hem de olası yeni bilgileri (+90) 212 243 32 27 numaralı telefonu arayarak ya da info@hafiza-merkezi.org adresine e-mail göndererek bildirebilirsiniz. Liste, yeni gelen bilgilerle sürekli olarak güncellenmektedir, listeye www.zorlakaybedilenler.org adresinden ulaşılabilir.

	ADI-SOYADI	TARİH	YER
1	Abbas Çiğden	01/01/1988	Şırnak / Silopi / Derebaşı Köyü
2	Abdo Yamık	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
3	Abdulaziz Gasyak	06/03/1994	Şırnak / Cizre
4	Abdulbaki Birlik	29/03/1995	Mardin / Kızıltepe
5	Abdulbaki Işık	28/10/1995	Diyarbakır
6	Abdulgani Dağ	23/07/1994	Mardin / Nusaybin
7	Abdulhakim Kartal	16/08/1991	Batman
8	Abdulhakim Tanrıverdi	01/04/1993	Şırnak / Cizre / Kuştepe Köyü
9	Abdulhamit Düdük	16/07/1994	Şırnak / Cizre
10	Abdülkerim Kalkan	01/05/1994	Şırnak Cizre / İnci Köyü
11	Abdullah Buluter	01/01/1993	Batman
12	Abdullah Canan	17/01/1996	Hakkari / Yüksekova
13	Abdullah Düşkün	01/05/1994	Şırnak / Cizre
14	Abdullah Efelti	24/02/1995	Şırnak / Silopi
15	Abdullah İnan	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
16	Abdullah Kert	01/09/1990	Hakkari / Yüksekova
17	Abdullah Özdemir	06/06/1994	Şırnak / Silopi / Üçağaç Köyü / Zıristan Mezrası
18	Abdullah Turğut	01/11/1995	Şırnak / Silopi
19	Abdulselam Çelik	06/11/1997	Diyarbakır
20	Abdulvahap Ateş	14/06/1994	Mardin / Kızıltepe
21	Abdulvahap Timurtaş	14/08/1993	Şırnak / Silopi
22	Abdurrahim Demir	17/08/1995	Mardin / Kızıltepe
23	Abdurrahman Coşkun	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
24	Abdurrahman Hoca Şuho	30/11/1995	Şırnak / Silopi
25	Abdurrahman Olcay	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
26	Abdurrahman Yılmaz	01/02/1994	Şırnak / Cizre
27	Abdurrezzak Binzet	16/07/1997	Şırnak / Silopi
28	Abidin Pulat	01/10/1995	Şırnak / Silopi / Buğdaylı Köyü

29	**Adil Ölmez**	01/04/1995	Şırnak / Cizre
30	**Adnan Bağca**	11/06/1990	Diyarbakır
31	**Agit Akipa**	11/12/1991	Şırnak / İdil
32	**Ahmet Biçimli**	20/09/1994	Diyarbakır / Silvan
33	**Ahmet Berek**	01/01/1993	Şırnak / Cizre
34	**Ahmet Bozkır**	26/08/1996	Hakkari / Merkez / Otluca Köyü
35	**Ahmet Bulmuş**	01/04/1994	Şırnak / Cizre
36	**Ahmet Çakıcı**	08/11/1993	Diyarbakır / Hazro / Çitlibahçe Köyü
37	**Ahmet Dansık**	22/02/1995	Şırnak / Silopi
38	**Ahmet Er**	14/07/1995	Hakkari / Çukurca / Kurudere Köyü
39	**Ahmet Kalpar**	05/12/1993	Şanlıurfa / Siverek
40	**Ahmet Özdemir**	13/08/1994	Şırnak / Güçlükonak / Fındık Köyü
41	**Ahmet Özer**	13/08/1994	Şırnak / Güçlükonak / Fındık Köyü
42	**Ahmet Sanır**	01/03/1994	Şırnak / Merkez / Ara Köyü
43	**Ahmet Şahin**	18/03/1993	Diyarbakır / Lice
44	**Ahmet Şayık**	07/01/1994	Şırnak / Silopi
45	**Ahmet Şen**	01/01/1994	Şırnak / Güçlükonak
46	**Ahmet Ürün**	14/04/1996	Şırnak / Merkez / Gazipaşa Mahallesi
47	**Ahmet Üstün**	01/04/1994	Şırnak / Cizre
48	**Ahmet Yaman**	01/07/1995	Şırnak / Uludere
49	**Ahmet Yetişen**	14/11/1994	Batman
50	**Ali Bulut**	13/05/1994	Diyarbakır / Lice
51	**Ali Efeoğlu**	05/01/1994	İstanbul / Pendik
52	**Ali İhsan Çiçek**	10/05/1994	Diyarbakır / Lice / Dernek Köyü
53	**Ali İhsan Dağlı**	14/04/1995	Diyarbakır / Silvan / Eşme Köyü
54	**Ali Karagöz**	27/12/1993	Şırnak / Cizre
55	**Ali Müldür**	01/01/1994	Şırnak / Silopi
56	**Ali Tekdağ**	13/11/1994	Diyarbakır
57	**Ali Uçar**	09/07/1997	Batman / Gercüş

58	**Aşur Seçkin**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
59	**Atilla Osmanoğlu**	25/03/1996	Diyarbakır
60	**Aydın Ay**	10/07/1993	Diyarbakır
61	**Aydın Esmer**	14/09/1999	Muş
62	**Ayhan Efeoğlu**	06/10/1992	İstanbul / Fatih
63	**Ayşenur Şimşek**	24/01/1995	Ankara
64	**Ayten Öztürk**	27/07/1992	Tunceli
65	**Bahri Arslan**	01/04/1985	Şırnak / Merkez / Kırkkuyu Köyü
66	**Bahri Budak**	30/05/1994	Diyarbakır / Lice
67	**Bahri Esenboğa**	13/08/1994	Şırnak / Güçlükonak / Fındık Köyü
68	**Bahri Kağanaslan**	29/10/1993	Diyarbakır
69	**Bahri Şimşek**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
70	**Bedri Algan**	25/01/1995	Diyarbakır
71	**Bedri Berek**	01/01/1994	Şırnak / Cizre
72	**Behçet Tutuş**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
73	**Bilal Batırır**	08/03/1996	Mardin / Dargeçit
74	**Casım Çelik**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
75	**Casım Paksoy**	01/01/1991	Şırnak / Uludere
76	**Celal Aziz Aydoğdu**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
77	**Cemal Geren**	01/01/1994	Şırnak / Cizre
78	**Cemal Göksel**	11/02/1995	Şanlıurfa / Viranşehir
79	**Cemal Kavak**	24/04/1996	Diyarbakır / Merkez / Kuruçeşme Mahallesi
80	**Cemal Sevli**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
81	**Cemil Kırbayır**	13/09/1980	Kars / Göle
82	**Cemile Şarlı**	24/12/1993	Bitlis / Tatvan / Ulusoy Köyü
83	**Cezayir Örhan**	24/05/1994	Diyarbakır / Kulp / Çağlayan Köyü / Deveboyu Mezrası
84	**Davut Altınkaynak**	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
85	**Davut Orhan**	26/12/2000	Batman / Hasankeyf
86	**Deham Günay**	11/07/1997	Şırnak / Silopi
87	**Derviş Özalp**	10/02/1994	Şırnak / Cizre

88	**Ebubekir Aras**	01/01/1994	Şırnak / Cizre
89	**Ebubekir Dayan**	17/01/1994	Şırnak / Cizre
90	**Ebubekir Deniz**	25/01/2001	Şırnak / Silopi
91	**Edip Aksoy**	07/06/1995	Diyarbakır
92	**Edip Çelik**	10/07/1994	Batman
93	**Ekrem Bulut**	13/05/1994	Diyarbakır / Lice
94	**Emin Altan**	07/04/1996	Diyarbakır / Merkez / Bağlar
95	**Emin Karatay**	01/06/1991	Şırnak / Cizre / Bozalan Köyü / Orta Holan Mezrası
96	**Emin Kaya**	01/01/1994	Şırnak / Güçlükonak
97	**Emin Savgat**	01/02/1993	Şırnak / Cizre / Dirsekli Köyü / Kurtuluş Mezrası
98	**Enver Akan**	15/10/1998	Mardin / Dargeçit
99	**Fahri Bulut**	13/05/1994	Diyarbakır / Lice
100	**Fahriye Mordeniz**	28/11/1996	Diyarbakır
101	**Fehmi Akyürek**	26/10/1995	Diyarbakır
102	**Fehmi Tosun**	19/10/1995	İstanbul / Avcılar
103	**Ferhat Tepe**	28/07/1993	Bitlis
104	**Fethi Ildır**	01/09/1993	Şırnak / Cizre / Kuştepe Köyü
105	**Fethi Yıldırım**	05/01/1994	Şanlıurfa / Viranşehir
106	**Fettah Erden**	01/04/1994	Şırnak / Güçlükonak / Boyuncuk Köyü
107	**Feyzi Bayan**	01/01/1988	Şırnak / Silopi / Derebaşı Köyü
108	**Fikri Özgen**	27/02/1997	Diyarbakır
109	**Fikri Şen**	13/08/1994	Şırnak / Güçlükonak / Fındık Köyü
110	**Hacı Şili**	20/12/1993	Şırnak / Güçlükonak
111	**Hakkı Kaya**	16/11/1996	Diyarbakır
112	**Halil Alpsoy**	01/01/1994	İstanbul / Küçükçekmece / Kanarya Mahallesi
113	**Halil Birlik**	07/11/1996	Şırnak / Silopi / Habur Sınır Kapısı
114	**Halil Yiğit**	30/11/1995	Şanlıurfa
115	**Halit Ertuş**	26/08/1996	Hakkari / Merkez / Otluca Köyü
116	**Halit Özdemir**	14/06/1993	Şırnak / Silopi / Görümlü Köyü
117	**Hamdo Şimşek**	14/06/1993	Şırnak / Silopi / Görümlü Köyü

118	**Hamza Arslanoğlu**	01/10/1995	Diyarbakır / Lice
119	**Hasan Avar**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
120	**Hasan Aydoğan**	31/03/1998	İzmir / Çeşme / Alaçatı
121	**Hasan Baykura**	01/12/1993	Şırnak / Cizre
122	**Hasan Bayram**	01/05/1994	Diyarbakır / Lice
123	**Hasan Ergül**	23/05/1995	Şırnak / Silopi
124	**Hasan Esenboğa**	25/12/1994	Şırnak / Cizre
125	**Hasan Gülünay**	20/07/1992	İstanbul
126	**Hasan Kaya**	21/02/1993	Elazığ
127	**Hasan Ocak**	21/03/1995	İstanbul
128	**Hasan Örhan**	24/05/1994	Diyarbakır / Kulp / Çağlayan Köyü / Deveboyu Mezrası
129	**Hayrettin Eren**	21/11/1980	İstanbul / Fatih
130	**Hayrullah Öztürk**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
131	**Hazım Ünver**	01/10/1996	Şırnak / Silopi
132	**Hikmet Kaya**	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
133	**Hükmet Şimşek**	14/06/1993	Şırnak / Silopi / Görümlü Köyü
134	**Hurşit Taşkın**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
135	**Hüsamettin Yaman**	05/05/1992	İstanbul / Fatih
136	**Hüseyin Aydemir**	19/10/1995	İstanbul / Avcılar
137	**Hüseyin Demir**	26/09/1994	Şırnak / Silopi
138	**Hüseyin Koku**	20/10/1994	Kahramanmaraş / Elbistan
139	**Hüseyin Morsümbül**	18/09/1980	Bingöl
140	**Hüseyin Taşkaya**	05/12/1993	Şanlıurfa / Siverek
141	**Hüseyin Toraman**	27/10/1991	İstanbul / Fatih
142	**İbrahim Adak**	01/02/1994	Şırnak / Cizre
143	**İbrahim Akıl**	14/06/1993	Şırnak / Silopi / Görümlü Köyü
144	**İbrahim Çelik**	10/07/1994	Batman
145	**İbrahim Demir**	11/12/1991	Şırnak / İdil
146	**İhsan Arslan**	27/12/1993	Şırnak / Cizre

147	İhsan Haran	24/12/1994	Diyarbakır
148	İkram İpek	18/05/1994	Diyarbakır / Lice / Türeli Köyü / Çağlarbaşı Mezrası
149	İlhan Bilir	01/01/1992	Şırnak
150	İlhan İbak	13/08/1994	Şırnak / Güçlükonak / Fındık Köyü
151	İlyas Diril	13/05/1994	Şırnak / Beytüşşebap
152	İlyas Eren	11/03/1997	Diyarbakır
153	İsa Efe	09/07/1996	Mardin / Derik
154	İsa Soysal	01/01/1988	Şırnak / Silopi / Bozalan Köyü / Karuğ Mezrası
155	İsmail Bahçeci	24/12/1994	İstanbul / Levent
156	İzzet Padır	06/06/1994	Şırnak / Silopi / Üçağaç Köyü / Zıristan Mezrası
157	İzzet Tuğal	01/12/1994	Diyarbakır / Lice / Çavundur
158	İzzettin Acet	28/10/1994	Şırnak / Cizre
159	Kamil Bilgeç	27/11/1995	Şırnak / Silopi
160	Kasım Alpsoy	18/05/1994	Adana
161	Kemal Birlik	29/03/1995	Mardin / Kızıltepe
162	Kemal İzci	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
163	Kemal Mubariz	01/02/1994	Mardin / Nusaybin
164	Kenan Bilgin	12/09/1994	Ankara
165	Kerevan İrmez	19/10/1995	Şırnak / Silopi
166	Kuddusi Adıgüzel	15/03/1994	Diyarbakır / Kulp / Konuklu Köyü / Arık Mezrası
167	Lokman Akay	06/11/1995	Şırnak / Cizre
168	Lokman Kaya	26/08/1996	Hakkari / Merkez / Otluca Köyü
169	M. Ali Mandal	31/03/1998	İzmir / Çeşme / Alaçatı
170	Mahmut Kaya	23/12/1980	Kars
171	Mahmut Mordeniz	28/11/1996	Diyarbakır
172	Mahrem Tanrıverdi	06/05/1994	Diyarbakır / Lice
173	Makbule Ökden	01/01/1990	Şırnak / Cizre
174	Mehdi Akdeniz	20/02/1994	Diyarbakır / Kulp / Karaorman Köyü / Sesveren Mezrası
175	Mehmet Acar	01/02/1994	Şırnak / Cizre / Dirsekli Köyü / Züra Mevkii

176	**Mehmet Bilgeç**	07/11/1996	Şırnak / Silopi / Habur Sınır Kapısı
177	**Mehmet Dansık**	22/02/1995	Şırnak / Silopi
178	**Mehmet Elçi**	05/02/1994	Şırnak / Cizre
179	**Mehmet Emin Aslan**	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
180	**Mehmet Emin Kaynar**	28/10/1994	Şırnak / Cizre
181	**Mehmet Emin Özalp**	25/09/1994	Şırnak / İdil / Bereketli Köyü
182	**Mehmet Ertak**	20/08/1992	Şırnak
183	**Mehmet Faysal Ötün**	02/10/1994	Mardin / Derik
184	**Mehmet Fındık**	31/12/1995	Şırnak / Silopi / Doruklu Köyü
185	**Mehmet Gürri Özer**	01/02/1994	Şırnak / Cizre
186	**Mehmet İlbasan**	01/08/1994	Şırnak / Cizre
187	**Mehmet Mungan**	18/03/1998	Şırnak / Silopi / Yeniköy / Ceylan Mezrası
188	**Mehmet Nezir Duman**	13/02/1993	Şırnak / İdil
189	**Mehmet Ömeroğlu**	07/01/1994	Şırnak / Silopi
190	**Mehmet Özdemir**	26/12/1997	Diyarbakır / Sur
191	**Mehmet Salih Akdeniz**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
192	**Mehmet Salih Demirhan**	14/06/1993	Şırnak / Silopi / Görümlü Köyü
193	**Mehmet Salim Acar**	20/08/1994	Diyarbakır / Bismil / Ambar Köyü
194	**Mehmet Selim Örhan**	24/05/1994	Diyarbakır / Kulp / Çağlayan Köyü / Deveboyu Mezrası
195	**Mehmet Şah Atala**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
196	**Mehmet Şah Şeker**	09/10/1999	Diyarbakır / Bismil
197	**Mehmet Şerif Avar**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
198	**Mehmet Şerif Avşar**	22/04/1994	Diyarbakır
199	**Mehmet Tan**	15/12/1992	Irak / Zaho
200	**Mehmet Tanrıverdi**	06/05/1994	Diyarbakır / Lice
201	**Mehmet Toru**	23/04/1994	Şırnak / Güçlükonak / Koçyurdu Köyü
202	**Mehmet Turay**	05/02/1994	Şırnak / Cizre
203	**Mehmet Zeki Yılmaz**	22/02/1994	Hakkari / Yüksekova
204	**Metin Andaç**	31/03/1998	İzmir / Çeşme / Alaçatı
205	**Metin Budak**	30/05/1994	Diyarbakır / Lice

206	**Metin Can**	21/02/1993	Elazığ
207	**Mikdat Özeken**	27/10/1995	Hakkari / Yüksekova / Ağaçlı Köyü
208	**Mirhaç Çelik**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
209	**Mirze Ateş**	15/03/1994	Diyarbakır / Kulp / Konuklu Köyü / Arık Mezrası
210	**Muhsin Taş**	14/10/1993	Şırnak / Cizre
211	**Mursal Zeyrek**	26/05/1994	Şırnak / Silopi / Aktepe Köyü
212	**Mustafa Aydın**	01/08/1994	Şırnak / Cizre
213	**Mustafa Bulut**	13/05/1994	Diyarbakır / Lice
214	**Mustafa Saygı**	03/06/1994	Şanlıurfa / Suruç
215	**Münür (Münir) Aydın**	01/01/1988	Şırnak / Silopi / Derebaşı Köyü
216	**Münür Sarıtaş**	27/10/1995	Hakkari / Yüksekova / Ağaçlı Köyü
217	**Naci Şengül**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
218	**Nadir Nayci**	01/01/1993	Şırnak / Cizre / Kuştepe Köyü
219	**Namık Erkek**	19/12/1992	Mersin
220	**Nazım Babaoğlu**	12/03/1994	Şanlıurfa / Siverek
221	**Nazım Gülmez**	14/10/1994	Tunceli / Hozat / Taşıtlı Köyü
222	**Nedim Akyön**	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
223	**Neslihan Uslu**	31/03/1998	İzmir / Çeşme / Alaçatı
224	**Nesrettin Yerlikaya**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
225	**Nezir Acar**	08/04/1992	Mardin / Dargeçit
226	**Nezir Tekçi**	01/04/1995	Hakkari / Yüksekova
227	**Nihat Aydoğan**	01/11/1994	Mardin / Midyat / Doğançay Köyü
228	**Nureddin Yalçınkaya**	01/01/1995	Mardin / Kızıltepe
229	**Nurettin Erşek**	25/09/1994	Şırnak / İdil / Bereketli Köyü
230	**Nurettin Yedigöl**	10/04/1981	İstanbul / Şişli
231	**Orhan Cingöz**	07/06/1995	Diyarbakır
232	**Orhan Eren**	26/09/1997	Diyarbakır
233	**Orhan Yakar**	17/11/1996	Bingöl
234	**Osman Buluttekin**	23/08/1995	Diyarbakır / Kulp
235	**Osman Kayar**	01/11/1993	Şırnak / Silopi

236	**Osman Nuri Taşçı**	04/07/1987	Erzurum / Oltu
237	**Ömer Candoruk**	06/03/1994	Şırnak / Cizre
238	**Ömer Fındık**	31/12/1995	Şırnak / Silopi / Doruklu Köyü
239	**Ömer Kartal**	31/12/1995	Şırnak / Silopi / Doruklu Köyü
240	**Ömer Savun**	07/05/1989	Şırnak / Güçlükonak
241	**Ömer Sulmaz**	01/01/1993	Şırnak / Cizre
242	**Önder (Ender) Toğcu**	29/11/1994	Diyarbakır
243	**Piro Ay**	17/05/1994	Mardin / Derik
244	**Ramazan Ayhan**	26/10/1995	Diyarbakır
245	**Ramazan Bilir**	01/01/1995	Şırnak
246	**Ramazan Bulut**	13/05/1994	Diyarbakır / Lice
247	**Ramazan Elçi**	01/02/1994	Şırnak / Cizre
248	**Ramazan Özalp**	01/01/1993	Şırnak / Cizre
249	**Ramazan Şarlı**	24/12/1993	Bitlis / Tatvan / Ulusoy Köyü
250	**Ramazan Yazıcı**	22/11/1996	Diyarbakır
251	**Raşit Demirhan**	01/05/1994	Diyarbakır / Lice
252	**Recai Aydın**	02/07/1994	Diyarbakır
253	**Resul Erdoğan**	23/04/1994	Şırnak / Güçlükonak / Koçyurdu Köyü
254	**Reşit Eren**	01/01/1988	Şırnak / Silopi / Derebaşı Köyü
255	**Reşit Sevli**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
256	**Rıdvan Karakoç**	01/03/1995	İstanbul
257	**Sabri Akdoğan**	01/05/1994	Diyarbakır / Lice
258	**Sabri Pulat**	01/10/1995	Şırnak / Silopi / Buğdaylı Köyü
259	**Sadık Ekin**	01/01/1993	Batman
260	**Sadık Ulumaskan**	04/12/1997	Şanlıurfa
261	**Sadun Bayan**	01/01/1988	Şırnak / Silopi / Derebaşı Köyü
262	**Salih Çalık**	06/06/1994	Diyarbakır / Kocaköy / Şahlat Köyü
263	**Salih Şengül**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
264	**Salih Yusuf Tahir**	30/11/1995	Şırnak / Silopi
265	**Seddık Şengül**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası

266	**Şefik Geçgel**	11/11/1993	Şanlıurfa / Siverek
267	**Selahattin Aşkan**	26/08/1996	Hakkari / Merkez / Otluca Köyü
268	**Selahattin Bilen**	01/10/1995	Şırnak / Silopi
269	**Selami Çiçek**	10/06/1994	Şırnak / Cizre
270	**Serdar Tanış**	25/01/2001	Şırnak / Silopi
271	**Servet İpek**	18/05/1994	Diyarbakır / Lice / Türeli Köyü / Çağlarbaşı Mezrası
272	**Seyhan Doğan**	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
273	**Seyithan Ulumaskan**	04/12/1997	Şanlıurfa
274	**Seyithan Yolur**	18/05/1994	Diyarbakır / Lice / Türeli Köyü / Çağlarbaşı Mezrası
275	**Sinan Fidan**	06/06/1994	Diyarbakır / Kocaköy / Şahlat Köyü
276	**Soner Gül**	05/05/1992	İstanbul / Fatih
277	**Süleyman Durgut**	14/07/1994	Şırnak / Cizre
278	**Süleyman Gasyak**	06/03/1994	Şırnak / Cizre
279	**Süleyman Halil Teli**	30/11/1995	Şırnak / Silopi
280	**Süleyman Seyhan**	29/10/1995	Mardin / Dargeçit
281	**Süleyman Soysal**	29/11/1995	Şırnak / Silopi
282	**Süleyman Şık**	01/01/1994	Şırnak / Silopi
283	**Süleyman Tekin**	26/08/1996	Hakkari / Merkez / Otluca Köyü
284	**Şefik Geçgel**	11/11/1993	Şanlıurfa / Siverek
285	**Şemdin Cülaz**	14/06/1993	Şırnak / Silopi / Görümlü Köyü
286	**Şemsettin (Nejat) Yalçınkaya**	01/01/1995	Mardin / Kızıltepe
287	**Şemsettin Yurtseven**	27/10/1995	Hakkari / Yüksekova / Ağaçlı Köyü
288	**Şeyhmuz Yavuz**	11/03/1994	Diyarbakır
289	**Tahir Koçu**	01/02/1993	Şırnak / Cizre / Dirsekli Köyü / Kurtuluş Mezrası
290	**Tahir Macartay**	22/07/1993	Şırnak / İdil
291	**Tahsin Çiçek**	10/05/1994	Diyarbakır / Lice / Dernek Köyü
292	**Talat Türkoğlu**	01/04/1996	Edirne
293	**Tevfik Timurtaş**	29/12/1990	Şırnak / Cizre
294	**Tolga Baykal Ceylan**	10/08/2004	Kırklareli / Demirköy / İğneada
295	**Turan Demir**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü

296	**Turgut Yenisoy**	04/10/1994	Diyarbakır / Bismil
297	**Ümit Taş**	01/10/1993	Diyarbakır / Kulp / Alaca Köyü
298	**Üzeyir Arzık**	01/01/1988	Şırnak / Silopi / Derebaşı Köyü
299	**Üzeyir Kurt**	25/11/1993	Diyarbakır / Bismil / Ağıllı Köyü
300	**Vecdin Avcıl**	12/06/1994	Mardin / Derik
301	**Veysi Başar**	22/07/1993	Şırnak / İdil
302	**Yahya Akman**	06/03/1994	Şırnak / Cizre
303	**Yahya Yakut**	05/09/1993	Mardin / Midyat
304	**Yusuf Çelik**	24/07/1994	Hakkari / Şemdinli / Ortaklar Köyü / Ormancık Mezrası
305	**Yusuf Erişti**	14/03/1991	İstanbul
306	**Yusuf Kalenderoğlu**	22/02/1995	Şırnak / Silopi
307	**Yusuf Nergiz**	03/10/1997	Diyarbakır / Kulp
308	**Zeki Alabalık**	29/03/1995	Mardin / Kızıltepe
309	**Zeki Diril**	13/05/1994	Şırnak / Beytüşşebap
310	**Zozan Eren**	26/09/1997	Diyarbakır
311	**Zübeyir Birlik**	26/03/1995	Mardin / Kızıltepe

Kaybedilme gününün ve ayının net olarak bilinmediği durumlarda “01” yazıldı. Örneğin, kaybedilme günü belli değilse 01.Ay.Yıl, hem gün hem de ay belli değilse 01.01.Yıl şeklinde.

ŞIRNAK İL HARİTASI

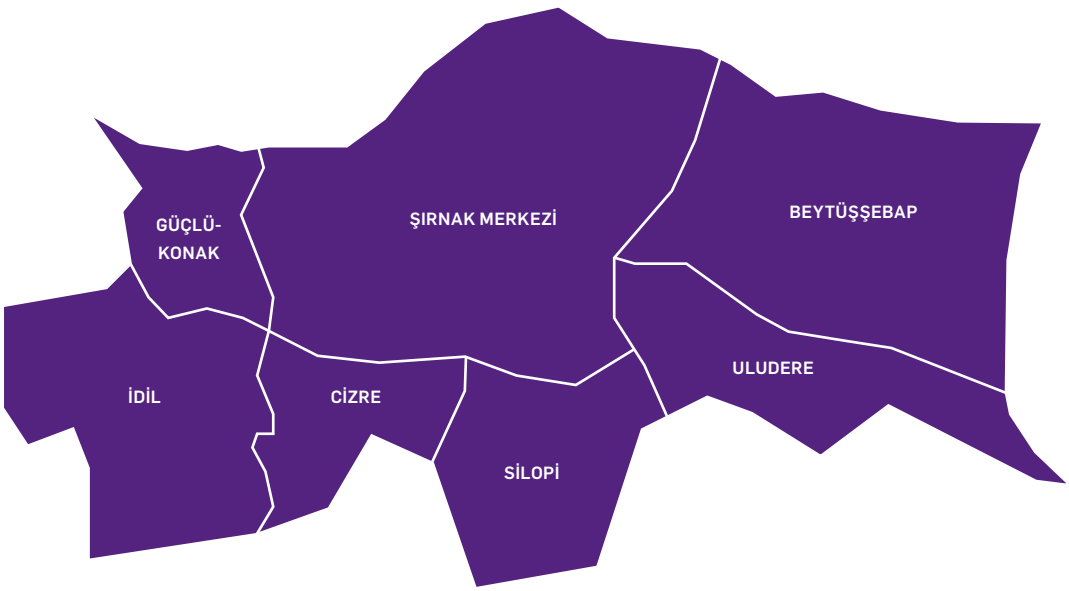

© Hakikat Adalet Hafıza Merkezi, 2014

Türkiye'nin demokratikleşmesinin önündeki en temel engellerden biri, sistematik ve yaygın insan hakları ihlallerinin hesabının sorulamaması ve mağduriyetlerin onarılamamasıdır. Hakikat Adalet Hafıza Merkezi geçmişte yaşanan sistematik ve yaygın hak ihlallerine ilişkin hakikatlerin belgeleme yoluyla ortaya çıkarılmasını, toplumsal hafızanın güçlenmesini ve bu ihlallerden etkilenenlerin adalete erişimini destekleyerek demokratik, adil ve barışçıl bir bugün inşa etmeye katkı sağlar.

Hakikat Adalet Hafıza Merkezi somut olarak,

- Geçmişte yaşanmış insan hakları ihlallerine ilişkin belgeleme çalışmaları yapmayı, toplanan verilerin dolaşıma sokulmasını ve bu ihlallerin kabul edilmesini;

- Farklı toplumsal kesimlerin kullanımına yönelik arşiv ve veritabanları oluşturmayı;

- İnsanlığa karşı işlenen suçların yargılandığı davaları takip etmeyi ve kamu görevlilerinin cezasızlığının son bulmasına ilişkin analizler yaparak öneriler geliştirmeyi;

- Toplumun geçmişte yaşanan sistematik ve yaygın ihlaller ile bunların neden ve sonuçlarına ilişkin hakikatleri öğrenmesine ve bu ihlallerle bugün arasında ilişki kurarak "Bir Daha Asla" yaklaşımının benimsenmesine katkı sağlamayı;

- Geçmişte yaşanan insan hakları ihlalleri üzerine çalışan sivil toplum örgütlerinin çalışmalarını desteklemeyi ve bu örgütler arasındaki iletişimi ve işbirliğini güçlendirmeyi;

- Geçiş dönemi adaleti mekanizmalarına ilişkin dünyanın farklı yerlerinde oluşturulmuş deneyimleri paylaşmayı ve Türkiye'nin geçiş dönemi üzerine tartışmalar yürütmeyi hedefler.

9 786055 278052